

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Πολιτική Αντιπαράθεση και Γλωσσικό Ζήτημα στις αρχές του 20^{ου}
αιώνα: Η περίπτωση των «Ορεστειακών»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αικατερίνη Κοντεκάκη

Αθήνα, 2023

Τριμελής Επιτροπή

Λούβη Λίνα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Βεντούρα Λίνα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου, Διευθύντρια ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Νεότερη Ιστορία»

Παπαδημητρίου Δέσποινα, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Αικατερίνη Κοντεκάκη, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κυρία Λίνα Λούβη για την πολύτιμη υποστήριξή της, τις ουσιαστικές επισημάνσεις ως προς την οργάνωση του υλικού μου και τις κατευθύνσεις της στην αναζήτηση της κατάλληλης βιβλιογραφίας, μα πάνω απ' όλα για την υπομονή, την κατανόηση και το χρόνο, που με τόση γενναιοδωρία αφιέρωσε. Επίσης, τις κυρίες Λίνα Βεντούρα και Δέσποινα Παπαδημητρίου για τη συμμετοχή τους στην τριμελή επιτροπή εξέτασης και τις καίριες ερωτήσεις τους. Βέβαια, δε λησμονώ, ότι η τελική ευθύνη βαραίνει πάντα τον γράφοντα...

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Εισαγωγή.....	7
Κεφάλαιο 1 ^ο	
Η ιστορική συγκυρία: πολιτικά γεγονότα και ιδεολογικές ζυμώσεις.....	14
Κεφάλαιο 2 ^ο	
Η πρόσληψη των «Ορεστειακών» στον Τύπο της εποχής.....	34
2.1. Η Ευρώπη - πρότυπο και η ελληνική θεατρική πραγματικότητα.....	34
2.2. Τα «Ορεστειακά»: από την αρχή ως τη μοιραία κατάληξη.....	39
2.3. Ενώπιον του Νόμου.....	81
Κεφάλαιο 3 ^ο	
«Ευαγγελιακά» – «Ορεστειακά» και Το «ένοχο» Πανεπιστήμιο (Αντί επιλόγου).....	97
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	116

Περίληψη

Μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, πολιτική και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα αναμετρήθηκαν, σε κυριολεκτικό και συμβολικό επίπεδο, με σημαία τη θρησκεία, τη γλώσσα και την πολιτική εξουσία. Το θέμα της παρούσας εργασίας είναι Πολιτική Αντιπαράθεση και Γλωσσικό Ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, που εξετάζεται μέσα από την περίπτωση των «Ορεστειακών». Το 1903 ανέβηκε στο Βασιλικό Θέατρο η «Ορέστεια» του Αισχύλου στη Δημοτική. Το αξιοσημείωτο ήταν, ότι η νεωτερική πρωτοβουλία για τη χρηματοδότηση και μετάφραση του έργου, ανήκε στον Βασιλιά Γεώργιο Α΄, αλλά θεωρήθηκε καταστρεπτική για τη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας και ιστορίας. Το Πανεπιστήμιο Αθηνών αντέδρασε και προκλήθηκε μεγάλη συζήτηση στον Τύπο. Το ακαδημαϊκό προσωπικό, οι φοιτητές και η πλειονότητα των εφημερίδων υποστήριζαν, ότι η Καθαρεύουσα είναι η επίσημη γλώσσα του έθνους και διαμαρτύρονταν έντονα κατά των μεταφράσεων των έργων της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας και των Ιερών Βιβλίων στη δημοτική. Στις 16 Νοεμβρίου 1903 φοιτητές και πολίτες προσπάθησαν να σταματήσουν την παράσταση, ακολούθησαν συμπλοκές με την Αστυνομία και το αποτέλεσμα ήταν ένας νεκρός, αρκετοί τραυματίες και η διακοπή της «Ορέστειας», αν και εκείνο το βράδυ παίχτηκε κανονικά. Η έρευνά μου βασίστηκε σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, αλλά κυρίως στη μελέτη του Τύπου της περιόδου και ειδικά στις εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Άστρ*, *Εστία*, *Εμπρός*, *Καιροί*, *Πρωΐα*. Φιλοδοξεί να απαντήσει σε μια σειρά ερωτημάτων, όπως η πρόσληψη των «Ορεστειακών» στον Τύπο της εποχής και ο τρόπος παρουσίασής τους, σε ποιο βαθμό αυτός λειτουργεί ως δίοδος έκφρασης της κοινής γνώμης ή επηρεάζει τη διαμόρφωσή της και πώς αναμεταδίδει τα γεγονότα κάθε εφημερίδα σύμφωνα με την ιδεολογική και πολιτική της κατεύθυνση. Τέλος, η εργασία μου εξετάζει τις απόψεις του Πανεπιστημίου Αθηνών, του ακαδημαϊκού προσωπικού και των φοιτητών του και το ρόλο τους στη διαμόρφωση εχθρικής στάσης απέναντι στη δημοτική, σε μια περίοδο ιδεολογικών αναζητήσεων και βαθιάς πολιτικής κρίσης.

Λέξεις - κλειδιά: Ιστορικό πλαίσιο, Εθνικό Ζήτημα, Γλωσσικό Ζήτημα, Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, Πολιτική κρίση, Εφημερίδες, Ευαγγελικά, Ορεστειακά, Πρόσληψη Ορεστειακών στον Τύπο, Βασιλικό Θέατρο, Κοινή γνώμη, Μαλλιαροί, Γλωσσαμύντορες, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Ακαδημαϊκό προσωπικό, Φοιτητική νεολαία.

Abstract

After Ottoman - Greek war of 1897, policy and national question in Greece argued, on literal and symbolic level, with religion, language and political authority as their flag. The subject of this paper is Political conflicts and the Language Question at the beginning of the 20th century, which is examined through the case of "Oresteika". In 1903, at the Royal Theatre of Greece, took place a production of Aeschylus "Oresteia" in demotic Greek language. The significant was that this modern initiative of production and translation belonged to King George the First, but was considered destructive to the long lasting legacy of Greek language and history. The University of Athens argued and a great deal of discussion in the Press was caused. According to the academic staff, students and the majority of the Press, katharevousa was the official language of the nation and they demonstrated strongly against the translation of Ancient Greek Literature and Holy Books in demotic Greek language. On November 16, 1903, students and citizens tried to stop the Performance, clashes with the police followed and the result was one person dead, many people injured and the cancellation of "Oresteia", although the show playing that night was finally performed. My research was based on primary and secondary sources, but mainly on the study of the period's Press and especially the newspapers *Acropolis*, *Asti*, *Estia*, *Empros*, *Kairoi*, *Proia*. The investigation aims to address a series of questions, such as the reception of "Oresteika" by the Press and the way these were presented, to what extent the Press acts as a channel of transportation of Public Opinion or influences in shaping Public Opinion and how each newspaper broadcasts the events under its ideological and political direction. Finally, my paper examines the aspects of Athens University, its academic staff and students and the role they have had in the shaping of a hostile attitude towards Demotic Greek, in a period of ideological searches and deep political crisis.

Keywords: Historic context, National Question, Language Question, Greek-Turkish war of 1897, Political crisis, Newspapers, Evaggeliaka, Oresteika, Reception of Oresteika through the Press, Royal Theatre of Greece, Public Opinion, Malliari, Glossamintores, University of Athens, Academic staff, students.

Εισαγωγή

Μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, πολιτική και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα αναμετρήθηκαν κυριολεκτικά και συμβολικά με σημαία τη θρησκεία, τη γλώσσα και την πολιτική εξουσία.¹ Ειδικά το ζήτημα της γλώσσας, ανεξάρτητα από τις όποιες θεσμικές μεταβολές υπέστη στη διάρκεια των χρόνων, αποδείχτηκε πολύ πρόσφορο πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης και ιδεολογικών αναζητήσεων και μάλιστα σε κρίσιμες φάσεις της ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας.²

Στην εργασία μου επιχειρώ να μελετήσω τα «Ορεστειακά», που έλαβαν χώρα από 16 ως 19 Νοεμβρίου 1903, κατά τη διάρκεια της δεύτερης διακυβέρνησης του Δημητρίου Ράλλη³ (28 Ιουνίου 1903 - 6 Δεκεμβρίου 1903). Η μετάφραση της «Ορέστειας» στη δημοτική και η παράστασή της στο Βασιλικό Θέατρο, πήρε γρήγορα πολιτικές προεκτάσεις, ο δημοτικισμός επανασυνδέθηκε με το σλαβικό κίνδυνο και ξέσπασαν αιματηρά επεισόδια με απολογισμό ένα νεκρό και επτά τραυματίες. Πριν την έναρξη του έργου, η νεαρή τότε Μαρίκα Κοτοπούλη,⁴ θα απήγγειλε «Το Χαίρε της Τραγωδίας» του Κωστή Παλαμά, ο οποίος υποστήριζε το δημοτικισμό, αλλά βιοποριζόταν ως γραμματέας του Πανεπιστημίου κι αυτό πυροδότησε μια τεράστια πολεμική εναντίον του. Στο απυρόβλητο, δεν έμεινε ούτε ο επιφανής λόγιος Γεώργιος Σωτηριάδης,⁵ μεταφραστής του αρχαίου κειμένου, σε μια μάλλον συντηρητική δημοτική, που κατέστη το νέο «θύμα» της γλώσσας, όπως ο Αλέξανδρος Πάλλης,⁶ δύο χρόνια πριν.⁷

Αυτή τη φορά, τα επεισόδια, δεν οδήγησαν στην πτώση της κυβέρνησης Ράλλη, όπως συνέβη με τον Γεώργιο Θεοτόκη και την παραίτηση του μητροπολίτη Προκοπίου⁸ στα «Ευαγγελιακά», δηλαδή τα αντίστοιχα επεισόδια στην Αθήνα την 1^η Νοεμβρίου 1901, με αφορμή τη μετάφραση των Ευαγγελίων από τον Αλέξανδρο Πάλλη και τη δημοσίευσή τους στην εφημερίδα *Ακρόπολιν*, αλλά επέφεραν μία οξεία

¹ Νίκη Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα» στην Ελλάδα 1880 – 1910*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2009, σ.328.

² Ρένα Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, Αθήνα, Ολκός, 1999, σ. 9-10.

³ Δημήτριος Ράλλης, πολιτικός. Υπήρξε βουλευτής της δηλιγιαννικής παράταξης, υπουργός του Τρικούπη και πέντε φορές πρωθυπουργός βραχύβιων κυβερνήσεων.

⁴ Μαρίκα Κοτοπούλη, ηθοποιός. Από την ηλικία των 15 ετών (1902) συμπεριλήφθηκε στο δυναμικό του Βασιλικού Θεάτρου και αργότερα ίδρυσε δικούς της θιάσους.

⁵ Γεώργιος Σωτηριάδης, φιλόλογος, αρχαιολόγος και πανεπιστημιακός.

⁶ Αλέξανδρος Πάλλης, λογοτέχνης, μεταφραστής και από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές του δημοτικισμού.

⁷ Ρένα Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2008, σ. 74-88.

⁸ Προκόπιος Β΄, θεολόγος και κληρικός. Διετέλεσε μητροπολίτης Αθηνών το διάστημα 1896 – 1901.

πολιτική κρίση. Ο λαός ξεσηκώθηκε, η αντιπολίτευση αντέδρασε και η δημοτικότητα του πρωθυπουργού, σε συνάρτηση με την πολιτική τακτική του, οπωσδήποτε επλήγη.⁹

Πρόθεσή μου δεν είναι να προσεγγίσω το θέμα μέσω γλωσσολογικών αναλύσεων, αλλά να αναδείξω τις πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις, που ευνόησαν την όξυνση της πολιτικής διαμάχης με αφορμή το γλωσσικό, ειδικά μετά το 1897. Από την αρχή ήταν σαφές, ότι είχα να κάνω με αντίπαλους πόλους, οι οποίοι δεν ήταν οι δύο μορφές της γλώσσας, δημοτική και καθαρεύουσα, όσο δύο διαφορετικά συστήματα ιδεών και τρόπου ζωής, του νεωτερικού και του παραδοσιακού, που αναμετρήθηκαν στις αρχές του 20^{ου} με σημαία τη θρησκεία και τη γλώσσα.

Μελετώντας τις εφημερίδες της εποχής, προσπάθησα να αποτυπώσω την έκταση των ταραχών, τη διαμάχη σε πραγματικό και συμβολικό επίπεδο, να φωτίσω τους πρωταγωνιστές (πολιτικούς, πανεπιστημιακούς, φοιτητές, τύπο) και τα κίνητρά τους. Ενίοτε, παρεμβάλλονται μικρά στιγμιότυπα από τις διπλωματικές εξελίξεις και την ελληνική πολιτική επικαιρότητα. Έτσι, θα αποδοθεί, έστω αμυδρά, και μέσα από τον τύπο, το σκληρό και διαρκώς μεταβαλλόμενο διπλωματικό τοπίο και η παρατεταμένη ελληνική κρίση, που ενίσχυε την εγχώρια συνωμοσιολογία γύρω από τα γεγονότα, συνδέοντάς τα με την πανσλαβιστική απειλή στο εξωτερικό και την απειλή των μαλλιαρών στο εσωτερικό. Οι παραπάνω συνιστώσες, θεωρώ ότι συμβάλλουν στο να φωτιστεί περαιτέρω το σύνθετο περίγραμμα της ερμηνείας των συγκεκριμένων επεισοδίων.

Αναμφίβολα, κοινός παρονομαστής, όλων των εμπλεκομένων μερών, ήταν η αγωνία τους για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, ανεξάρτητα από το πώς αντιλαμβανόταν ο καθένας την πραγματοποίηση του εθνικού αυτού σκοπού. Ο δικός μου λοιπόν στόχος, ήταν να αναζητήσω τα βαθύτερα αίτια των αντιδράσεων και να αναδείξω στη βάση πολιτικής αντιπαράθεσης και γλωσσικού ζητήματος τη σύγκρουση για το εθνικό ζήτημα, με όλες τις προκαταλήψεις και τις στερεοτυπικές κρίσεις, που διαμορφώθηκαν από συστάσεως του ελληνικού κράτους. Έτσι ερμηνεύεται, πώς γεγονότα ελάχιστονης σημασίας, όπως μία μετάφραση, έλαβαν τεράστιες διαστάσεις, ενώ διαφορετικά, θα εκτυλίσσονταν στο περιθώριο των εξελίξεων. Μέσα από την έρευνά μου θα αποπειραθώ να απαντήσω σε μια σειρά από ερωτήματα. Πώς χειρίστηκε

⁹ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 36· Άλκηστις Βερέβη (Διάλεξη), «Το χρονικό των γεγονότων», Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ. 27-42.

η κυβέρνηση το θέμα και αν τελικά υποχώρησε στις υπερβολικές απαιτήσεις του καθηγητή Μιστριώτη και των φοιτητών του, αλλά και τις πιέσεις της αντιπολίτευσης και του τύπου; Ποιος ο ρόλος του τύπου στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και αν η σχέση τους ήταν αμφίδρομη. Σε ποια σημεία της διένεξης επανέρχεται το γνωστό αντιθετικό σχήμα Ανατολή – Δύση, δηλαδή ο περίφημος «πολιτιστικός δυϊσμός»,¹⁰ μέσα από την αρθρογραφία; Τέλος, γιατί ο δημοτικισμός δεν είχε αποκτήσει βάση στον πανεπιστημιακό χώρο και οι φοιτητές, αντί να είναι εκφραστές της πρωτοπορίας, πρέσβευαν παρωχημένες απόψεις;

Για την εκπόνηση της εργασίας μου, ανέτρεξα σε βιβλιοθήκες (Δήμου Πειραιά, Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη), σε κάποια βιβλία που φρόντισα να αποκτήσω, σε ιστότοπους (www.openarchives.gr, <https://ejournals.lib.uoc.gr/index.php/theatre/issue/archive>) για άρθρα περιοδικών και σε μία διαδικτυακή διάλεξη (<https://www.blod.gr/lectures/i-megali-idea-kai-i-ethniki-proodos-sto-neosystato-basileio/>). Κυρίως, η έρευνά μου, επικεντρώθηκε στις εφημερίδες της εποχής (Ψηφιοποιημένη Βιβλιοθήκη της Βουλής), για να κατανοήσω την πρόσληψη των «Ορεστειακών» στον τύπο και πώς αυτός επικοινωνήσε το γεγονός, αλλά και να αναδείξω την πολυσημία της κρίσης και την πολυεπίπεδη ανάγνωσή της, όπως ανέφερα και παραπάνω. Βασίστηκα στην *Ακρόπολη* του Βλάση Γαβριηλίδη από τέλη Οκτωβρίου 1903 ως τέλη Νοεμβρίου 1903, συνεχώς και σποραδικά το Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου και τον Ιανουάριο του 1904. Επίσης στο *Άστυ*, την *Εστία* και ανέσυρα ορισμένα χαρακτηριστικά άρθρα από το περιοδικό *Νουμάς*. Στον αντίποδα των παραπάνω, άντλησα υλικό από την εφημερίδα *Εμπρός* και μεμονωμένα από τις εφημερίδες *Πρωΐα*, *Καιρούς*, *Σκριπ*, παρακινούμενη και από αναφορές στις δευτερογενείς πηγές μου.

Η δηλιγιαννική *Πρωΐα* ξεκίνησε την κυκλοφορία της από το 1879 ως το 1905, για να αντιπαρατεθεί στην τρικουπική *Ωρα* (1875 – 1888).¹¹ Ήταν σύνηθες τότε, κάθε πολιτικός αρχηγός να διαθέτει ένα δημοσιογραφικό όργανο, μέσω του οποίου προωθούσε τις πολιτικές του θέσεις.¹² Η *Ακρόπολις* εκδιδόταν από το 1883 ως το

¹⁰ Το ερμηνευτικό σχήμα του ιστορικού και πολιτικού επιστήμονα Νικηφόρου Διαμαντούρου, στην αναζήτηση των αιτιών του ελληνικού πολιτικού αδιεξόδου. Μιλάει για σύγκρουση δύο κόσμων μέσα από το δίπολο Παράδοση – Νεωτερικότητα» και των υποκείμενων εκδοχών του Ανατολή – Δύση.

¹¹ Γιώργος Πλουμίδης, «Οι εφημερίδες Πρωΐα και Ωρα στα χρόνια του Χαριλάου Τρικούπη (1882-1886)», *Δωδώνη*, αρ.5, (1976), σ. 193-208, στο www.openarchives.gr.

¹² Λ. Τρίχα, *Ο Χαρίλαος πίσω από τον Τρικούπη*, σειρά (Ηγέτες), εφημ. «Η Καθημερινή», Αθήνα 2014.

1920.¹³ Το *Αστυ* ιδρύθηκε το 1885 από τον Μπάμπη Άννινο¹⁴, αλλά γρήγορα εκχωρήθηκε στον αδελφό του Θέμο.¹⁵ Ο Μπάμπης Άννινος με τον Μιχαήλ Μητσάκη¹⁶, κράτησαν την αρχισυνταξία της εφημερίδας, η οποία σταμάτησε να εκδίδεται οριστικά το 1907.¹⁷ Η *Εστία* κυκλοφόρησε το 1894, αρχικά ως εβδομαδιαίο λογοτεχνικό περιοδικό, αλλά γρήγορα εκχωρήθηκε στο Γεώργιο Δροσίνη,¹⁸ που τη μετέτρεψε σε ημερήσια εφημερίδα. Από το 1900 ανέλαβε τη διεύθυνσή της ο Άδωνις Κύρου¹⁹ και μετά το θάνατό του, το 1918, τη συνέχισαν οι γιοι του Αχιλλέας και Κύρος. Ο *Νουμάς* εκδιδόταν από το 1903 ως το 1917 από τον Δημήτριο Ταγκόπουλο²⁰ και με κάποιες ενδιάμεσες διακοπές μέχρι το 1931.²¹

Η εφημερίδα *Εμπρός* με εκδότη τον Δημήτριο Καλαποθάκη,²² κυκλοφορούσε από το 1896 ως το θάνατό του το 1921. Συνεχίστηκε από τη χήρα του Αικατερίνη Καλαποθάκη και από το 1928 την ανέλαβε ο Πέτρος Γιάνναρος της *Εσπερινής*. Λίγο πριν το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ανέστειλε τη λειτουργία της και επανεκδόθηκε το 1945 από τον Αλκιβιάδη Καλαποθάκη, γιο του Δημητρίου Καλαποθάκη, ως ημερήσια εφημερίδα και από το 1953 ως εβδομαδιαία.

Οι *Καιροί* εκδίδονταν από το 1872 ως το 1911 από τον Πέτρο Κανελλίδη²³ και μετά το θάνατό του από την κόρη του Νέλλη Κανελλίδου ως το 1923. Το *Σκριπ* ήταν ένα σατιρικό έντυπο ιδιοκτησίας του Γρηγόριου Ευστρατιάδη²⁴ με εκδότη τον Ευάγγελο Κουσουλάκο,²⁵ που κυκλοφορούσε από το 1893 ως το 1930.

Η *Πρωΐα*, με διευθυντή τον Ιωάννη Αντωνόπουλο,²⁶ διερμήνευε την κομματική γραμμή του Δηλιγιάννη.²⁷ Η *Ακρόπολις* του μαχητικού Βλάση Γαβριηλίδη,

¹³ Πλουμίδης, ό.π., σ. 195.

¹⁴ Μπάμπης Άννινος, δημοσιογράφος και θεατρικός συγγραφέας.

¹⁵ Θέμος Άννινος, ο σημαντικότερος Έλληνας γελοιογράφος του 19^{ου} αιώνα.

¹⁶ Μιχαήλ Μητσάκης, δημοσιογράφος και λογοτέχνης.

¹⁷ Λίνα Λούβη, «Το Αστυ: Η κυριαρχία της εικόνας και η ήπια ευτραπεία», στο *Περιγέλωτος Βασιλείου. Οι σατιρικές εφημερίδες και το Εθνικό Ζήτημα (1876-1886)*, Αθήνα, Εστία, 2002, σ. 58 – 61.

¹⁸ Γεώργιος Δροσίνης, ποιητής και δημοσιογράφος.

¹⁹ Άδωνις Κύρου, δημοσιογράφος και εκδότης.

²⁰ Δημήτριος Ταγκόπουλος, γιατρός και δημοσιογράφος.

²¹ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 24.

²² Δημήτριος Καλαποθάκης του Οικονόμου, δημοσιογράφος και συγγραφέας.

²³ Πέτρος Κανελλίδης, εκδότης και δημοσιογράφος.

²⁴ Γρηγόριος Ευστρατιάδης, δικηγόρος, ιδιοκτήτης και διευθυντής της εφημερίδας *Σκριπ* και μετέπειτα βουλευτής.

²⁵ Ευάγγελος Κουσουλάκος, δημοσιογράφος, εκδότης και σατιρικός ποιητής.

²⁶ Ιωάννης Αντωνόπουλος, πολιτικός και νομικός.

²⁷ Πλουμίδης, ό.π., σ. 196.

κατά γενική παραδοχή, έδωσε σοβαρή ώθηση στη δημοσιογραφία και στήριξε κάθε νεωτερική κίνηση στην ελληνική πνευματική και κοινωνική ζωή.²⁸

Ο τύπος της εποχής ήταν πολιτικοποιημένος και περισσότερο κομματικός. Κυκλοφορούσε με συνδρομές, άρα σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένος. Οι αναγνώστες έπρεπε να διαθέτουν κάποια παιδεία. Όμως, ακόμη κι αν δεν ίσχυε αυτή η προϋπόθεση, οι εφημερίδες έφταναν παντού και διαβάζονταν. Οι εκδότες και δημοσιογράφοι ήταν λόγιοι. Απευθυνόταν κυρίως στο θυμικό των αναγνωστών παρά στην κρίση τους, συχνά τους κολάκευε ή τους επέρριπτε ευθύνες και προσπαθούσε με κάθε τρόπο να δικαιώσει τις απόψεις του πολιτικού που εκπροσωπούσε, καταγγέλλοντας την αντίθετη παράταξη.²⁹

Η *Πρωΐα* υπήρξε πιο μονότονη στη θεματολογία της,³⁰ στομφώδης στις διατυπώσεις της, ενώ συχνά εξαπολύει βαριές ύβρεις με εμφανή δημαγωγική διάθεση. Η *Ακρόπολις*, κυκλοφορούσε επίσης με εντυπωσιακά πρωτοσέλιδα, χρησιμοποιούσε δραματικό ύφος και ηχηρά επίθετα, ενώ μέσα από τις σελίδες της γεννήθηκε το «πολιτικό ρεπορτάζ», κατά την ειδησεογραφική κάλυψη των εκλογών του 1887.³¹ Υπήρξε θετικά διακείμενη στον Τρικούπη και την παράταξή του, φρόντιζε όμως να παίρνει και αποστάσεις. Την περίοδο που εξετάζω, δεν κρύβει τη συμπάθειά της στον γηραιό πια τότε Θεόδωρο Δηλιγιάννη, ενώ ασκεί δριμεία κριτική στον Γεώργιο Θεοτόκη.

Ο *Νουμάς* αποτέλεσε το μαχητικότερο όργανο του δημοτικισμού, με τον οποίο συνδέθηκε συστηματικά από το καλοκαίρι του 1903. Ως τότε η γλώσσα του ήταν μεικτή και διατηρούσε αποστάσεις από τον ψυχαραισμό. Όταν ο Αλέξανδρος Πάλλης και άλλοι δημοτικιστές της διασποράς, συνέδραμαν το περιοδικό, εξασφάλισαν την επιβίωσή του, αλλά αυτόματα, το μετέτρεψαν σε επίσημο όργανο του δημοτικιστικού κινήματος, στον κύκλο του οποίου και παρέμεινε. Κατά καιρούς, η έκδοσή του, εξασφαλιζόταν από συνδρομές των Κωνσταντινουπολιτών, των Αιγυπτιωτών ή του Εφταλιώτη. Επομένως, αποτελεί ενδεικτική περίπτωση των σχέσεων εξάρτησης και επιβολής ανάμεσα στην οικονομική και πνευματική ελίτ της διασποράς και τους

²⁸ Πλουμίδης, ό.π., σ. 195 · Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 24.

²⁹ Πλουμίδης, ό.π., σ. 206.

³⁰ Πλουμίδης, ό.π.

³¹ Νάση Μπάλτα, «Η εξέλιξη της ειδησεογραφίας στις ελληνικές εφημερίδες τον 19^ο αιώνα (1830 κ. ε.)», *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα. Θεωρητικές και Ιστορικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα, 2005, σ. 65 – 72.

Έλληνες διανοούμενους και της υφέρπουσας μεταξύ τους αντιπαράθεσης. Οπωσδήποτε, υπήρξε σύμβολο αγωνιστικότητας και χάρη στην αφοσίωση του Ταγκόπουλου, εκδιδόταν ως τον Μάιο του 1917, αλλά με μία αμφιλεγόμενη γλωσσική πρόταση, λόγω της εμμονής του στην ψυχαρική ορθοδοξία.³²

Το *Άστυ* ήταν μια αστική σατιρική εφημερίδα, εβδομαδιαίας κυκλοφορίας, με σήμα κατατεθέν τις εικόνες και τις γελοιογραφίες του Θέμου Άννινου. Στόχευε σε μια ανώδυνη πολιτικοκοινωνική σάτιρα, συνοδευόμενη πάντα από πολιτικά άρθρα των συντακτών της, που υπέγραφαν με ψευδώνυμα. Η κριτική της απευθυνόταν στο Δηλιγιάννη, αλλά και την αντιπολίτευση. Σε στιγμές εθνικών κρίσεων, ύψωνε τους τόνους, μέσα στο γενικότερο κλίμα του ενθουσιασμού. Ωστόσο, απέφευγε τις οξείες πολιτικές αντιπαραθέσεις, ενώ αντιμετώπιζε με σεβασμό και συμπάθεια τη βασιλική οικογένεια.³³

Η εφημερίδα *Εμπρός*, υπήρξε από τις σημαντικότερες της εποχής, με μαχητική αρθρογραφία και μεγάλη κυκλοφορία για τουλάχιστον 25 χρόνια. Η εμπλοκή της στο Μακεδονικό ήταν έντονη, δεδομένου ότι ο Δημήτριος Καλαποθάκης, ήταν από τους κύριους διοργανωτές του Μακεδονικού Κομιτάτου το 1904 και πρόεδρος ως τη διάλυσή του, ασκώντας συνεχείς πιέσεις στους Ράλλη και Θεοτόκη για το ζήτημα. Βρισκόταν σε μόνιμη αντιπαλότητα με το *Σκριπ* και τον εκδότη του Ευάγγελο Κουσουλάκο.

Οι *Καιροί* ήταν μια μαχητική ημερήσια εφημερίδα, στην οποία η αποτύπωση της είδησης ήταν πιο περιεκτική, αλλά εξίσου αιχμηρή. Αρχικά, αποτέλεσε δημοσιογραφικό όργανο του Τρικούπη. Φιλοξένησε ανυπόγραφα τα ιστορικά πλέον άρθρα του «Τις πταίει» και «Παρελθόν και Ενεστώς». Στη συνέχεια, όμως, στράφηκε στον πολιτικό αντίπαλο του Τρικούπη, τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη.³⁴

Τέλος, το *Σκριπ* είχε πάντα στο πρωτοσέλιδο μία ή πολλές γελοιογραφίες. Επρόκειτο για ένα λαϊκό σατιρικό έντυπο, που μετεξελίχθηκε σε καθημερινή πολιτική εφημερίδα, συντηρητικού πάντα προσανατολισμού με φιλομοναρχικές απόψεις. Ο συντάκτης του Ευάγγελος Κουσουλάκος, ανήκε στη συντακτική ομάδα της δεύτερης

³² Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 135–147.

³³ Λούβη, «Το Άστυ: Η κυριαρχία της εικόνας και η ήπια ευτραπεία», ό.π., σ. 58 – 61.

³⁴ Ν. Μπάλα, «Η εξέλιξη της ειδησεογραφίας στις ελληνικές εφημερίδες τον 19^ο αιώνα (1830 κ. ε.)», ό.π., σ. 65-72.

περιόδου του *Ασμοδαίου* (1880 – 1885). Επίσης, υπήρξε συνεργάτης του *Άστεως* της πρώτης και δεύτερης περιόδου, με τα ψευδώνυμα «Πελαργός» και «Γσοπανάκος».³⁵

Εξετάζοντας τα «Ορεστειακά» μέσα από τον τύπο της εποχής, αναδεικνύεται ο πολυσήμαντος ρόλος του, σε μια Ελλάδα αντιμέτωπη με πλήθος οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών προβλημάτων και ταυτόχρονα προσηλωμένη στην πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Οι διαρκώς μεταβαλλόμενες θέσεις του, η υπερβολική ρητορεία, οι αντιδράσεις απέναντι στα γεγονότα και η συνεχής αναπαραγωγή στερεοτύπων, καλά εντυπωμένων στο συλλογικό ασυνείδητο, είναι μια επιπλέον απόδειξη της ρευστότητας και της παρατεταμένης κρίσης, που βίωνε τότε η ελληνική κοινωνία.

³⁵ Λούβη, «Ασμοδαίος (1880 – 1885): Μίμηση και αντιτρικουπισμός», «Το Άστυ: Η κυριαρχία της εικόνας και η ήπια ευτραπεία», στο *Περιέλωτος Βασίλειον*, ό.π., σ. 56 – 57, 58 – 61.

Κεφάλαιο 1^ο

Η ιστορική συγκυρία: Πολιτικά γεγονότα και Ιδεολογικές ζυμώσεις

Πριν τη διερεύνηση του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσεται το θέμα μου, θεωρώ σκόπιμο να κάνω μερικές σύντομες διευκρινίσεις, όσο αυτονόητες κι αν θεωρούνται. Η πρώτη αφορά στον όρο «γλωσσικό ζήτημα», η δεύτερη στη σύνδεσή του με την πολιτική αντιπαράθεση και η τρίτη στον όρο «μαλλιαροί».

Η γλώσσα είναι πρώτα απ' όλα ένα εργαλείο επικοινωνίας και από την αρχαιότητα αποτέλεσε τον πυρήνα του πολιτισμού. Καμιά γλώσσα δεν είναι αριστοκρατική ή χυδαία. Το «γλωσσικό ζήτημα» είναι η διαμάχη ανάμεσα στην ομιλουμένη (δημοτική) και στη λόγια γραφόμενη (καθαρεύουσα), σχετικά με το ποια θα επικρατήσει και θα γίνει η επίσημη γλώσσα του έθνους, στον γραπτό και προφορικό λόγο. Μάλιστα, οι απαρχές του προβλήματος, εντοπίζονται στη διγλωσσία που επέβαλε το κίνημα του αττικισμού,³⁶ ήδη από τον 1^ο αιώνα π.Χ.³⁷

Κατά το 19^ο αιώνα, σημειώθηκαν μεγάλες πολιτικές και κοινωνικές ζυμώσεις και αναπτύχθηκαν οι εθνικισμοί, ειδικά στην περιοχή της Βαλκανικής. Η αυθαίρετη ιδεολογική ταύτιση του έθνους με τη γλώσσα, που υπερβαίνει τα όρια ενός κώδικα επικοινωνίας, όπως και με τη θρησκεία και την παράδοση, θα αποτελέσει την κατεξοχήν έκφραση του ελληνικού εθνικισμού και των παραλλαγών του, οδηγώντας στα άκρα την πολιτική αντιπαράθεση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.³⁸

Όσο για τον απαξιωτικό χαρακτηρισμό «μαλλιαροί», που αποδόθηκε στους δημοτικιστές και θα συναντήσουμε αρκετές φορές στη συνέχεια, πιθανόν καθιερώθηκε από τον Ιωάννη Κονδυλάκη,³⁹ χρονογράφου του *Εμπρός*, μέσα στο καφενείο του Ζαχαράτου. Εκεί με την παρέα του, βλέποντας νέους λογοτέχνες με μακριά μαλλιά, σύμφωνα με τη μόδα της εποχής, να κάθονται και να συζητούν, φέρεται να είπε κοροϊδευτικά: «Όλοι βλέπω έχουν μαλλιά· μαλλιαρή φιλολογία» κι έκτοτε οι νέοι ποιητές, που ήταν και οπαδοί της δημοτικής, βαφτίστηκαν μαλλιαροί. Το παρατσούκλι αυτό απαντάται για πρώτη φορά στην *Εστία* το 1898.⁴⁰

Επιστρέφοντας στο θέμα της πολιτικής αντιπαράθεσης, αναρωτιόμαστε, όπως εύστοχα και ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος στα 1852, αντιλαμβανόμενος την ιστορική

³⁶ Οι αττικιστές ήταν Έλληνες και Ρωμαίοι λόγιοι που υποστήριζαν την επιστροφή στην αρχαία αττική διάλεκτο, γιατί κατά τη γνώμη τους η γλώσσα είχε υποστεί φθορά.

³⁷ Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνη, 1973, σ. 11 – 23.

³⁸ Κορδάτος, ό.π., σ. 121 – 129.

³⁹ Ιωάννης Κονδυλάκης, δημοσιογράφος και συγγραφέας.

⁴⁰ Κορδάτος, ό.π., σ. 146 – 150.

διαπλοκή της γλώσσας με την πολιτική: «Τάχα το ζήτημα περί γλώσσας ήτο μοναχώς φιλολογικόν; Πολλού γε και δει· ήτο προσέτι, και ίσως κατά μείζονα λόγον, πολιτικόν». ⁴¹

Από τα προεπαναστατικά χρόνια, η αναγνώριση μιας ενιαίας γλώσσας αποτέλεσε σημείο τριβής, γιατί θεωρήθηκε ως κατεξοχήν ομογενοποιητικό στοιχείο του έθνους και κύριος μοχλός των αγώνων για τη συγκρότηση εθνικής συνείδησης. Οι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στράφηκαν στην ομιλουμένη, στην προσπάθεια αναζήτησης γλωσσικού οργάνου, ικανού να συγκροτήσει μια εθνική παιδεία. Για τα νέα κοινωνικά στρώματα που διαμορφώθηκαν, αντίθετα με τους παραδοσιακούς φορείς, η εθνική γλώσσα όφειλε να είναι η ομιλουμένη και η επιλογή της σχετιζόταν με μία διαφορετική αντίληψη αναφορικά με την ατομική και συλλογική ζωή. ⁴²

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, κατά τη διατύπωση του Κ. Θ. Δημαρά υπήρξε «ανάσχεση» αυτών των ιδεών, γεγονός που επηρέασε και το γλωσσικό, με αποτέλεσμα να επικρατήσει η καθαρεύουσα. Η ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα καταλήφθηκε από τη «ρομαντική υπερβολή της αρχαιομανίας». Όμως, μέσα στη νεωτερική τρικουπική συγκυρία, η αρχαιομανία υποχώρησε, δίνοντας το έναυσμα στους δύο αντίθετους κόσμους, που προαναφέραμε, να επανεμφανιστούν και να ξαναβρεθούν αντιμέτωποι. Έτσι, η μία πλευρά, υπερασπίζεται τη λόγια γλώσσα (καθαρεύουσα ή αρχαΐζουσα), ταυτισμένη με το εθνικό σύμβολο και την αυθεντία της εξουσίας και η άλλη τη δημοτική, η οποία ταυτισμένη με τον ανατρεπτικό λόγο των διανοούμενων και εμπλεκόμενη στις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις, αμφισβητεί τις κατεστημένες δομές. ⁴³

Στη γλωσσική διαμάχη του 19^{ου} αιώνα διακρίνουμε και αντιμαχόμενα ζεύγη. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ήταν εκείνο των Κόντου⁴⁴ και Βερναρδάκη.⁴⁵ Ο Κωνσταντίνος Κόντος, δημοσίευσε το 1882 το έργο «Γλωσσικά παρατηρήσεις αναφερόμεναι εις την νέαν ελληνικήν γλώσσαν», στο οποίο αποκαλύπτει τα λάθη στη χρήση της αττικής διαλέκτου, ελέγχοντας ακόμη και τον Κοραή! Κηρύσσει τον εξαρχαϊσμό της καθαρεύουσας, μια και η δημοτική ήταν «αγελαία» και «χυδαία», φτωχή να ανταποκριθεί στις υψηλές απαιτήσεις της επιστήμης, της διοίκησης, της

⁴¹ Σταυρίδη – Πατρικίου, Γλώσσα., ό.π., σ. 9-19.

⁴² ό.π., σ. 9-19.

⁴³ ό.π., σ. 9-19.

⁴⁴ Κωνσταντίνος Κόντος, καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

⁴⁵ Δημήτριος Βερναρδάκης, καθηγητής Ιστορίας και Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

λογοτεχνίας. Δύο χρόνια μετά, ο Δημήτριος Βερναρδάκης, με το βιβλίο «Ψευδαττικισμού έλεγχος» ειρωνεύεται την επιστημοσύνη του δασκάλου του, θεωρώντας την αττική διάλεκτο νεκρή και, αν πρέπει να κρατήσουμε κάτι από την αρχαία γλώσσα, είναι το πνεύμα της. Οι θέσεις του προκάλεσαν τους αττικιστές, με αποτέλεσμα να εξαναγκαστεί σε παραίτηση από το Πανεπιστήμιο. Συνήγορος του Κόντου εμφανίστηκε ο Γεώργιος Χατζηδάκης,⁴⁶ ως μετριοπαθής εκπρόσωπος των καθαρολόγων.⁴⁷ Είναι χαρακτηριστική μια πρωτοσέλιδη γελοιογραφία του *Άστως*, για το γλωσσικό, μετά τη δημοσίευση του μανιφέστου του δημοτικισμού το 1888. Τρεις κρεμασμένες γλώσσες με τη λεζάντα να γράφει κάτω από καθεμία: «Γλώττα Κόντου, Γλώσσα Ελληνική, Γλωσσάρι Ψυχάρη»!⁴⁸

Αν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, η δημοτική κατηγορήθηκε για φθοροποιό και εκχυδαϊστική δράση, στις αρχές του 20^{ου} αντιμετώπιστηκε ως απειλή για το έθνος, τη θρησκεία και την ηθική. Από τη στιγμή, μάλιστα, που ο δημοτικισμός έγινε κίνημα και τα αιτήματά του συνδέθηκαν με την εκπαίδευση, εκφράστηκαν οι βαθιά εκσυγχρονιστικές του προθέσεις.⁴⁹

Η εικοσαετία 1890 – 1910, θεωρείται μεταβατική για το ελληνικό κράτος και την ελληνική κοινωνία, όπου εθνικό ζήτημα και πολιτική εξουσία αλληλοδιαπλέκονται, συμπαρασύροντας και το γλωσσικό, όπως και το αρχόμενο κοινωνικό ζήτημα.⁵⁰ Γι' αυτό θα ανατρέξω σε κάποια γεγονότα «σταθμούς», προκειμένου να περιγράψω το ιστορικό πλαίσιο και τις «ανατροπές» που μεσολάβησαν, ώστε να διαμορφωθούν τα πρώτα χρόνια του 20^{ου}, πρόσφορες συνθήκες για την εκδήλωση πολιτικοκοινωνικών φαινομένων, όπως τα «Ορεστειακά».

Στο ανεξάρτητο κράτος, η «συρρικνωμένη» στο δημόσιο λόγο δημοτική, ακούστηκε πρώτη φορά το 1872 από τον ποιητή Αριστοτέλη Βαλαωρίτη,⁵¹ στα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Γρηγορίου Ε΄.⁵²

⁴⁶ Γεώργιος Χατζηδάκης, καθηγητής Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

⁴⁷ Κωνσταντίνος Μηνάς «Γλωσσικές αντιμαχίες: Κωνσταντίνος Ασώπιος – Παναγιώτης Σούτσος, Κωνσταντίνος Κόντος – Κωνσταντίνος Ασώπιος, Δημήτριος Βερναρδάκης – Κωνσταντίνος Κόντος, Γεώργιος Χατζηδάκης – Δημήτριος Βερναρδάκης», *Το Γλωσσικό Ζήτημα. Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, Μπαμπινιώτης, Γ. (επιμ.), Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2011, σ. 234 – 251.

⁴⁸ *Άστω*, αρ.151, 14.8.1888.

⁴⁹ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 9-19.

⁵⁰ Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα»*, ό.π., σ. 13-32.

⁵¹ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, εκτός από ποιητής υπήρξε και πολιτικός. Εξελέγη βουλευτής στην Ιόνια Βουλή και μετά στην Ελλάδα με το κόμμα του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου.

⁵² Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 29.

Σημαντικός υπήρξε και ο ρόλος του τύπου. Κυρίως από τη δεκαετία του 1880 εμφανίζεται άνθηση και αποκτά νέα χαρακτηριστικά, όπως τακτική καθημερινή έκδοση, συστηματική αναγραφή ειδήσεων και ευρύτερη κυκλοφορία. Η *Εφημερίς* του Δημητρίου Κορομηλά ξεκίνησε το 1873.⁵³ Το 1875 η εμφάνισή του *Ασμοδαίου*, αποτελεί τομή στην ιστορία του σατιρικού τύπου.⁵⁴ Ακολούθησε η *Εστία* το 1876 από τον Γεώργιο Κασδόνη, ενώ από το 1889 ανέλαβε ο Γεώργιος Δροσίνης.⁵⁵ Ο μαχητικός Βλάσης Γαβριηλίδης ξεκίνησε το 1883 την έκδοση της *Ακρόπολεως*, η οποία έδωσε σοβαρή ώθηση στη δημοσιογραφία και από το 1888 εκδιδόταν σε απλή γλώσσα.⁵⁶

Εδώ να προσθέσουμε και κάποιες δημοσιεύσεις ορόσημα, όπως τα «Είδωλα» του Εμμανουήλ Ροΐδη, που δημοσιεύτηκαν το 1892. Πρόκειται για την «απολογία» της δημοτικής, όπως είθισται να αποκαλείται, γραμμένη σε μία αριστοτεχνική καθαρεύουσα και κατά τον Γρηγόριο Ξενόπουλο, σηματοδοτεί το «οριστικό διαζύγιο» της ελληνικής λογοτεχνίας με αυτή. Η περίπτωση Ροΐδη είναι χαρακτηριστική, γιατί έγραφε στην καθαρεύουσα, αλλά με τις μελέτες του, στήριξε την υπόθεση του δημοτικισμού και επιπλέον ήταν «ο τρόπον τινά εξ απορρήτων του Τρικούπη» και «αρχισυντάκτης της Ωρας», κατά τον Κωστή Παλαμά.⁵⁷

Επίσης, το 1884 ο Νικόλαος Πολίτης⁵⁸ εισήγαγε τον όρο Λαογραφία. Το 1886 ο Παλαμάς κυκλοφόρησε τα «Τραγούδια της Πατρίδος μου» στη δημοτική και το 1888 το «Ταξίδι» του καθηγητή της ελληνικής γλώσσας στο Παρίσι Γιάννη Ψυχάρη, ήτοι το μανιφέστο του δημοτικισμού, που αναμφίβολα «συνομίλησε» με την εποχή του, δηλαδή το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της τρικουπικής περιόδου κι αυτό δικαιολογεί τη μεγάλη του απήχηση, χωρίς να πρόκειται ακόμη για δημοτικιστικό κίνημα με την έννοια της συστηματικής συσπείρωσης γύρω από κοινούς ιδεολογικούς στόχους, όπως συνέβη στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα.⁵⁹

Ο Ψυχάρης, σαν Γάλλος διανοούμενος, λόγω και της ανάμειξής του στην πολύκροτη δικαστική υπόθεση Ντρέυφους, εκτίμησε τη σημασία της συλλογικής

⁵³ Πλουμίδης, «Οι εφημερίδες *Πρωΐα* και *Ωρα* στα χρόνια του Χαριλάου Τρικούπη (1882-1886)», ό.π., σ. 193-208, στο www.openarchives.gr.

⁵⁴ Λούβης, «*Ασμοδαίος* (1875 – 1876): Η πολιτική πράξη του Τρικούπη», στο *Περιγέλωτος Βασιλείου*, ό.π., σ. 52 – 55.

⁵⁵ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 24.

⁵⁶ Πλουμίδης, ό.π., σ. 195· Άλκηστις Βερέβη (Εισήγηση), «Το χρονικό των γεγονότων», ό.π., σ.27- 42.

⁵⁷ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 21-35.

⁵⁸ Νικόλαος Πολίτης, ο πρόδρομος της επιστήμης της λαογραφίας στην Ελλάδα και καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

⁵⁹ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 27· Ρένα Σταυρίδη – Πατρικίου, «Οι προσδοκίες του Δημοτικισμού», *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες*, Καίτη Αρώνη Τσίχλη – Λύντια Τρίχα (επιμ.), Αθήνα, Παπαζήσης, 2000, σ. 487 - 494.

δράσης και θέλησε το ίδιο για το κίνημα. Επιδιώξή του ήταν να έχει χαρακτήρα εθνικό, γιατί μια ενιαία γλώσσα είναι σύμβολο της εθνικής ενότητας εντός και εκτός συνόρων. Διέβλεψε την πολιτική διάσταση του θέματος, γιατί «ό,τι πολεμά να κάμη ο στρατός για τα φυσικά σύνορα, θέλει η γλώσσα να το κάμη για τα νοερά» και πίστεψε στην πολιτική του λύση, θεωρώντας τον Τρικούπη, ως τον μοναδικό ηγέτη που μπορεί να δώσει λύση στο ελληνικό αδιέξοδο. Ο Τρικούπης, από την πλευρά του, ήταν επιφυλακτικός απέναντι στην ψυχαρική γλώσσα, αλλά θετικά διακείμενος στη νεωτερικότητα του κινήματος. Επίσης, ήθελε το κίνημα να διέπεται από τις αρχές του φιλελευθερισμού, γιατί η δημοτική, ως λαϊκή γλώσσα, αποτελεί όργανο της λαϊκής βούλησης και ήταν εκείνος που συστηματοποίησε τη δημοτική.⁶⁰

Έχει ενδιαφέρον η ταύτιση του γλωσσικού ζητήματος με το εθνικό. Οι καθαρολόγοι χρησιμοποιούν ως βασικό επειχείρημα το εθνικό συμφέρον και η επίκληση σε αυτό είναι διαρκής. Αλλά και από την πλευρά των δημοτικιστών, η ομιλουμένη είναι η λύση για τα δεινά του ελλητισμού, γιατί βγάζει από την αμάθεια το μεγαλύτερο μέρος του λαού. Τα επιχειρήματα των δύο πλευρών, αποκτούν μεγαλύτερο κύρος στις εκτός συνόρων διεκδικούμενες περιοχές, κυρίως στη Μακεδονία. Για τους «γλωσσαμύνητες», το διακύβευμα εκεί σχετίζεται με το «μέλλον της φυλής», που διατρέχει τον κίνδυνο να απωλέσει την ενότητά της, ενώ για το αντίπαλο στρατόπεδο, η δημοτική είναι το «εργαλείο», για να αποκτήσουν ελληνική συνείδηση πληθυσμοί, των οποίων η μητρική γλώσσα δεν είναι η ελληνική.⁶¹

Το 1875, ο «πατέρας» της ελληνικής ιστοριογραφίας Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, ολοκλήρωσε την «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους». Ο Διαφωτισμός αποθέωσε την κλασική αρχαιότητα κι έκανε τη σύνδεση με το ιστορικό παρελθόν μέσω της Δύσης και της ευρωπαϊκής Αναγέννησης, ενώ ο Παπαρρηγόπουλος, μέσα από το Βυζάντιο και τη συνάντηση με το χριστιανισμό.⁶² Η εικόνα της ενιαίας εθνικής ιστορίας αποκαταστάθηκε και αποκρυσταλλώθηκαν οι απόψεις για το καθήκον, που είχε να επιτελέσει το έθνος στην Ανατολή. Όμως, η χώρα της υπερτρισεχλιετούς συνέχειας δεν είχε κατασκευάσει μια υποτυπώδη συνέχεια ως

⁶⁰ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ. 25-35· Σταυρίδη – Πατρικίου «Οι προσδοκίες του Δημοτικισμού», ό.π., σ. 487 - 494.

⁶¹ Στρατής Μπουρνάζος, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, Χρήστος Χατζηϊωσήφ (επιμ.), Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2000, τ.Α2, σ.186 – 281.

⁶² Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 25-60· Σταυρίδη – Πατρικίου (Διάλεξη), «Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι», *Ευαγγελικά* (1901) – *Ορεστειακά* (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ. 13 - 24.

κράτος και ζούσε σε ένα κλίμα μόνιμης εκκρεμότητας, τρεφόμενη από μύθους για την παλαιότητά της, την υψηλή αποστολή της ως φυλής, την αλαζονεία της απέναντι στους άλλους, σε Δύση και Ανατολή.⁶³ Η ιδεολογική, κατά καιρούς, χρήση των στερεοτυπικών αυτών αντιλήψεων, θα δημιουργήσει εμπλοκές.

Το κυρίαρχο πρόταγμα σε όλες τις ιδεολογικές αναζητήσεις του 19^{ου} αιώνα, ήταν οπωσδήποτε εκείνο της εθνικής ολοκλήρωσης, δηλαδή της ενσωμάτωσης οθωμανικών εδαφών με ελληνικούς και χριστιανικούς πληθυσμούς στην ελληνική επικράτεια. Η «εθνική του ελληνισμού ιδέα» πιο γνωστή ως Μεγάλη Ιδέα, κατά το δημαρτικό σχήμα, διατυπώθηκε πρώτη φορά πολιτικά από τον Ιωάννη Κωλέττη. Από συστάσεως του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, τα όριά του, είχαν αφήσει ένα αίσθημα ανολοκλήρωτου στους Έλληνες και θεωρούνταν περιορισμένα και προσωρινά. Έτσι, ως έννοια και γεωγραφικός προσδιορισμός, χαρακτηρίζεται από ασάφεια και ρευστότητα κι αυτό συνιστά πρόβλημα, ενώ ως πολιτικό πρόγραμμα οδηγεί το έθνος σε «τραυματισμούς». Σχηματικά, το εθνικό ζήτημα, ορίζεται από δύο διαστάσεις, την αλτρωτική και την εκσυγχρονιστική. Η πρώτη αφορά στην εξωτερική πολιτική του κράτους, σε συνάρτηση με τις διεθνείς σχέσεις και εξαρτήσεις του και η δεύτερη στην ανάγκη μεταρρύθμισης του εσωτερικού πολιτικού βίου, της κοινωνίας και της οικονομίας, ώστε να συντονιστεί με τα πρότυπα έθνη της προηγμένης Δύσης. Όμως, ως μέρος του Ανατολικού ζητήματος, επηρεάζεται από τις κρίσεις του κι αυτό έχει αντίκτυπο στις σχέσεις του ελληνισμού με την Ευρώπη – Δύση.⁶⁴

Ειδικά ως πολιτικό πρόγραμμα, η Μεγάλη Ιδέα μεταβαλλόταν ανάλογα με την ερμηνεία – ανάγνωση, που της έδινε ο εκάστοτε κομματικός μηχανισμός. Για παράδειγμα, ο εθνικός πολιτικός λόγος του Τρικούπη, ήταν πιο ρεαλιστικός και παραδεχόταν την εξάρτηση της χώρας από το διεθνές περιβάλλον, προσβλέποντας σε μια ενιαία λύση του ευρύτερου Ανατολικού, μέρος του οποίου ήταν και η ελληνική υπόθεση. Ο Δηλιγιάννης τόνιζε το φιλόδοξο ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει η χώρα στον εκπολιτισμό της Ανατολής.⁶⁵

Εδώ αξίζει να τονίσουμε, ότι οι Έλληνες έβλεπαν τους εαυτούς τους ως τους μόνους «εκπολιτιστές» της Ανατολής. Όταν με την ίδρυση της Εξαρχίας, οι Βούλγαροι αναβαθμιστούν, συγκεντρώνοντας όλα τα προσόντα του αντίπαλου δέους, οι Έλληνες

⁶³ Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2000, τ.Α2, σ. 9 - 35.

⁶⁴ Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα», ό.π., σ.13-18.

⁶⁵ ό.π., σ. 76 – 89.

αδυνατώντας να εφαρμόσουν σε αυτή την περιοχή τη δυτική αρχή των εθνοτήτων και, πριν καταφύγουν στα όπλα, ακολούθησαν το μοντέλο του εκπολιτισμού, δηλαδή τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και παιδείας, αλλά ουσιαστικά τη διάδοση της καθαρεύουσας στους σλαβόφωνους πληθυσμούς. Όμως, η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία, μέσα στις αντιφάσεις της, ταύτιζε αυθαίρετα το έθνος με το γένος κι αυτό κλώνιζε το κύρος των επιχειρημάτων της.⁶⁶

Άλλη σημαντική παράμετρος της περιόδου είναι το πολιτειακό, το οποίο αφορούσε στη θεσμική μορφή του πολιτεύματος και την κατανομή της εξουσίας ανάμεσα στο Στέμμα και το Κοινοβούλιο. Το σύνταγμα του 1864, καθιέρωσε τον πολιτικό φιλελευθερισμό, κύριος εκφραστής του οποίου υπήρξε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Η διάδοση του τύπου, στην οποία αναφέρθηκα πιο πάνω, σχετίζεται με την καθιέρωση της ελευθεροτυπίας από το εν λόγω σύνταγμα. Το 1875 με την Αρχή της Δεδηλωμένης, ο Τρικούπης προσπάθησε να εξασφαλίσει συνταγματική ομαλότητα και να οριοθετήσει τους θεσμούς, πρωτίστως τον βασιλιά, τον οποίο βάραινε η ευθύνη της πολιτικής αστάθειας.

Αργότερα, την περίοδο 1890–1910, το βάρος μετατοπίστηκε στην αποτελεσματικότητα του αντιπροσωπευτικού συστήματος, που αμφισβητήθηκε και κατέστη αντικείμενο αντιπαράθεσης. Αυτό, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται πάλι στη σύγκριση με το ευρωπαϊκό πρότυπο, κυρίως το βρετανικό και γερμανικό μοντέλο, με αποτέλεσμα να θεωρείται ένα κακέκτυπο. Κύριος υπονομευτής του αποδείχτηκε ο ίδιος ο Βασιλιάς. Από τη στιγμή που δε σχηματίζονταν καθαρές πλειοψηφίες, ανοιγόταν ένα ευρύ πεδίο για συμβιβασμούς και συνασπισμούς, με το ρόλο του Στέμματος να είναι καθοριστικός. Η έλλειψη κομμάτων αρχών, ως απτή απόδειξη της «κατώτερης» ποιότητας του ελληνικού κοινοβουλευτικού συστήματος, αποτελούσε τη σταθερή δικαιολογία του Άνακτος για τις παρεμβατικές πρακτικές του. Μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, το πολιτικό αδιέξοδο εντείνεται και μαζί του η κριτική στον κοινοβουλευτισμό, την ποιότητα των αντιπροσώπων και τις πολιτικές πρακτικές που μεταχειρίζονται.⁶⁷

Παράλληλα, το Ανατολικό Ζήτημα, είχε περάσει σε νέα φάση, γεγονός που ανέτρεψε τις μέχρι τότε προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με

⁶⁶ Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», ό.π., σ. 9 - 35.

⁶⁷ Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα», ό.π., σ.18-26.

αποτέλεσμα την ανάδειξη νέων εχθρών και συγκεκριμένα, των ομόδοξων Σλάβων.⁶⁸ Οι εξελίξεις αυτές προοιωνίζονταν την οριστική αποχώρηση της Τουρκίας από την περιοχή, αλλά και τις έντονες αντιπαραθέσεις που επίκειντο μεταξύ των βαλκανικών κρατών, όπως και τη ρευστότητα του Ανατολικού Ζητήματος.⁶⁹

Ως την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870, οι Έλληνες κυριαρχούσαν στη Βαλκανική μέσω της γλώσσας και του Πατριαρχείου. Όταν ενέσκυψε ο σλαβικός κίνδυνος, η υπεροχή και ο ηγεμονικός τους ρόλος αμφισβητήθηκαν. Πλέον οι Βούλγαροι, ως τελευταίοι «προαιώνιοι εχθροί» του ελληνισμού αναβαθμίστηκαν, παραμερίζοντας κι αυτούς τους Τούρκους και οδηγώντας το έθνος σε έναν ανελέητο αγώνα αποκρυπτογράφησης του νέου τους αντιπάλου.⁷⁰ Έτσι εξηγείται στο επεισόδιο που εξετάζουμε, γιατί προέταξαν την ενιαία γλώσσα και το αδιάσπαστο της ιστορικής τους πορείας για να αντιμετωπίσουν το νέο εχθρό. Όταν μάλιστα, εμφανίστηκαν οι δημοτικιστές στο εσωτερικό, το αίσθημα της απειλής έγινε εντονότερο.

Στο μεταξύ, ήδη από τον Κριμαϊκό και μετά, προσλάμβαναν τη ρωσική πολιτική ως εχθρική απέναντί τους. Πεδίο αντιπαραθέσεως ήταν το Ανατολικό Ζήτημα και όχημα ο λόγος του αντιπανσλαβισμού. Στον αντίποδα, ο βρετανικός παράγοντας, θα φαίνεται όλο και ελκυστικότερος στην Ελλάδα. Η ρωσική διπλωματία μετατόπισε την επιχειρηματολογία της και, αντί να υπερασπίζεται αυτή τους χριστιανικούς πληθυσμούς ως ομόδοξη χώρα, προέταξε το δικαίωμα των ίδιων στη χειραφέτησή τους. Έτσι, η ευνοϊκή στάση της, ως νικήτριας του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877 – 1878) απέναντι στη Βουλγαρία, στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878), ενίσχυσε στους Έλληνες το φόβο του πανσλαβισμού, αφήνοντάς τους με ένα αίσθημα εγκατάλειψης από τη «μαθήτριά» Ρωσία, που αποδείχτηκε αχάριστη, με αποτέλεσμα να εντυπωθεί βαθύτερα το απλουστευτικό σχήμα ρωσική διπλωματία ίσον πανσλαβισμός, ίσον φιλοβουλγαρισμός, ίσον ανθελληνισμός.⁷¹

⁶⁸ Λίνα Λούβη, «Ο εθνικός μας κλαυσίγελος», εφημ. Το Βήμα Online, 24.11.2008.

⁶⁹ Λίνα Λούβη, «Η αποκατάσταση της εθνικής αξιοπρέπειας»: Η ευκαιρία της Αιγύπτου», *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες*, Καίτη Αρώνη Τσίχλη – Λύντια Τρίχα (επιμ.), Αθήνα, Παπαζήσης, 2000, σ. 119-131.

⁷⁰ Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους...», ό.π. σ.9 - 35.

⁷¹ Άντα Διάλλα (Εισήγηση), «Ευαγγελικά και πανσλαβισμός: Ο παράδοξος συσχετισμός;», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσσειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ. 43-61.

Το συνέδριο του Βερολίνου (1878), έγινε για να περικόψει το μέγεθος της Μεγάλης Βουλγαρίας και υπήρξε μία ακόμη τραυματική εμπειρία για το έθνος. Μόλις το 1881, μετά από μια τριετία με έντονο διπλωματικό παρασκήνιο, έγινε η προσάρτηση της Θεσσαλίας εκτός από την Ελασσόνα και της Άρτας από την Ήπειρο, με τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Κουμουνδούρο να επικρίνεται σφόδρα ως προδότης της Μεγάλης Ιδέας για την απώλεια των υπολοίπων εδαφών και τη μη απελευθέρωση.⁷² Επίσης, προϊόν της διεθνούς Συνθήκης του Βερολίνου ήταν και η «Σύμβαση της Χαλέπας», που συνομολογήθηκε στις 15 Οκτωβρίου 1878 μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Επαναστατικής Συνέλευσης των Κρητών. Και γνωρίζουμε, ότι οι εξελίξεις στη Μεγαλόνησο, θα επηρεάσουν καθοριστικά στο τέλος του αιώνα, τόσο το πολιτικό σκηνικό στη χώρα, όσο και το ιδεολογικό τοπίο.⁷³

Ομοίως και η στάση των Άγγλων, βιώθηκε ως εγκατάλειψη, όταν τάχθηκαν υπέρ της διατήρησης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αν και αποδεχόμενοι την Κύπρο, με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολεως (4 Ιουνίου 1878), είχαν ήδη επιτρέψει το διαμελισμό της. Στις επόμενες δεκαετίες η βρετανική επιρροή, παρά τη δυσαρέσκεια, θεωρούνταν η μόνη σωτήρια και ο κίνδυνος του πανσλαβισμού αποτέλεσε τη βάση της εθνικιστικής ιδεολογίας στην Ελλάδα.⁷⁴

Ας μην ξεχνάμε, ότι το ελληνικό ζήτημα είναι μια λεπτομέρεια του ακανθώδους Ανατολικού Ζητήματος και το Κρητικό μία από τις σημαντικότερες πτυχές του. Τη στάση των Μ. Δυνάμεων υπαγόρευαν οπωσδήποτε τα στρατηγικά και τακτικά τους συμφέροντα, αλλά και διάφορες συγκυρίες. Το ίδιο, στην πράξη, λειτουργούσε πολλές φορές διαιρετικά και οι Δυνάμεις προέβαιναν σε επιμέρους διευθετήσεις, ακολουθώντας έτσι, την πρακτική της αναβολής μιας συνολικής επίλυσης και τροφοδοτώντας τις ιδεολογίες «εκκρεμοτήτων» για τα βαλκανικά κράτη.⁷⁵

Η Ελλάδα εμφανίζεται πλέον διχασμένη, αν πρέπει να συμπράξει με τους Σλάβους, για να δημιουργήσει βαλκανικό μέτωπο ή με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, για να παρεμποδίσει τη σλαβική επέκταση στην περιοχή. Οι απόψεις για την εξωτερική πολιτική και τη στάση των ευρωπαϊκών δυνάμεων ήταν αντιφατικές. Οι εθνικοί τόνοι ανέβαιναν συχνά. Έτσι κι αλλιώς, τα προβλήματα της Κρήτης και της Μακεδονίας αποτελούσαν μόνιμη αιτία εθνικής έξαρσης. Ακόμη, επικρατούσε η αντίληψη, ότι πίσω

⁷² Λ. Τρίχα, *Ο Χαρίλαος πίσω από τον Τρικούπη*, σ. 96, 100-101.

⁷³ Βερέβη (Εισήγηση), «Το χρονικό των γεγονότων», ό.π., σ. 28.

⁷⁴ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 41-54.

⁷⁵ Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα»*, ό.π., σ.46 – 89.

από τη στασιμότητα των ελληνικών διεκδικήσεων, βρισκόταν η συμμαχία της Γερμανίας, της Αυστρίας και της Ιταλίας.⁷⁶

Μετά την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία (1885), και την κρίση του 1885 – 1886, η σύγκρουση για το Μακεδονικό, συνεχίστηκε και με τη μορφή προπαγάνδας από το Πατριαρχείο, τη Βουλγαρική Εξαρχία και τις πατριωτικές οργανώσεις. Η ίδρυση σχολείων, που κάθε εθνικότητα έσπευσε να ιδρύσει και η διδασκαλία της γλώσσας, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο σ' αυτό τον ανταγωνισμό. Ειδικά μετά την ίδρυση του «Ανώτατου Κομιτάτου»⁷⁷ (Σόφια, 1895) και τις βλέψεις του για προσάρτηση της Μακεδονίας από τη Βουλγαρία, καθώς και την ένοπλη δράση των Κομιτατζήδων από το 1897, τα πνεύματα οξύνθηκαν, ενώ από ελληνικής πλευράς πρωτοβουλίες είχε αναλάβει η «Εθνική Εταιρία».⁷⁸

Δεν πρέπει να παραβλέψουμε, ότι τα αυτονομιστικά κινήματα στα Βαλκάνια, άλλαξαν πολλά πράγματα για τους χριστιανικούς λαούς υπό οθωμανική κυριαρχία, όπως και την ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετά τις μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν το 1856, με αποτέλεσμα τη βελτίωση της ζωής των Ελλήνων και άλλων εθνοτήτων. Οι παραχωρήσεις του Σουλτάνου τόνωσαν το εθνικό αίσθημα των ελληνικών κοινοτήτων και δημιούργησαν κλίμα ασφάλειας. Υπό αυτές τις συνθήκες, η Αυτοκρατορία, θα μπορούσε να αποτελέσει το πλέον κατάλληλο έδαφος για την κυριαρχική παρουσία των Ελλήνων στα Βαλκάνια και την Ανατολική Μεσόγειο.⁷⁹

Μέσα σε αυτό το κλίμα διαμορφώνονταν οι σχέσεις του «μέσα» με τον «έξω» ελληνισμό, με τον δεύτερο να τάσσεται υπέρ της οθωμανικής προσέγγισης (Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και της Μικράς Ασίας), και τον πρώτο υπέρ των δυναμικών κινήσεων κατά των Τούρκων (Θεσσαλία, Ήπειρος, Κρήτη). Έτσι, καλλιεργήθηκε και στο εσωτερικό μια άποψη περί λύσης του εθνικού θέματος, ακόμη και με τη σύσταση ελληνοτουρκικού κρατικού μορφώματος ή μιας Ανατολικής Αυτοκρατορίας, που παρέμεινε ζωντανή τουλάχιστον ως τον Α΄ Παγκόσμιο. Η λύση προϋπέθετε συγκυριαρχία Ελλήνων και Τούρκων, αλλά τελικά προσέβλεπε στη διάλυση της Αυτοκρατορίας και τη διαδοχή στην εξουσία των Ελλήνων.⁸⁰

⁷⁶ Λούβη, «Ο εθνικός μας κλαυσίγελας», ό.π.

⁷⁷ Ανώτατο Κομιτάτο, βουλγαρική εθνικιστική οργάνωση.

⁷⁸ Βερέβη (Εισήγηση), «Το χρονικό των γεγονότων», ό.π., σ. 29.

⁷⁹ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 41-54.

⁸⁰ Σταυρίδη – Πατρικίου, ό.π.

Στην Ελλάδα, το τέλος του 19^{ου} αιώνα, σηματοδεύτηκε από δύο γεγονότα ορόσημα: την επανάσταση στην Κρήτη και τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Μετά την πτώχευση του 1893, στις εκλογές του 1895, νικητής αναδείχτηκε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, που αμέσως ήρθε αντιμέτωπος με το οικονομικό αδιέξοδο και το Κρητικό Ζήτημα. Προηγήθηκε το 1896, η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων, που έδωσε την ευκαιρία να τονιστούν ξανά οι άρρηκτοι δεσμοί του ένδοξου παρελθόντος με τη σύγχρονη Ελλάδα και να εμπλακούν συλλογικά στο εθνικό ζήτημα οι διανοούμενοι. Ο πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής Δημήτριος Βικέλας, ήταν και επίλεκτο μέλος της παραπολιτικής «Εθνικής Εταιρίας». Ταυτόχρονα, οι Ολυμπιακοί Αγώνες, αποτέλεσαν μια τονωτική ένεση για τη δημοτικότητα της δυναστείας.⁸¹

Στην Κρήτη, η κακοδιοίκηση, οι συχνές παραβιάσεις της «Σύμβασης της Χαλέπας» από την Τουρκία, η δράση των ελληνικών εθνικιστικών οργανώσεων μέσα και έξω από τη χώρα, η επικράτηση από το καλοκαίρι του 1896 της μέχρι τότε «μειοψηφικής» ομάδας των επαναστατών, που τάσσονταν υπέρ της ένωσης και ειδικά, οι σφαγές του χριστιανικού στοιχείου από τους μουσουλμάνους στα Χανιά τον Ιανουάριο του 1897, οδήγησαν σε μια εκρηκτική κατάσταση. Οι Κρήτες επαναστάτησαν κηρύσσοντας την ένωση με την Ελλάδα, μετά από μια ενθουσιώδη προκήρυξη της «Εθνικής Εταιρίας», που τους στήριζε ηθικά και υλικά και συντόνιζε την αντάρτικη δράση τόσο στο νησί, όσο και στα ελληνοτουρκικά σύνορα. Ο λαός της πρωτεύουσας, η θερμοκέφαλη αντιπολίτευση και ο «στρατευμένος τύπος» απαιτούσαν από την κυβέρνηση Δηλιγιάννη, να στηρίξει την επανάσταση και να κηρύξει τον πόλεμο κατά της Τουρκίας.⁸²

Στο μεταξύ, στη Θεσσαλία συγκεντρώνονταν ελληνικά και τουρκικά στρατεύματα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, έδωσαν διορία έξι ημερών στην Ελλάδα να απομακρύνει το στρατό της από το νησί και να δεχτεί το προτεινόμενο καθεστώς της αυτονομίας. Ο Δηλιγιάννης κουβαλώντας το φιάσκο του «ειρηνολέμου» στην ανατολική κρίση των ετών 1885 – 1886, προσπάθησε να συνομιλήσει απευθείας με την Υψηλή Πύλη, επιδεικνύοντας αναπάντεχη για εκείνον αυτοσυγκράτηση και ο βασιλιάς Γεώργιος ανέλαβε πρωτοβουλίες για την εύρεση συμβιβαστικής λύσης. Τελικά, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, δεν αποφεύχθηκε και εμφανίστηκε από τον

⁸¹ Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα»*, ό.π., σ. 76 -89.

⁸² Μαρωνίτη, ό.π., σ. 37-45.

πρωθυπουργό σαν εθνική ανάγκη, ουσιαστικά όμως, έγινε κάτω από την πίεση της «Εθνικής Εταιρίας».⁸³

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η φυσιογνωμία και ο ρόλος των εταιρικών αυτών φαινομένων, όπως η «Εθνική Εταιρία» και ο «Ελληνισμός», που υποκαθιστώντας το κράτος, αναλαμβάνουν την υπεράσπιση του εθνικού ζητήματος, με αποτελέσματα ενίοτε ολέθρια και αποσταθεροποιητικά για την ελληνική κοινωνία. Η πρώτη, μια μυστική οργάνωση με αυστηρό τυπικό, ιδρύθηκε το 1894 από αξιωματικούς και σταδιακά εξαπλώθηκε σε «επίλεκτους πολίτες», αν και ο ρόλος του στρατού παρέμεινε επιτελικός. Στόχοι της ήταν η ενίσχυση του εθνικού φρονήματος στην Ελλάδα και η ενθάρρυνση των υπόδουλων αδελφών εκτός αυτής. Τέσσερις μήνες πριν τον ελληνοτουρκικό πόλεμο αριθμούσε 3.185 μέλη και μάλιστα, εκλεκτά της πολιτικής και πνευματικής ζωής του τόπου, με το καθένα, βέβαια, να φέρει το δικό του ειδικό βάρος, διαβρώνοντας έμμεσα και σε μεγάλο βαθμό την ομοιογένειά της. Ο «Ελληνισμός» ιδρύθηκε το 1892 με πρόεδρο τον καθηγητή Νεοκλή Καζάζη,⁸⁴ τον οποίο συναντάμε συχνά στις εφημερίδες του 1903, λόγω της ευρωπαϊκής εκστρατείας του για τη Μακεδονία. Η κατοχύρωση της ελληνικότητάς της μαζί με την εθνική ολοκλήρωση, αποτελούν τα βασικά προτάγματα της οργάνωσης.⁸⁵

Μετά τον πόλεμο του 1897 η Θεσσαλία ξαναδόθηκε στην Ελλάδα, η Κρήτη αναγνωρίστηκε αυτόνομη με την επικυριαρχία του σουλτάνου και υπό διεθνή προστασία, ενώ Ύπατος Αρμοστής τέθηκε ο πρίγκηπας Γεώργιος.⁸⁶ Επομένως, ο συγκεκριμένος πόλεμος δεν είχε εδαφικές, αλλά δημοσιονομικές συνέπειες. Η χώρα κλήθηκε να καταβάλει αποζημίωση στους Τούρκους και της επιβλήθηκε ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος, με αποστολή του να εισπράττει κυρίως τα έσοδα από κρατικά μονοπώλια. Στην περίπτωση μας, ο έλεγχος ήταν και διπλωματικός, αλλά δεν πρέπει να αγνοήσουμε τις ευνοϊκές επιπτώσεις του για την ελληνική οικονομία.

Ήταν πλέον διάχυτο ένα αντιδυναστικό ρεύμα στο λαό και τις τάξεις των νεώτερων κυρίως αξιωματικών, το οποίο ενίσχυε η επιθετική αρθρογραφία του τύπου και η στάση των πολιτικών αρχηγών. Η Βουλή αναλωνόταν σε στείρες συζητήσεις για την αναζήτηση ευθυνών και η σύσταση εξεταστικής επιτροπής δεν απέδωσε. Οι

⁸³ Μαρωνίτη, ό.π., σ. 37 – 45, 76 – 89.

⁸⁴ Νεοκλής Καζάζης, νομικός και πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά το ακαδημαϊκό έτος 1902-1903.

⁸⁵ Μαρωνίτη, ό.π., σ. 104-120.

⁸⁶ Πρίγκηπας Γεώργιος, δευτερότοκος γιος του βασιλιά Γεωργίου Α΄ και της βασίλισσας Όλγας. Διετέλεσε Ύπατος Αρμοστής της Κρητικής Πολιτείας μεταξύ 1898 -1906.

Δυνάμεις διέσωσαν τον βασιλιά Γεώργιο και με την απειλή της εγκατάλειψης της χώρας, εκείνη την κρίσιμη στιγμή, η λαϊκή οργή κατευνάστηκε, αλλά όχι η δυσαρέσκεια για το λαβωμένο γόητρο του στρατού και το πολιτικό αδιέξοδο. Έντονη ήταν και η διάθεση αλλαγής, η οποία όμως αδυνατούσε να υλοποιηθεί, ελλείψει μιας χαρισματικής προσωπικότητας. Έτσι, η βασιλική εξουσία διατήρησε την ισχύ της και ο Γεώργιος κατέστη αποκλειστικός ρυθμιστής της εξωτερικής πολιτικής, ενώ επενέβαινε με άνεση και στα εσωτερικά ζητήματα. Ειδικά μετά την απόπειρα δολοφονίας εναντίον του (1898), ξεκίνησαν διώξεις αντιδυναστικών και προσπάθεια περιορισμού της ελευθεροτυπίας, καθότι ο τύπος δεν ήταν γενικά αρεστός στα ανάκτορα, ενώ υπήρξαν ακόμη και προτάσεις για αναστολή των κοινοβουλευτικών θεσμών για μια πενταετία και ανάληψη όλων των εξουσιών από τον βασιλιά!⁸⁷

Στο πολιτικό πεδίο δεν εμφανίστηκαν νέα πρόσωπα, αλλά ακολούθησε περίοδος ανακατατάξεων. Ο Δηλιγιάννης ήθελε να αποτινάξει τις ευθύνες του πολέμου και ο Ράλλης, χωρίς οπαδούς, συνεργαζόταν μαζί του. Το τρικουπικό κόμμα έμεινε ακέφαλο, μέχρι την επικράτηση στην αρχηγία του Γεωργίου Θεοτόκη, που εξουδετέρωσε το Στέφανο Δραγούμη και κέρδισε τις εκλογές του 1900. Ο Θεοτόκης, εμφάνισε την παράταξη ως συνέχεια της τρικουπικής με μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, αν και απείχε κατά πολύ από τον ιστορικό ηγέτη της. Στο δημοσιονομικό τομέα, οι κυβερνήσεις έρχονταν αντιμέτωπες με το σταφιδικό ζήτημα, καθώς οι διακυμάνσεις στην τιμή της σταφίδας, προκαλούσαν συχνές αναταράξεις στην οικονομία και η ίδρυση της Σταφιδικής Τράπεζας απέδωσε μόνο για λίγο. Όμως, το σοβαρότερο πρόβλημα παρέμενε ο στρατός, όχι μόνο για τα οργανωτικά προβλήματα και την έλλειψη υλικοτεχνικών υποδομών, μα κυρίως, για τις εμφανείς προθέσεις του να αναμειχθεί στην πολιτική ζωή. Αγκάθι αποτελούσε και η γενική διοίκηση του στρατεύματος, που τα ανάκτορα προόριζαν για το διάδοχο. Ειδικά στην ύπαιθρο, οι ανεπάρκειες δυσχέραιναν την επιβολή της τάξης, δημιουργώντας συνθήκες κοινωνικής ανωμαλίας. Ένα μέρος του μεγάλου μεταναστευτικού ρεύματος της περιόδου, με τη διευκόλυνση μάλιστα των αρχών, οφείλεται στην προσπάθεια να απαλλαγεί η χώρα από κακοποιά στοιχεία, που λυμαίνονταν τις αγροτικές περιοχές. Η δικαιοσύνη

⁸⁷ Ελένη Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός. Από το 1881 έως το 1913*, τ. ΙΔ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ.160 – 179.

αδυνατούσε να καταστεί ανεξάρτητη από την πολιτική, ενώ οι ίδιοι οι δικαστικοί λειτουργοί απειλούνταν με δυσμενείς μεταθέσεις.⁸⁸

Χωρίς να υποβαθμίζουμε όλα τα παραπάνω, αποδείχτηκε, ότι οι συνέπειες αυτού του πολέμου ήταν πρωτίστως ιδεολογικές. Οι προσδοκίες για τη δημιουργία ενός σύγχρονου κράτους διαψεύστηκαν, με αποτέλεσμα μεγάλη μερίδα Ελλήνων να θεωρήσει το πολιτικό σύστημα ανεπαρκές για να ανταποκριθεί στην κρίσιμη ιστορική συγκυρία. Ο κοινοβουλευτισμός, από σύμβολο δημοκρατίας κατέστη σύστημα εξυπηρέτησης πελατειακών συμφερόντων. Γι' αυτό, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εκπρόσωποι του πολιτικού κόσμου και της πνευματικής ηγεσίας, απέδιδαν την ευθύνη για τα αδιέξοδα και στο κοινοβουλευτικό σύστημα και το θέμα του εντάχθηκε στη γνωστή αντιπαράθεση Ανατολή - Δύση.⁸⁹

Η δυσαρέσκεια απέναντι στον πολιτικό κόσμο, έθεσε πιο επιτακτικά το αίτημα για ευρύτερες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Πολλοί διανοούμενοι της εποχής διατείνονταν, ότι προϋπόθεση για να προοδεύσει η ελληνική κοινωνία και να αποτινάξει το στίγμα του 1897, θα αποτελούσε η μόρφωση του λαού. Αλλά κι εδώ, οι απόψεις τους για το πώς θα μορφώνονταν σωστότερα οι Έλληνες, «σκόνταφταν» στο δίλημμα της εποχής ευρωπαϊσμός ή ελληνοκεντρισμός.⁹⁰ Το 1899, ο τότε υπουργός Παιδείας, Αθανάσιος Ευταξίας,⁹¹ υπέβαλε νομοσχέδια, που προωθούσαν μεταρρυθμίσεις. Με αυτές, «...θα κατωρθούτο...ν' αναδείξει [η Ελλάς]...στρατόν ικανόν, ίν' αποτρέψη ποτέ εκ του μετώπου της το στίγμα του 1897!»! Μεταξύ των προτάσεων ήταν και η κατάργηση των αρχαίων ελληνικών στο δημοτικό. Όμως, οι προτεινόμενες αλλαγές συνάντησαν αντιδράσεις και δεν ψηφίστηκαν.⁹²

Κάπως έτσι, εισήλθε η ελληνική κοινωνία στον 20^ο αιώνα, με τη νεωτερικότητα να συναντά σθεναρή αντίσταση, γιατί πολλές από τις ιδέες που εμπεδώθηκαν την τελευταία τριακονταετία του 19^{ου}, έγιναν αντικείμενο σφοδρής σύγκρουσης ή και διαστρέβλωσης του περιεχομένου τους, στις αρχές του 20^{ου}.⁹³

⁸⁸ Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», ό.π., σ.160 – 179.

⁸⁹ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 33-40.

⁹⁰ Βερέβη, «Το χρονικό των γεγονότων», ό.π., σ. 28.

⁹¹ Αθανάσιος Ευταξίας, θεολόγος, δημοσιογράφος και πολιτικός. Η σύντομη θητεία του στο υπουργείο Παιδείας (Απρίλιος 1899 – Μάρτιος 1900) αποδείχτηκε δραστήρια. Θεωρείται εισηγητής της πρώτης αστικής μεταρρύθμισης.

⁹² Βερέβη, ό.π., σ. 30.

⁹³ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 25-32.

Το αντιπροσωπευτικό σύστημα βάραινε πλέον η ευθύνη της εθνικής συμφοράς και ακολούθως, οι εκπρόσωποι των νεωτερικών τάσεων που το συνόδευαν (αστοί, λόγιοι, επιχειρηματίες της Διασποράς), θεωρούνταν επιβλαβείς για την εθνική ενότητα. Επιπλέον, ο κοινοβουλευτισμός, ως ξένη μέθοδος διακυβέρνησης, παραμέριζε το μονάρχη, εξασφάλιζε τη λαϊκή συμμετοχή στη διαχείριση της εξουσίας και σύμφωνα με τους πολέμιούς του, προκαλούσε πολιτική χαλάρωση και αναρχία και εν τέλει οδηγούσε στην ήττα.⁹⁴

Ως το 1910, η ελληνική κοινωνία είχε πλέον καταληφθεί από φόβους και συλλογικές ανησυχίες για τη Δύση, τον κοινοβουλευτισμό, τους λογίους, οι οποίες σε συνδυασμό με την αποιαδήποτε πολιτική ή οικονομική κρίση, θεωρούνταν απειλή για τη σταθερότητα και τα ομογενοποιητικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας. Η πτώχευση του 1893, η ήττα του 1897, η δημιουργία των βαλκανικών εθνικών κρατών, το Μακεδονικό Ζήτημα, όλα αντιμετωπίζονταν ως αιτίες ανατροπής.⁹⁵

Κάποια γεγονότα που έλαβαν χώρα τα πρώτα χρόνια του 1900, έρχονται να φωτίσουν ακόμη περισσότερο το παραπάνω ιδεολόγημα. Στις αρχές του 1901 κυκλοφόρησε η «Ιστορία της Ρωμοσύνης» του Αργύρη Εφταλιώτη. Το έργο ήταν γραμμένο σε αυστηρά ψυχαρακή γλώσσα, προκάλεσε επικρίσεις και απέδειξε για άλλη μια φορά ότι το μείζον ζήτημα δεν ήταν το γλωσσικό. Ο όρος «Ρωμιός» που εισήγαγε ο Εφταλιώτης ήταν αποδεκτός για τους Έλληνες στη λογοτεχνία, αλλά όχι στην ιστοριογραφία, γιατί παρέπεμπε σε γεωγραφικούς χώρους και περιόδους συνύπαρξης των Ελλήνων με άλλες εθνότητες, όπως την περίοδο της Τουρκοκρατίας κι αυτό ακύρωνε την υπερτοπική και υπερχρονική έννοια του Έλληνα.⁹⁶

Ο Γεώργιος Σωτηριάδης, φιλόλογος και αρχαιολόγος, που θα εμπλακεί αργότερα στα «Ορεστειακά», άσκησε οξύτατη κριτική στην *Ακρόπολιν* και τον Εφταλιώτη, κατηγορώντας τον, ότι διανέμει δωρεάν το σύγγραμμά του «το οποίον δεν δύναται να πωληθή...», ενώ σημειώνει εμφατικά ότι Ρωμιός «είναι συνώνυμος όχι προς τον Έλληνα...αλλά προς άνθρωπον ευτελή και χυδαίον...». ⁹⁷ Όμως, ο ίδιος είχε μεταφράσει από το 1897 την «Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας» του Karl

⁹⁴ ό.π., σ.25-32.

⁹⁵ ό.π., σ. 13 – 23.

⁹⁶ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 68-74.

⁹⁷ *Ακρόπολις*, αρ. 6,981, 5.8.1901· Ρ. Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 68-74.

Krumbacher,⁹⁸ επομένως γνώριζε τη σημασία που εκείνος απέδιδε στον όρο «Ρωμηός».⁹⁹

Μια πρωτοβουλία της Βασίλισσας ήρθε να οξύνει τα πνεύματα. Μετά τον πόλεμο του 1897, η θρησκευόμενη Όλγα, κατά τις επισκέψεις της στους τραυματίες πολέμου, μοίραζε την Καινή Διαθήκη. Επειδή διαπίστωσε το πρόβλημα κατανόησης του ιερού κειμένου από τους απλούς ανθρώπους, σκέφτηκε την απόδοσή του στη νεοελληνική, κάτι που θα ενίσχυε και τη «λαβωμένη» δημοτικότητα του συζύγου της, βασιλιά Γεωργίου. Το 1899, ζήτησε από το μητροπολίτη Αθηνών Προκόπιο, να συναινέσει στη μετάφραση του Ευαγγελίου κι έλαβε μόνο την προφορική του έγκριση. Προηγουμένως, είχε απευθυνθεί με επιστολή της στην Ιερά Σύνοδο και η απάντηση ήταν αρνητική. Τότε, με νέα επιστολή προς τη Σύνοδο, ζητούσε τη διαιτησία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο επίσης εξέφρασε την αντίθεσή του. Ο Προκόπιος, αν και προήδρευε της Ιεράς Συνόδου, δεν είχε το θάρρος να αποτρέψει τη βασίλισσα από το εγχείρημά της και μάλλον η αμφίσημη στάση του ενίσχυσε την αποφασιστικότητά της.¹⁰⁰

Τελικά, η μετάφραση πραγματοποιήθηκε από την έμπιστη γραμματέα της Ιουλία Σουμάκη, ανιψιά του καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Ιωάννη Πανταζίδη, τον οποίο επίσης συμβουλευτήκε η βασίλισσα και διορθώθηκε από τον Φίλιππο Παπαδόπουλο, καθηγητή της Ριζαρείου Σχολής. Το «Κείμενον και μετάφρασις του Ιερού Ευαγγελίου...» τυπώθηκε το 1900 και κυκλοφόρησε σε 1.000 αντίτυπα, τα οποία πωλούνταν, για να μη θεωρηθεί απόπειρα προσηλυτισμού με την ένδειξη «προς αποκλειστικήν οικογενειακήν χρήσιν μερίμνη της Βασιλίσης των Ελλήνων Όλγας» και γρήγορα έγιναν ανάρπαστα. Η κυκλοφορία της μετάφρασης προκάλεσε έναν έντονο δημόσιο διάλογο τόσο για το θρησκευτικό-δογματικό ζήτημα, δηλαδή αν πρέπει να μεταφράζονται τα Ευαγγέλια και ιδιαίτερα για το εθνικό-πολιτικό, αν κινδυνεύει η ενότητα του ελληνικού έθνους από την «αλλοίωση» της γλώσσας των ιερών κειμένων, χωρίς όμως να προκληθεί περαιτέρω θόρυβος.¹⁰¹

Ανάλογες εκδόσεις είχαν γίνει σποραδικά μέσα στο 19^ο αιώνα, ενώ την ίδια περίπου περίοδο με την Όλγα, ο θρησκευτικός σύλλογος «Ανάπλασις», έχοντας την

⁹⁸ Karl Krumbacher, διαπρεπής γερμανός φιλόλογος και βυζαντινολόγος.

⁹⁹ Σταυρίδη – Πατρικίου (Διάλεξη), «Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι», ό.π., σ. 13.

¹⁰⁰ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ.74-85· Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα»*, ό.π., σ.328-333.

¹⁰¹ Άννα Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, «Ευαγγελικά και Ορεσταιακά», Το Γλωσσικό Ζήτημα, Σύγχρονες προσεγγίσεις, Γεώργιος Μπαμπινιώτης (επιμ.), Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 2011, σ. 253 - 281.

άδεια των Εκκλησιαστικών Αρχών, όπως αναφέρεται στον τίτλο, κυκλοφόρησε «Το Κατά Ματθαίον Άγιον Ευαγγέλιον...», χωρίς κανένα πρόβλημα. Όταν όμως η *Ακρόπολις* ξεκίνησε από τις 9 Σεπτεμβρίου ως τις 20 Οκτωβρίου 1901, που διακόπηκε απότομα, να δημοσιεύει σε συνέχειες τη μετάφραση του Αλέξανδρου Πάλλη για το «Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον», εκδηλώθηκαν αντιδράσεις, που κατέληξαν στα τραγικά επεισόδια των «Ευαγγελιακών». Ο Οικουμενικός Πατριάρχης εξέδωσε εγκύκλιο, με την οποία απαγορευόταν «πάσα εις νεώτερον ελληνικόν ιδίωμα κατά λέξιν μετάφρασις της τε Αγίας Γραφής και του Ιερού Ευαγγελίου ιδία». Παρόμοιο περιεχόμενο είχε και η εγκύκλιος της Ιεράς Συνόδου, ενώ και η Θεολογική Σχολή της Αθήνας τάχθηκε κατά της οποιασδήποτε μετάφρασης ιερών κειμένων.¹⁰²

Τελικά η εξέγερση ξεκίνησε από τους καθηγητές της Θεολογικής Σχολής, που συμπαρέσυραν τους φοιτητές τους, χαρακτηρίζοντας τη μετάφραση «γελιοποίηση των τιμαλφεστέρων του έθνους κειμηλίων», με τις εφημερίδες *Εμπρός*, *Σκριπ* και *Καιροί* να επιτίθενται κατά των δημοτικιστών. Στους φοιτητές προστέθηκαν οι συντεχνίες, οδηγώντας σε μια εμπρηστική κατάσταση, που πήρε τη μορφή παλλαϊκής εξέγερσης. Οι συμπλοκές που ακολούθησαν το μεγάλο συλλαλητήριο της 8^{ης} Νοεμβρίου 1901 (Ευαγγελιακά), είχαν σαν απολογισμό οκτώ νεκρούς και την παραίτηση της κυβέρνησης Θεοτόκη δύο μέρες μετά.¹⁰³ Μάλιστα, ο ίδιος ο πρωθυπουργός, πυροβολήθηκε και κινδύνεψε κατά τη διάρκεια των επεισοδίων.¹⁰⁴

Ειδικά ο καθηγητής Ιγνάτιος Μοσχάκης,¹⁰⁵ που προϊστάτο της αντίδρασης της Θεολογικής Σχολής εναντίον της μετάφρασης, είχε εκδώσει με την έγκριση της Ιεράς Συνόδου μια παράφραση του Ευαγγελίου στη δημοτική, η οποία κυκλοφορούσε στο εμπόριο. Η στάση του λοιπόν, δεν αποκλείει και το στοιχείο της ιδιοτέλειας.¹⁰⁶

Αναφορικά με τις δύο μεταφράσεις, χρήζει προσοχής η εσκεμμένη συνταύτισή τους. Η πρώτη, σε μια άτεχνη καθαρεύουσα, αποτελούσε έμπνευση της βασίλισσας Ολγας, που τύχαινε να έχει σλαβική καταγωγή και η δεύτερη σε ακραία δημοτική, από έναν ένθερμο δημοτικιστή και πρωτοπαλικάρο του Ψυχάρη, που οι δημοσιεύσεις του συχνά προκαλούσαν λαϊκή δυσφορία. Δύο κίνδυνοι λοιπόν, ο πανσλαβισμός με το

¹⁰² Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, «Ευαγγελικά και Ορεστειακά», ό.π., σ. 255 - 259.

¹⁰³ Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, «Ευαγγελικά και Ορεστειακά», ό.π., σ. 255 - 259· Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ. 74-85.

¹⁰⁴ Χουρμούζης, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», ό.π., σ. 176.

¹⁰⁵ Ιγνάτιος Μοσχάκης, θεολόγος και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Αθηνών στην έδρα της Πρακτικής Θεολογίας.

¹⁰⁶ Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, ό.π., σ. 263.

δημοτικισμό, ενώθηκαν στις αρχές του 20^{ου} κι εμφανίστηκαν ως μέγιστη απειλή κατά της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας των Ελλήνων.¹⁰⁷

Τόσο οι ελληνικοί, όσο και οι ξένοι παράγοντες, αναζήτησαν τον «ένοχο» για την πολιτική σύνδεση των δύο μεταφράσεων, φοβούμενοι τη ρωσική εμπλοκή. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Α΄, καθοριστικός ήταν ο ρόλος της δηλιγιαννικής αντιπολίτευσης, που επεδίωκε να εξαναγκάσει σε παραίτηση την κυβέρνηση Θεοτόκη. Κάποιοι βουλευτές του δηλιγιαννικού κόμματος, όταν άρχισε η δημοσίευση της μετάφρασης του Πάλλη, φέρονται να έστρεψαν την προσοχή σε εκείνη της Όλγας, επικαλούμενοι τις προθέσεις της περί «εκρωσισμού» των ελληνικών Ευαγγελίων. Την ίδια γνώμη συμμερίζονταν ο Άγγλος και ο Γάλλος πρέσβης με τον δεύτερο να δικαιολογεί την ελληνική στάση απέναντι στη Ρωσία, η οποία είχε θέσει υπό την προστασία της τη Βουλγαρία. Οπότε, ο ρόλος του κομματικού ανταγωνισμού και η προσπάθεια της αντιπολίτευσης να εκμεταλλευτεί τα αντισλαβικά αισθήματα των Ελλήνων και να αποκομίσει πολιτικά οφέλη μέσα από οχλοκρατικές κινήσεις, δεν είναι διόλου αμελητέοι παράγοντες. Ας μην παραβλέψουμε και τις αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, που καταφέρονταν εναντίον και των δύο μεταφράσεων, επισείοντας τον κίνδυνο του πανσλαβισμού για την εθνική και θρησκευτική υπόσταση του έθνους.¹⁰⁸

Είναι γνωστό, ότι ο Γιάννης Κορδάτος επισημαίνει γερμανικό και ρωσικό δάκτυλο. Ήδη από το συνέδριο του Βερολίνου, τα γερμανικά συμφέροντα συγκρούονταν με το ρωσικό ενδιαφέρον για το χώρο της Βαλκανικής. Οπότε, ο θρησκευτικός φανατισμός και ο εθνικισμός του ελληνικού λαού, πιθανόν να εξυπηρετούσαν τις γερμανικές βλέψεις.¹⁰⁹ Σαφώς, ή λεγόμενη «μικρή Αυλή» που είχαν φτιάξει ο Κωνσταντίνος και η σύζυγός του Σοφία, αδελφή του Κάιζερ, δρομολογούσε τη στροφή στην ελληνογερμανική προσέγγιση, εναλλακτικά προς τη Βρετανία,¹¹⁰ αλλά τα γεγονότα περιβάλλει και η αγλή του μύθου, κάτι που δεν πρέπει να ξεχνάμε...

Το 1903, μια άλλη μετάφραση στη δημοτική, εκείνη της «Ορέστειας» από το Γεώργιο Σωτηριάδη, έμελλε να προκαλέσει παρόμοια επεισόδια και να επανασυνδέσει το δημοτικισμό με τον σλαβικό κίνδυνο.

¹⁰⁷ Σταυρίδη – Πατρικίου, *Οι φόβοι*, ό.π., σ.74-85.

¹⁰⁸ Ρ. Σταυρίδη – Πατρικίου, ό.π., σ.74-85.

¹⁰⁹ Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», ό.π., σ. 176.

¹¹⁰ Μαρωνίτη, ό.π., σ.266-273.

Η «Άλκηστις» του Ευριπίδη σε απόδοση στη νεοελληνική από τον Κωνσταντίνο Χρηστομάνο ¹¹¹είχε παρουσιασθεί στο θέατρο «Βαριετέ» το Νοέμβριο του 1901, όπως και η «Αντιγόνη» του Σοφοκλή στο «Θέατρο Ομονοίας – Νέα Σκηνή» στις αρχές Νοεμβρίου 1903, χωρίς παρόμοιες αντιδράσεις.¹¹² Σύμφωνα με το «Νουμά», στις παραστάσεις που οργάνωνε η «Εταιρία υπέρ της διδασκαλίας των αρχαίων δραμάτων» του Γεωργίου Μιστριώτη, οι θεατές προσέρχονταν με τις δημοτικιστικές μεταφράσεις ανά χείρας. Επομένως, το πρόβλημα δεν ήταν ούτε η μετάφραση στη δημοτική, ούτε η ιερότητα και μοναδικότητα του κειμένου. ¹¹³

Σκοπός της «Εταιρίας» του Μιστριώτη, που ιδρύθηκε το 1895, ήταν «η ακριβής και εν τη πρωτοτύπω γλώσση» διδασκαλία αρχαίων δραμάτων, κατά προτίμηση σε σωζόμενα αρχαία θέατρα. Οι ετήσιες παραστάσεις «κατά το έαρ» προσδοκούσαν να προσελκύσουν και ξένο κοινό αρχαιολάτρεις, με στόχο αυτοί να εγκαταλείψουν την ερασμιακή προφορά κι έτσι «η αρχαία Ελληνική γλώσσα...γίνεται διεθνής εν τω επιστημονικώ κόσμω». Η κίνησή του Μιστριώτη είναι πλήρως υποταγμένη σε ιδεολογήματα. Ήδη, από την πρώτη του παράσταση της *Αντιγόνης* το 1896 στο Δημοτικό Θέατρο Αθηνών, ένθερμος υποστηρικτής του υπήρξε ο τότε πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηλιγιάννης και μάλιστα είχε παρακολουθήσει και δοκιμές. Οπότε, από τις αρχές του 1900, όταν δρομολογήθηκε η λειτουργία του Βασιλικού, την αντιμετώπισε ως απειλή για τα φιλόδοξα σχέδιά του. ¹¹⁴

Η πολιτική ανωμαλία και αστάθεια των ετών 1902 – 1904, επίσης θα μπορούσαν να εξηγήσουν την εκδήλωση συμπτωμάτων, όπως τα «Ορεσטיακά», εντάσσοντάς τα στη γενικότερη ιδεολογική σύγχυση, το πολιτικό τέλμα και τις εθνικές ανησυχίες που ταλάνιζαν τότε τον ελληνικό λαό.

Ας μην ξεχνάμε ένα χρόνο πριν και τα «Σανιδικά». Στις εκλογές της 17^{ης} Νοεμβρίου 1902, η κάλη δεν έδωσε αυτοδύναμη κυβέρνηση, αλλά ανέδειξε ισόπαλα το δηλιγιαννικό («Εθνικό κόμμα») και το θεοτοκικό («Νεωτερικόν Κόμμα»). Τότε, ο Δηλιγιάννης κατέβασε τους οπαδούς του στον δρόμο. Στην κινητοποίηση

¹¹¹ Κωνσταντίνος Χρηστομάνος, συγγραφέας, δάσκαλος, ιδρυτής της «Νέας Σκηνης» και πρωτοπόρος της ελληνικής σκηνοθεσίας.

¹¹² Αρχείο Θεατρικού Μουσείου, αρ. φακέλου 27/1 – 10, Θίασος Νέας Σκηνης.

¹¹³ Έλενα Πατρικίου (Εισήγηση), «Το γλωσσικό ζήτημα ως πρόσχημα της ερμηνευτικής απορίας», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσטיακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, ό.π., σ. 155 – 185.

¹¹⁴ Δημήτριος Σπάθης (Εισήγηση), «Ο σκηνοθέτης και η παράσταση της *Ορέστειας* στο Βασιλικό Θέατρο», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσטיακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, ό.π., σ. 244 - 248.

πρωταγωνίστησαν οι λεγόμενοι «αττικάρχες», που ασκούσαν μεγάλη επιρροή στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, όπως ο Δημήτριος Ράλλης και ο αρχισυνδικαλιστής Αλέξανδρος Σκουζές. Η Αθήνα, για πέντε μέρες ήταν οχλοκρατούμενη με τους δηλιγιαννικούς να λιθοβολούν γραφεία εφημερίδων και να πρωταγωνιστούν σε συμπλοκές με οπαδούς του Θεοτόκη με αποτέλεσμα πολλούς τραυματίες. Το κύριο όπλο τους ήταν οι σανίδες, που αποσπούσαν από νεοανεγειρόμενες οικοδομές της οδού Σταδίου!¹¹⁵

Η ισόρροπη λοιπόν δύναμη των δύο μεγάλων κομμάτων, δηλιγιαννικού και θεοτοκικού, καθιστούσε το ζαϊμικό ρυθμιστή της καταστάσεως, με αποτέλεσμα σε δύο χρόνια να ρίξει τέσσερις κυβερνήσεις. Αυτό, λειτουργούσε διαβρωτικά και στα πολιτικά ήθη, εξωθώντας τους βουλευτές, προκειμένου να μετατοπίζουν την πλειοψηφία, σε υπερβολικές αξιώσεις και απροκάλυπτες συναλλαγές. Από τις 28 Ιουνίου 1903, πρωθυπουργός ήταν ο Δημήτριος Ράλλης, ο οποίος με την τακτική της κωλυσιεργίας, ανέβαλλε συστηματικά τη σύγκληση της Βουλής, επομένως και την ανάληψη κυβερνητικής δράσης για φλέγοντα ζητήματα. Ταυτόχρονα, προσπαθούσε να διασπάσει το δηλιγιαννικό κόμμα και να λάβει εντολή διαλύσεως της βουλής από τον Βασιλιά. Αφού απέτυχε και στα δύο, τελικά παραιτήθηκε στις 6 Δεκεμβρίου 1903.¹¹⁶

Μέσα λοιπόν σε αυτό το κλίμα της βαθιάς πολιτικοκοινωνικής κρίσης, η ενδογλωσσική μεταφραστική διαμάχη με αφορμή την «Ορέστεια», όπως συνέβη το 1901 με το Ευαγγέλιο, ήρθε προς επίρρωση της προεξοφλημένης υπεροχής της πρωτότυπης γλώσσας με αποτέλεσμα την κινητοποίηση όλων των διαθέσιμων μηχανισμών (Πανεπιστήμιο, Εκκλησία, Τύπος), για την προάσπισή της.¹¹⁷

¹¹⁵ Χουρμούζη, «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», ό.π., σ. 177 – 178.

¹¹⁶ Χουρμούζη, ό.π., σ. 177 – 178.

¹¹⁷ Μαρωνίτη, ό.π., σ. 369-375.

Κεφάλαιο 2^ο

Η πρόσληψη των «Ορεστειακών» στον Τύπο της εποχής

2.1. Η Ευρώπη - πρότυπο και η ελληνική θεατρική πραγματικότητα

Οι εφημερίδες της εποχής ασχολήθηκαν διεξοδικά με τα «Ορεστειακά». Από τις αρχές του 1900 το *Άστυ*, διαπιστώνει ότι στη Γερμανία, την Αγγλία και τη Γαλλία «καθιερώθη ως ευχάριστος μόδα η παράστασις αρχαίων δραμάτων» και ότι «το ελληνικόν θέατρον κυριαρχεί τας ημέρας αυτάς παντού». ¹¹⁸ Το άρθρο είχε ως αφορμή την «Άλκηστη» που παιζόταν τότε στη «Γαλλική Κωμωδία». Φυσικά, πουθενά δε γίνεται λόγος περί μετάφρασης, αλλά «παράφρασις της τραγωδίας» και «ο σεβασμός προς το κείμενον δεν είνε δουλικός», αλλά «η γενική όψις του έργου και η επιχειρηθείσα ανακαινίσις και η διευθέτησις των σκηνών εκρίθη ως επιτυχεστάτη». ¹¹⁹

Σε επόμενο φύλλο, σχολιάζει ότι στην Ελλάδα «αι υποσχέσεις και οι ενθουσιασμοί δια το χειμερινόν θέατρον δεν λείπουν» και τα πράγματα θα αποδείξουν «...εάν θα ίδωμεν επιτέλους εις τας Αθήνας θίασον μελοδραματικόν, του οποίου το κόρο να μη ενθυμίξη θηριοτροφείον». ¹²⁰ Την ίδια περίοδο, το *Άστυ* εγκαινιάζει εκτενείς περιγραφές αρχικά της βερολινέζικης κι ύστερα της βιεννέζικης «Ορέστειας». ¹²¹ Την προσοχή συγκεντρώνουν τα εντυπωσιακά σκηνικά και κοστούμια, ωστόσο παρά την επιμελή προπαρασκευή, τις δαπάνες και την επιλογή των διασημότερων ηθοποιών «η απόπειρα της παραστάσεως μόνον εν μέρει επέτυχεν». ¹²²

Στις 19.11.1900 η εφημερίδα συνεχίζει να παραπονιέται για την έλλειψη χειμερινού θεάτρου στην ελληνική πρωτεύουσα, όταν την ίδια στιγμή, στην Ευρώπη παίζονται «Η «Άλκηστις» εις το Παρίσι - ο «Αγαμέμνων» εις την Κανταβριγίαν – η «Ορέστεια» εις το Βερολίνον» και ο διευθυντής της Κομεντί Φρανσαίζ δέχτηκε επιστολή από Όμιλο «Παρισινών διψώντων να επανίδουν...» την Αντιγόνη. ¹²³ Το γνωστό δίπολο Ανατολή – Δύση επανέρχεται...

¹¹⁸ Το *Άστυ*, αρ. 3601, 17.11.1900.

¹¹⁹ Το *Άστυ*, αρ. 3601, 17.11.1900.

¹²⁰ Το *Άστυ*, αρ. 3602, 18.11.1900.

¹²¹ Έλενα Πατρικίου (Εισήγηση), «Το γλωσσικό ζήτημα ως πρόσχημα της ερμηνευτικής απορίας: Το παράδειγμα της σκηνικής αναβίωσης τη τραγωδίας», Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις, Επιστημονικό Συμπόσιο, ό.π., σ. 155-185.

¹²² Το *Άστυ*, αρ. 3603, 19.11.1900.

¹²³ Το *Άστυ*, αρ. 3613, 29.11.1900.

Και «-εάν εισακουσθή η παράκλησις των φιλομούσων προς τον διευθυντήν της Γαλλικής Κωμωδίας Κλαρετήν-» σε Βερολίνο, Βιέννη, Λονδίνο, Παρίσι, διδάσκονται τα έργα των αρχαίων τραγικών, προκαλώντας το ενδιαφέρον, ιδιαίτερα της κριτικής, που εντοπίζει «ελλείψεις και λάθη και παραποιήσεις». Στη Βιέννη, ένας κριτικός «κατειρωνεύεται τον μεταφραστήν της «Ορεστείας» του Αισχύλου Ουλρίχον φον Μιλάμοβιτς – Μέλλενδοερφ» [ενν. τον Γερμανό φιλόλογο Ulrich von Willamowitz Mollendorff].¹²⁴

Σύμφωνα με αγγλικό τηλεγράφημα, η βιεννέζικη «Ορέστεια» «εστέφθη υπό πλήρους επιτυχίας και δι' αυτής ελύθη το προ πολλού συζητούμενον ζήτημα», εάν το αρχαίο ελληνικό δράμα μπορεί να κρατήσει την προσοχή του σημερινού ακροατηρίου. Μεγάλο μέρος της επιτυχίας οφείλεται «εις του Παύλου Σχλέντερν [ενν. τον Γερμανό σκηνοθέτη και καλλιτεχνικό διευθυντή του Burgtheater της Βιέννης Paul Schlenker] την ευφύα προσαρμογήν της τριλογίας προς τας σημερινάς σκηνικάς συνθήκας». Αναφέρει «τολμηραί περικοπαί» στίχων, ελάττωση του μουσικού μέρους και χρησιμοποίηση της μουσικής του Στάνφορντ [ενν. τον σκωτσέζικης καταγωγής συνθέτη Charles Villiers Stanford] «μόνον εις την εισαγωγήν και...την πρώτην πράξιν...», ακόμη και νέους χαρακτήρες «διερμηνεύσαντες διάφορα τεμάχια των χορικών μερών», ενώ «ολόκληρος η παράστασις...διήρκεσεν τρεις ώρας μόνον...» και «η επί του κοινού εντύπωσις υπήρξε βαθυτάτη»!¹²⁵

Τις επόμενες μέρες, σχολιάζεται και η διδασκαλία των «Νεφελών» στην Ευρώπη, σε μετάφραση του Σουρή, με τον ξένο τύπο να δημοσιεύει εκτενείς ανταποκρίσεις, ενώ «ενθουσιώδεις είνε αι κρίσεις περί του κ. Σουρή, του νέου Αριστοφάνους, ως τον αποκαλούσιν».¹²⁶ Επίσης, δεν αφήνει ασχολίαστο και τον ιταλικό θίασο που βρίσκεται στην Αθήνα και παρουσιάζει την «Κυρία Πετεφρή», το μελόδραμα του Διέ. Τα εντυπωσιακά σκηνικά και ενδύματα των γυναικών «εξέπληξαν πολύ και έδωκαν μίαν όψιν ιταλικού θεάτρου μεγαλοπόλεως εις την πενιχράν μας σκηνήν».¹²⁷

Όμως, στην Ελλάδα, όλα «σκοντάφτουν» στο μείζον πρόβλημα της οικονομίας. Κατά τη συνεδρίαση της επιτροπής του προϋπολογισμού, η πλειοψηφία πρότεινε «όπως καταργηθώσιν αι Πρεσβείαι Παρισίων και Βερολίνου», εφόσον οι υπηρεσίες

¹²⁴ *Το Άστυ*, αρ. 3615, 1.12.1900.

¹²⁵ *Το Άστυ*, αρ. 3615, 1.12.1900.

¹²⁶ *Το Άστυ*, αρ. 3622, 8.12.1900.

¹²⁷ *Το Άστυ*, αρ. 3624, 10.12.1900.

τους «δύνανται να ενεργηθούν δι' επιτετραμμένων». Η μειοψηφία αντιπρότεινε το ετήσιο ποσό των 450 χιλιάδων δραχμών «προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων εν Μακεδονία και συντήρησιν ελληνικών σχολείων ν' αυξηθή κατά 200 χιλ.», το οποίο «παρεδέχθη η επιτροπή...υπέρ του εθνικού τούτου σκοπού» και υπέβαλε την έκθεσή της στη Βουλή.¹²⁸ Έτσι, «δεν είνε δυνατόν να προχωρήση η ψήφισις ούτε ενός κεφαλαίου του προϋπολογισμού», οπότε, η συζήτηση παραπέμπεται στις καλένδες του νέου έτους...¹²⁹ Συνακόλουθα, στον πάγο βρισκόταν κι ο ελληνικός στρατός. Το *Άστυ* με τίτλο «Εύζωνοι ξεπαγιάζοντες εις τα σύνορα», καταγγέλλει θανάτους στρατιωτών και ασθένειες «διότι από του σταθμού Ζάρκου και δυτικώς...δεν υπάρχει ουδείς σταθμός κτιστός». Οι πρόχειρες καλύβες «με τα πρώτα χιόνια...εκαλύφθησαν και οι άνδρες έμειναν άστεγοι εις το χιόνι...». Όμως «θεραπεία...του κακού ούτε επήλθεν, ούτε θα επέλθη, διότι...προσκρούει εις διατυπώσεις».¹³⁰

Απτή απόδειξη της οικονομικής δυσχέρειας ήταν και η απόφαση του νομάρχη Αττικής, κατά την οποία «θίασος ευρωπαϊκός δεν θα γείνη πλέον ορατός εις Αθήνας». Γιατί «με την μέθοδον των επιχορηγήσεων ήρχοντο θίασοι, έδιδον δ' ολίγας παραστάσεις και ύστερον εχρεωκόπουν». Το πείραμα επαναλαμβανόταν εις βάρος του δημοτικού ταμείου. Τώρα, η Αθήνα θα στερηθεί από καλούς θιάσους. Παλαιότερα, «αι Πάτραι, όταν η σταφίς ήτο εις το απόγειον της δόξης της, απέκτησαν τελείους θιάσους και είδον αληθινόν θέατρον». Αλλά τότε το χρήμα «είχε γεμίσει τα χαρτοφυλάκια και εζήτει διέξοδον»...¹³¹

Στην Αθήνα του 1901 τα χειμερινά θέατρα ήταν ελάχιστα, όπως το «Δημοτικόν Θέατρον Αθηνών», με αποτέλεσμα, αν και υπήρχε ποικιλία προσφερόμενων θεαμάτων, να περιορίζεται μόνο κατά τη θερινή περίοδο. Οι ξένοι θίασοι όπερας ή οπερέτας που έκαναν την εμφάνισή τους κάθε χειμώνα και φιλοξενούνταν σε αυτά, μονοπωλούσαν το ενδιαφέρον του αστικού κοινού και του τύπου, οδηγώντας μοιραία σε παράπονα για την ελληνική θεατρική ένδεια. Ταυτόχρονα, άφηναν λίγα περιθώρια για παραστάσεις στους ελληνικούς θιάσους, οι οποίοι αναγκάζονταν να περιοδεύουν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια. Φυσικά, υπήρχαν και τα λαϊκά θέατρα και

¹²⁸ *Το Άστυ*, αρ. 3625, 11.12.1900.

¹²⁹ *Το Άστυ*, αρ. 3626, 12.12.1900.

¹³⁰ *Το Άστυ*, αρ. 3626, 12.12.1900.

¹³¹ *Το Άστυ*, αρ. 3629, 15.12.1900.

θεάματα, που συγκέντρωναν την πλειονότητα του κοινού, μεταφέροντάς το από το κέντρο στις συνοικίες.¹³²

Το 1901, ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄, ανταποκρινόμενος στις πιέσεις, προχώρησε στην αποπεράτωση του «Βασιλικού Θεάτρου», δέκα χρόνια μετά την έναρξη των εργασιών του. Η πρωτοβουλία του δεν είναι ξένη με την προσπάθεια ανασκευής του αντιδυναστικού κλίματος. Διευθυντής ορίστηκε ο Άγγελος Βλάχος,¹³³ λόγιος της καθαρεύουσας, που είχε γίνει ευρύτερα γνωστός με το επιτυχημένο έργο του «Η κόρη του παντοπώλου» (1886). Γενικός Γραμματέας ο Στέφανος Στεφάνου,¹³⁴ λόγιος με πρωτοποριακές αντιλήψεις, κοντά στο παλάτι κι εκείνος. Ο Γεώργιος ανήγγειλε και τη λειτουργία Δραματικής Σχολής τριετούς φοίτησης. Μάλιστα, μετακάλεσε το Θωμά Οικονόμου¹³⁵ από τη Βιέννη, για να αναλάβει ως μόνιμος σκηνοθέτης του Βασιλικού και διευθυντής της σχολής του. Αν και προσέλκυσε μετέπειτα σπουδαίους ηθοποιούς, η σχολή δεν ευδοκίμησε και μέσα σ' ένα τρίμηνο έκλεισε. Τα εγκαίνια του θεάτρου έγιναν στις 24 Νοεμβρίου 1901 και η λειτουργία του κράτησε ως το 1908.¹³⁶

Στο μεταξύ, έκανε την εμφάνισή του και ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος. Τον Φεβρουάριο του 1901, ανήγγειλε στην περίφημη Εισήγησή του, την ίδρυση της «Νέας Σκηνης», σε μια ομάδα λογοτεχνών, που προσκάλεσε στο αρχαίο θέατρο του Διονύσου. Σύντομα, λόγω του αυταρχικού του χαρακτήρα, έμεινε με λίγους διανοούμενους και επενδυτές στο πλευρό του, αλλά αυτό εξασφάλισε μία αυτονομία και ίσως, αποτελεί τον λόγο για τον οποίο μπόρεσε να πραγματοποιήσει το πρώτο βήμα προς τη μοντερνοποίηση του νεοελληνικού θεάτρου. Η στελέχωση του θιάσου, έγινε κυρίως με τους νέους, που είχαν φύγει νωρίτερα από τη διαλυμένη δραματική σχολή του Βασιλικού Θεάτρου και τους ανύψωσε από την πρώτη στιγμή, ονομάζοντάς τους «Μύστες». Η εναρκτήρια παράσταση δόθηκε στο Δημοτικό Θέατρο Αθηνών στις 5 Σεπτεμβρίου 1901, προς τιμήν των Ρουμάνων φοιτητών, αλλά η επίσημη έναρξη έγινε στο χειμερινό «Βαριετέ» στις 22 Νοεμβρίου 1901. Η Νέα Σκηνή άντεξε ως το 1905.¹³⁷

Τα εγκαίνια του Βασιλικού Θεάτρου και της Νέας Σκηνης άλλαξαν το ελληνικό θεατρικό τοπίο, οδηγώντας κοινό και ηθοποιούς σε νέες καλλιτεχνικές εμπειρίες. Στο

¹³² Ελίζα Άννα-Δελβερούδη, «Θέατρο», », *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: Οι απαρχές: 1900 – 1922*, Χρήστος Χατζηϊωσήφ (επιμ.), τ.Α2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2000, σ.353 – 387.

¹³³ Άγγελος Βλάχος, διπλωμάτης και λογοτέχνης.

¹³⁴ Στέφανος Στεφάνου, δημοσιογράφος, ποιητής και θεατρικός συγγραφέας.

¹³⁶ Μαυρίκου – Αναγνώστου, *Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος και η Νέα Σκηνή*, Αθήνα, Φέξη, 1964, σ. 38-42, 150-158· Δελβερούδη «Θέατρο», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, ό.π., σ.355 – 360.

¹³⁷ Μαυρίκου – Αναγνώστου, ό.π., σ.43-54· Δελβερούδη «Θέατρο», ό.π., 360-364.

πρώτο ήταν έντονη η προσωπική εμπλοκή του Γεωργίου. Μάλιστα, με βασιλικό διάταγμα, το θέατρο χαρακτηρίστηκε εξάρτημα του βασιλικού οίκου και κληροδοτήθηκε στον τρίτοτοκο γιο του Νικόλαο. Από την επιλογή των μελών της διοίκησης μέχρι, πιθανόν και το δραματολόγιο, δεν έλλειψαν οι προσωπικές επιλογές και η ευνοιοκρατία. Προέκρινε τα κλασικά έργα έναντι των πρωτοποριακών, γιατί θεωρήθηκαν πιο ταιριαστά σε μία εθνική σκηνή, που θα λειτουργούσε σα σχολείο του λαού. Η παρακαταθήκη του ήταν δουλεμένες παραστάσεις με άρτιο σκηνικό εξοπλισμό και ότι συνέστησε μαζί με τον Χρηστομάνο, τον ρόλο του σκηνοθέτη στο ελληνικό κοινό, δίνοντας βαρύτητα στην ερμηνεία των ηθοποιών. Ο Χρηστομάνος, παρέδωσε μαθήματα σκηνικής καλαισθησίας, φροντισμένων παραστάσεων και ασχολήθηκε με την πλαστικότητα και την απαγγελία των ηθοποιών του. Ρεπερτοριακά κινήθηκε στα χνάρια των ελεύθερων θεάτρων της Ευρώπης, όπως του Andre Antoine¹³⁸ και του Otto Brahm,¹³⁹ αν και υπέκυψε στα ελαφρά έργα, αλλά ενθάρρυνε και την εγχώρια θεατρική παραγωγή.¹⁴⁰

¹³⁸ Andre Antoine, Γάλλος ηθοποιός και σκηνοθέτης, εκπρόσωπος του νατουραλισμού. Υπήρξε ιδρυτής του Theatre Libre.

¹³⁹ Otto Brahm, Γερμανός δραματικός κριτικός και σκηνοθέτης. Υπήρξε διευθυντής της Freie Buhne.

¹⁴⁰ Δελβερούδη «Θέατρο», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, ό.π., σ.353 – 367.

2.2. Τα «Ορεστειακά»: Από την αρχή ως τη μοιραία κατάληξη

Ερχόμενοι στον Οκτώβριο του 1903, η εφημερίδα *Εμπρός* εκφράζει προσμονή για την αποχαιρετιστήρια παράσταση της «Νέας Σκηής» στο «Δημοτικό Θέατρο Αθηνών» με την «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, πριν φύγει για περιοδεία: «δια πρώτην φοράν εις νεοελληνικήν μετάφρασιν υπό του κ. Χρηστομάνου, εντελώς νεωτεριστικώς αναβιβαζομένην επί σκηής». Σχολιάζει πως «ούτω γίνεται απόκτημα της νεοελληνικής δραματικής φιλολογίας». Φυσικά, το ενδιαφέρον εστιάζεται στη διάλυση της βουλής, με την εφημερίδα να τη θεωρεί μονόδρομο, χωρίς να κρύβει τη δυσαρέσκειά της για Δηλιγιάννη και Θεοτόκη, που «κατώρθωσαν ν' απογοητεύσουν τόσον βαθέως την εθνικήν συνείδησιν, ώστε εις ουδένα επιτρέπεται ν' αναμένη μεγάλα πράγματα εκ της ανόδου των». ¹⁴¹

Την επομένη επανέρχεται με νεώτερα για την παράσταση της «Αντιγόνης», της οποίας η διδασκαλία «...θα συνοδεύεται υπό της θαυμασίας μουσικής του Μενδελσώνος [ενν. τον Γερμανό συνθέτη Felix Mendelssohn Bartholdy] τονίσαντος τα χορικά» και θα πρωταγωνιστούν η Ειμαρμένη Ξανθάκη ως Αντιγόνη και η Κυβέλη Αδριανού ως Ισμήνη. ¹⁴²

Έπρεπε λοιπόν και το «Βασιλικό Θέατρο» να ασχοληθεί με τους προγόνους, οπότε, θα άνοιγε την τρίτη περίοδο λειτουργίας του με αρχαία τραγωδία, μεταφρασμένη στη δημοτική. ¹⁴³ Η πρώτη της «Ορέστειας» δόθηκε το Σάββατο 1 Νοεμβρίου 1903. Η *Ακρόπολις* γράφει ότι κυκλοφόρησε το πρόγραμμα του Βασιλικού Θεάτρου «δια την πρώτην παράστασιν της Τριλογίας της «Ορεστείας» του Αισχύλου κατά μετάφρασιν του κ. Γ. Σωτηριάδου». Μάλιστα, «προ της ενάρξεως θα απαγγελθή υπό της δεσποινίδος Μαρίκας Κοτοπούλη, ωδή προς τον Αισχύλον υπό του κ. Κ. Παλαμά». ¹⁴⁴

Σύμφωνα με το πρόγραμμα, η διανομή είχε ως εξής: Αγαμέμνων (Εδμόνδος Φυρστ), Κλυταιμνήστρα (Σαφώ Λεάνδρου), Ηλέκτρα (Ροζαλία Νίκα), Ορέστης (Νικόλαος Μέγγουλας), Αίγισθος (Αντώνιος Νίκας), Κασσάνδρα (Βασιλεία Στεφάνου), Πυλάδης (Α. Αλκαίος), Παλλάς Αθηνά (Μαρίκα Κοτοπούλη), Απόλλων (Λ. Λούης), Κίλισσα, τροφός του Ορέστου (Ε. Φυρστ), Φύλαξ της Κλυταιμνήστρας (Γ.

¹⁴¹ *Εμπρός*, αρ. 2521, 30.10.1903.

¹⁴² *Εμπρός*, αρ. 2522, 31.10. 1903.

¹⁴³ Γιάννης Σιδέρης, «Τα Ορεστειακά. Ταραχές για να μην παίζονται οι τραγωδίες σε μετάφραση!», *Θέατρο* 33, (Μάης –Ιούνης 1973) 51-61.

¹⁴⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7782, 1.11.1903.

Τασσόγλους), Ταλθύβιος κήρυξ (Ε. Μουστάκας), Πρώτος πρεσβύτες Αργείος (Α. Περίδης), Δεύτερος πρεσβύτες Αργείος (Ν. Ζάνος). Αναγράφονται τρεις πράξεις με ενδιάμεσα διαλείμματα και όχι μέρη της τριλογίας, ενώ ο ρόλος του χορού δεν υπάρχει. Επίσης, ο σκηνοθέτης δεν αναφέρεται πουθενά.¹⁴⁵ Θεωρείτο ακόμη λεπτομέρεια...

Πολιτικά, η κατάσταση είναι τεταμένη. Οι θεοτοκικοί ανέμεναν 20-23 δηλιγιαννικούς βουλευτές να έρθουν με το μέρος τους, προκαλώντας την παραίτηση του υπουργείου Ράλλη και το σχηματισμό θεοτοκικής κυβέρνησης. Όμως, επισημαίνει και την απροθυμία του Θεοτόκη «...να εκβιάση τα πράγματα και ανέλθη εις την Αρχήν» γνωρίζοντας την «δεινότητα της περιστάσεως».¹⁴⁶

Την επομένη, στο *Άστυ* ο Παύλος Νιρβάνας χαιρετίζει την προσπάθεια, σημειώνοντας ότι «τα αληθινά...και Βασιλοπρεπή εγκαίνια του Βασιλικού... ετελέσθησαν την χθεσινήν νύκτα» και για «ναόν», τον οποίον ύψωσε «εις την Τέχνην του λαού Του ο Βασιλεύς, αναπετάσας...την αυλαίαν προς κάποιους πνευματικωτέρους και ηθικωτέρους ορίζοντας της εθνικής ζωής». Επιχειρεί την «απολογία του συμπαθητικού... κτιρίου της οδού Αγίου Κωνσταντίνου...» με τις πολλαπλές σημασίες για το έθνος. Όμως, το σχόλιο με την υπογραφή «Κηφισσός» επισημαίνει «αλλ' όσον και αν η σκηνοθεσία ήτο έξοχος» και «οι ηθοποιοί όλοι μελετημένοι», η «όλη παράστασις υπελείπετο κάποιας ιδιαιτέρας...δυνάμεως και ψυχής, όπως είνε τελεία» και η «μετάφρασις δεν ήτο αρίστη». Για το ύφος «σχεδόν ροκοκό με δημοτικήν και καθαρεύουσαν ακαλαισθήτως ανακατεμένην» και ενοχλείται με την «πλησμονήν του όρου “πλην”». Για τον μεταφραστή, «...υπολείπεται...της ιδιαιτέρας εκείνης καλαισθησίας, ήτις κάμνει τας μεταφράσεις αληθινά αριστουργήματα». Πάντως, το Βασιλικό, «έδειξεν ότι σκέπτεται σοβαρώτερον τουλάχιστον να εργασθή», έστω και με μεταφράσεις «δια την γλώσσαν των οποίων θα εφρικία και ο Αισχύλος».¹⁴⁷

Ακόμη και η *Πρωΐα* θεωρεί ότι «πάντα τα πρόσωπα επέτυχον εντελώς εις την ψυχολογικήν αποτύπωσιν των χαρακτήρων» και παρακάτω «αληθώς η τραγωδία εδιδάχθη αμέμπτως, οφείλεται δε ιδιαίτερος εύφημος λόγος δια τον διευθυντήν του Βασιλικού Θεάτρου κ. Στεφάνου...».¹⁴⁸

¹⁴⁵ Γιάννης Σιδέρης, «Τα Ορεσσειακά», ό.π., σ. 51-61.

¹⁴⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7782, 1.11.1903.

¹⁴⁷ Το *Άστυ*, αρ.4963, 2.11.1903.

¹⁴⁸ *Πρωΐα*, αρ.2,475, 2.11.1903.

Όμως, από τη στήλη «Η Ζωή εν Αθήναις» της *Ακροπόλεως* ο Τίμος Σταθόπουλος¹⁴⁹ στάζει δηλητήριο «δια τον νεαρόν συγγραφέα κ. Αισχύλον Ευφωριονόπουλον όστις χθες έλαβε τον δέκατον τέταρτον στέφανον αφ' ότου ήρχισε το στάδιόν του ως τραγωδοποιός...». Το βιτριολικό του σχόλιο, δεν αφορά στο μεγάλο τραγικό «Αισχύλον Ευφορίωνος Αθηναίον» για τον οποίο παραθέτει πλήθος βιογραφικών στοιχείων και δραματολογική ανάλυση της τριλογίας του, αλλά στο μεταφραστή Γεώργιο Σωτηριάδη και καταλήγει «επιτρέπεται εις ημάς να μορφώσωμεν μίαν ιδιικήν μας γνώμην... δια την μετάφρασιν Έλληνος τραγικού εκ του Γερμανικού και... την διδασκαλίαν αυτής υπό Ελλήνων ηθοποιών διδαχθέντων μάλιστα υπό διδασκάλου, όστις έχει την ατυχίαν να είνε άμοιρος της ελληνικής γλώσσης!». ¹⁵⁰

Η μετάφραση του Σωτηριάδη και «Η Ωδή προς τον Αισχύλον» του Παλαμά είναι τα δύο επίμαχα σημεία, που θα συγκεντρώσουν τα πυρά, ακόμη και του προοδευτικού τύπου. Σε πρώτη φάση, ο Σωτηριάδης, κατηγορείται επειδή δεν μετέφρασε από το πρωτότυπο, αλλά από τη γερμανική μετάφραση του Wilamovitz, όπως είχε διασκευαστεί με πολλές περικοπές από τον Paul Schlenther για το Burgtheater της Βιέννης.¹⁵¹ Ουσιαστικά, κατηγορείται για λογοκλοπή, αν και ήταν ένας αναγνωρισμένος αρχαιολόγος, άρα δεν τίθεται ζήτημα ελλιπούς γνώσεως της αρχαίας ελληνικής. Πιθανόν, στο ανέβασμα του αρχαίου δράματος, ακολούθησε τα κελεύσματα των αναπτυγμένων ευρωπαϊκών σκηνών για να δημιουργήσει μια παράδοση και το αποτέλεσμά του να συμφωνεί με αυτά. Άλλωστε, ο 19^{ος} αιώνας, αναφορικά με το αρχαίο δράμα, ήταν αιώνας διασκευών στην Ευρώπη και την Ελλάδα, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στα αρχαιοπρεπή σκηνικά και κοστούμια, παρά στο τραγικό είδος.¹⁵²

Ο Τιμ. Σταθ. αναγνωρίζει πως «Το θέατρον ήτο ασφυκτικώς πλήρες» με υψηλούς θεατές, «...οι Α.Α.Υ.Υ. ο Διάδοχος και ο Πρίγκηψ Γεώργιος, ο πρωθυπουργός κ. Ράλλης, ο κ. Θεοτόκης,...», πολυτελή σκηνικά και κοστούμια «αντάξια του Βασιλικού ταμείου». Ωστόσο, επικρίνει «τας υπερόγκους δαπάνας ... δια την παράστασιν ήτις εν τούτοις υπήρξεν λίαν ατυχής». Αναφορικά με το τελικό αποτέλεσμα «η μετάφρασις του έργου, η απαγγελία των ατυχών στίχων, η υπόκρισις

¹⁴⁹ Τίμος Σταθόπουλος, δημοσιογράφος και αρχισυντάκτης της *Ακροπόλεως*. Συνήθως υπέγραφε ΤΙΜ.ΣΤΑΘ.

¹⁵⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7783, 2.11.1903.

¹⁵¹ Άννα Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, «Ευαγγελικά και Ορεστειακά», ό.π., σ. 264.

¹⁵² Έλενα Πατρικίου (Εισήγηση), «Το γλωσσικό ζήτημα ως πρόσχημα της ερμηνευτικής απορίας: Το παράδειγμα της σκηνικής αναβίωσης της τραγωδίας», ό.π., σ.155-185.

όλα συνηγωνίσθησαν εις την αποτυχίαν της ατυχούς Ορεστείας. Το μόνον εύθυμον μέρος εις το ντεμπούτο του Βασιλικού ήτο η στέψις του πτωχού Αισχύλου»...¹⁵³

Η εφημερίδα παραθέτει και το «Το Χαίρε της Τραγωδίας» με τους τελευταίους στίχους της ωδής να προτρέπουν:

«...Κάμε η Ελλάδα να υψωθή σε ανατολή και δύση, που είναι του μέτρου η μουσική και της υγείας η βρύση,

Η Ελλάδα, Χαμογέλα της, αγέλαστε κ' Εσύ!».¹⁵⁴

Στις 3.11.1903 η *Ακρόπολις* επανέρχεται με άκρως εγκωμιαστικά σχόλια για το ποίημα του Παλαμά. Ο Γαβριηλίδης, το αποκαλεί «γιγάντειον, Αισχύλειον. Νέος Έλλην ποιητής εις τοιούτο ύψος και...κάλλος δεν ανήλθεν έτι. Ανήλθεν όμως...ο Παλαμάς». Τελικά, «όλη η φιλοσοφία και η ιστορία της Τραγωδίας, μέσα σε μια εκατοστή στίχους», αλλά δυσπιστεί με την ανάθεση της απαγγελίας του «σε ένα κορίτσι» [ενν. την Κοτοπούλη], ωστόσο «δεν πειράζει αν δεν καταλάμβανε τίποτε από όσα έλεγε» γιατί «η μουσική τα μαντεύει όλα».¹⁵⁵

Αλλά ο Τίμος Σταθόπουλος, επιμένει να σχολιάζει τη γερμανική διασκευή της «Ορέστειας» και την ελληνική της απόδοση. Ο Βίλλαμόβιτς «παραλείπων, συμπύσσω και προσθέτων τινάς στίχους κατά τας απαιτήσεις της νεωτέρας σκηνικής τέχνης», μετέφρασε στα γερμανικά «δια να λάβουν κάποια ιδέα μόνον οι συμπατριώται του» για τον Αισχύλο, αποφεύγοντας να μεταφράσει τα μέρη «...εις τα οποία η διάνοια του ποιητού διαστέλλεται μέχρι του θείου!». Αλλά, «...ο διάσημος Γερμανός» δεν συμβούλευσε «...τον Έλληνα κ. Σωτηριάδη να μεταφράση τον Αισχύλον εκ του Γερμανικού!» και «εκ των δύο χιλιάδων επτακοσίων ενενήντα εξ στίχων της Ορεστείας ο κ. Σωτηριάδης ας μετέφραζε πιστώς τους επτακοσίους ενενήντα εξ. Δια τας άλλας δύο χιλιάδας εθεώρησε τον Αισχύλον φλύαρον!». Σχολιάζει με δριμύτητα το παίξιμο των ηθοποιών, επιτίθεται στο σκηνοθέτη και διευθυντή Θωμά Οικονόμου, μιλώντας περί «παντομιμοποίησεως της Ορεστείας» και καλεί επιτακτικά το βασιλιά «κλείσε αυτό το μαγαζί...σκούπισε αυτό το ίδρυμα από όλους αυτούς τους φίλους Σου...».¹⁵⁶

Στην *Εστία*, ο συντάκτης με το ψευδώνυμο «Άκριτος», εντυπωσιάστηκε με το σκηνικό διάκοσμο και σχολιάζει «πρωτοφανή δια την Ελληνικήν σκηνήν και του

¹⁵³ *Ακρόπολις*, αρ.7783, 2.11.1903.

¹⁵⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7783, 2.11.1903.

¹⁵⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7784, 3.11.1903.

¹⁵⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7784, 3.11.1903.

Αγαμέμνωνος τ' ανάκτορα και του Αρείου πάγου το τοπίον με της Αθηνάς το ξόανον επί της Ακροπόλεως με τα πελασγικά της τείχη και το εννεάπυλον απέναντι». Και των ηθοποιών «...αι αμφιέσεις τέλειαι και εν πλήρει αρμονία». Επαινεί τις γυναίκες του θιάσου για την ερμηνεία τους, αλλά «περί των ανδρών ατυχώς πολλά καλά δε έχει τις να είπη» και διερωτάται «περί των Ερινύων· διατί να βάλουν άνδρες;...». Για το «πολυθρύλητον» ζήτημα της γλώσσας γράφει: «από του διαλείμματος της α' πράξεως ήρχισαν σφοδραί αι συζητήσεις περί του μίγματος, το οποίον μετεχειρίσθη...ο κ. Σωτηριάδης» και ότι οι περισσότεροι θεατές «...την ήθελαν ομαλωτέραν από σκηνης», δεδομένης και «της ατελείας των ηθοποιών εις το ζήτημα της απαγγελίας», αλλά «...γλώσσης ομαλότης - όχι βεβαίως υπερκαθαρευούσης».¹⁵⁷

Από τα μέχρι τώρα δεδομένα, φαίνεται πως τα πολυτελή σκηνικά και κοστούμια, δε στάθηκαν αρκετά για να ενθουσιάσουν την κριτική και η παράσταση, κυρίως μεταφραστικά, αλλά και λόγω σκηνοθετικών επιλογών, ενόχλησε.

Το *Άστν* επαινεί τους διευθύνοντες του Βασιλικού Θεάτρου και της Νέας Σκηνης για το ζήλο τους, αλλά και οι δύο μεταφράσεις «εις γλώσσαν δημόδη, ολίγον απέχουσα της μαλλιαρωσύνης, πολύ υποβιβάζει την δύναμιν των κλασικών τούτων έργων». Για τον Σωτηριάδη «...αυτά παθαίνουν οι λόγιοι εκείνοι, οίτινες θέλουν να φαίνωνται – διότι πράγματι τίποτε δεν είνε – αρχαιολόγοι, φιλόλογοι, ιστορικοί, γεωγράφοι...«Έκαστος εις ο εκλήθη», αλλά με τον Χρηστομάνο πιο διαλλακτικός ο συντάκτης θεωρεί βέβαιο, «ότι με τον χρόνον θα φανή ωφελιμώτερος δια την ελληνικήν σκηνήν», και «με όλας τας ατελείας του το έργον ήρρεσεν...» και «αξιίζει δε να το ίδουν όλοι οι Αθηναίοι...».¹⁵⁸

Αντίθετα, το *Εμπρός*, τούς κατηγορεί για περιφρόνηση της ευπρέπειας και της καλαισθησίας, χαρακτηρίζοντας τη «γλώσσα της Ορεστείας» ως «...αληθές σκάνδαλον, όπερ ετάραξε τα νεύρα του κοινού». Ερωτικά άσματα, θέματα αναγόμενα στο 1821 ή ελαφρά ειδύλλια, «επιτρέπεται να έχουν ελευθερίαν τινα περί την γλώσσαν», αλλά για τις τραγωδίες του Αισχύλου «...είνε βεβήλωσις», γιατί «καταβιβάζοντες τα έργα του...εις την ταπεινήν υποστάθμην του μαλλιαρισμού καθιστώμεν αυτά μάλλον δυσπρόσιτα εις την κοινήν αντίληψιν». Το κοινό, μέχρι πρότινος, ανέχθηκε με επιείκεια τους Στεφάνου, Χρηστομάνο και Παλαμά, όμως «είνε ποιηταί και λόγιοι κατά συνθήκην», συντηρούμενοι από το δημόσιο οίκτο, ώστε να

¹⁵⁷ *Εστία*, αρ.246, 2.11.1903.

¹⁵⁸ *Άστν*, αρ. 4964, 3.11.1903.

τους ανέχεται «στεγαζομένους και ενεδρεύοντας κατά της γλώσσης, υπ' αυτό εκείνο το εθνικόν ίδρυμα, όπερ ανηγέρθη προς διάδοσιν και επικρότησιν αυτής». Όσοι θαυμάζουν τον Αισχύλο και σέβονται την αρχαιότητα, δεν επιτρέπουν στον Ορέστη και την Κλυταιμνήστρα «να ομιλώσιν εις την γλώσσαν του Μπάρμπα Λινάρδου και της Μαρούλας».¹⁵⁹

Στη στήλη «Θέατρα» αναγγέλλει «από της σήμερον Δευτέρας μέχρι της ερχομένης Κυριακής, επί οκτώ συνεχείς εσπέρας θα παριστάνεται από της σκηνης του Βασ. Θεάτρου η «Ορέστεια» του Αισχύλου συνοδευομένη υπό της ορχήστρας του Βασ. Θεάτρου...». Για την «Αντιγόνη» στο Δημοτικό γράφει «...επαναλαμβάνεται σήμερον κατά γενικήν αναζήτησιν η διδασκαλία της Αντιγόνης του Σοφοκλέους».¹⁶⁰

Με τις πολιτικές εξελίξεις να τρέχουν, η *Ακρόπολις* θέλει την κυβέρνηση «άμα τη επανόδω του Άνακτος» να του υποδεικνύει «την ανάγκην της αμέσου διαλύσεως της Βουλής», διαφορετικά, να υποβάλει την παραίτησή της. «Ή διάλυσις λοιπόν ή παραίτησις». Οι θεοτοκικοί βουλευτές, προκειμένου να αποσοβήσουν τη διάλυση, προτίθενται να οργανώσουν συλλαλητήρια στην επαρχία. Ήδη, οι συνδυασμοί «μαγειρεύονται δια τας επαρχίας...», ενώ «και εν Αττική ήρχισεν η εκλογική ζύμωσις». Ο παλαιστής Π. Κουταλιανός έφτασε στον Πειραιά από τη Ρουμανία, όπου «εις την Βραϊλαν...εξεδικήθη τους Έλληνας της Μακεδονίας εν τω προσώπω ενός αρκουδοειδούς βουλγάρου παλαιστού μετά του οποίου επάλαισε...και ήρατο νίκην περιφανή». Ο σλαβικός κίνδυνος ελλοχεύει παντού...¹⁶¹

Το *Εμπρός* στις 4.11.1903 συνεχίζει την επίθεση στους Χρηστομάνο και Παλαμά. Ο πρώτος φοβούμενος «μη τον υπερβάλη εις τόλμην ο κ. Σωτηριάδης...» έδωσε μια δική του εκδοχή της «Αντιγόνης» στην οποία «το άγος μεταφράζεται λέρα, το γυμνόν τζίτζιδο, ο θυμός γινάτι...». Η «αυλαία κατέπεσε εν τω δημοτικώ θεάτρω εν μέσω παντοίων αποδοκιμασιών και ποδοκροτημάτων» και είναι καιρός το κοινό «ν' αρχίση μίαν περισσότερον συστηματικήν και ζωηράν αντίδρασιν». Όταν βλέπουμε τον Αισχύλο «μεταβαλλόμενον εις αγροικότατον γαλατάν» και τον Σοφοκλή «βωμολοχούντα ως φραγκολεβαντίνον οφείλομεν να διαμαρτυρηθώμεν...». Η διατήρηση της γλώσσας «είνε αναγκαία χάριν της Εθνικής ενότητος». Μετά την οικονομική χρεωκοπία της χώρας, «ο γλωσσικός ούτος κυκεών» θα αποτελούσε μια νέα «ουχί του πνεύματος το οποίον δεν υπάρχει, αλλά του Εθνικού συνδέσμου, της

¹⁵⁹ *Εμπρός*, αρ. 2525, 3.11.1903.

¹⁶⁰ *Εμπρός*, αρ. 2525, 3.11.1903.

¹⁶¹ *Ακρόπολις*, αρ.7785, 4.11.1903.

γλωσσικής ενότητας, της οποίας υψηλοτάτη κορυφή ίσταται το εθνικόν Πανεπιστήμιον». Κι όμως, φιλοξενεί «από πολλού περίεργον ποιητήν περιεργωτάτων στίχων, του οποίου η διατήρησις αποτελεί άρνησιν του σκοπού εις τον αποβλέπει το Εθνικόν τούτο ίδρυμα». Πάντως, η αγανάκτηση των τελευταίων ημερών «είνε ενθαρρυντική ένδειξις δια την καλαισθησίαν και το φρόνημα του κοινού».¹⁶²

Η *Πρωΐα*, βλέποντας τις ενστάσεις της κριτικής και την αθρόα προσέλευση του κοινού στο θέατρο, παραμερίζει τη συγκρατημένη ως τότε στάση της και περνάει στην επίθεση με τίτλο «Σωφρονούμεν;». Η «τερατώδης και άμουσος γλώσσα, δι' ης ηνέχθησαν οι αρμόδιοι να προσαγορευθή η προτομή του θεοπνεύστου Αισχύλου», είναι «ρύπος εις την τελετήν...». Εμφορούμενη από τη γνωστή κωμωδία του Δημήτριου Βυζάντιου ¹⁶³ μιλάει «...περί της διδασκαλίας της τραγωδίας κατά βαβυλωνιακήν παράφρασιν», τη στιγμή που «εν τη αλλοδαπή διδάσκονται αι αρχαίαι τραγωδίαι εν τη πρωτοτύπω γλώσση...». Ατυχώς το γλωσσικό «θεωρείται έτι παρ' ημίν άλυτον». Ο διαπρεπής βυζαντινολόγος Κάρλ Κρουμπάχερ, παραδέχτηκε το ολίσθημά του «διχοτομήσας την Ελληνικήν γλώσσαν εις φυσικήν και εις τεχνικήν» και «ωμολόγησε... το ενιαίον της...γλώσσης...». Αυτή διέσωσε το ελληνικό έθνος «από του πνιγμού των κατακτητών και των αλλοφύλων επιδράσεων» κι εμείς αντί «να περιέπωμεν...ταύτην, ως κειμήλιον ιερόν, σωθέν αλώβητον δια των αιώνων...επιδιώκομεν... να διαφθείρωμεν εξ' ολοκλήρου την γλώσσαν ταύτην...». Είναι ανάγκη να ενισχυθεί η ιδέα «ότι εν τω ελληνικώ Έθνει λαλείται πάντοτε η αυτή γλώσσα, οία ελαλείτο εν τούτω επί τρισχίλια έτη...» και καταλήγει με μια επίθεση στον ιδεώδη πλέον αντίπαλο των Ελλήνων: «Οι Βούλγαροι δεν είχαν ιστορίαν, ουδέ γλώσσαν εθνικήν. Ουδέν ήττον εφιλοτιμήθησαν να κατασκευάσωσιν ιστορίαν, κλέπτοντες την ιστορίαν ημών, και να μορφώσωσιν ιδιότυπον εθνικήν γλώσσαν».¹⁶⁴

Η *Εστία* αναλαμβάνει την υπεράσπιση του Σωτηριάδη. Διαφωνεί με την πρακτική του Βασιλικού Θεάτρου να μην καλεί στη γενική δοκιμή εκπροσώπους των εφημερίδων, ή έστω το συγγραφέα και το μεταφραστή. Ο Σωτηριάδης δεν ξαναείδε το χειρόγραφο του από τον Ιούλιο που το παρέδωσε, ούτε παρέστη σε πρόβα «μολονότι επανειλημμένως το εξήτησεν», οπότε «και την απαγγελίαν μερικών ηθοποιών θα προσεπάθει...να διορθώση, και πολλές, πλείστας λέξεις και φράσεις να μεταβάλη...». Απέναντι στη μεταφραστική του απόπειρα είναι ιδιαίτερα θετική «διότι εξήτησε ν'

¹⁶² *Εμπρός*, αρ. 2526, 4.11.1903.

¹⁶³ Δημήτριος Κ. Βυζάντιος, κωμωδιογράφος γνωστός για το έργο του «Βαβυλωνία».

¹⁶⁴ *Πρωΐα*, αρ. 2,476, 4.11.1903.

αναμίξη την δημόδη προς την λεγομένην καθαρεύουσαν και να επιτύχη κράμα τι γλώσσης, γλώσσης βεβαίως του μέλλοντος». Είναι αστείο να υποθέσει κανείς «ότι θα κατισχύση ποτέ το λεξάριον των κ. κ. Ψυχάρη και Πάλλη», ούτε είναι δυνατό «να κρατήση ως γλώσσα του έθνους η υπερκαθαρεύουσα του κ. Χατζηδάκι». Και καταλήγει «την μέσην λοιπόν αυτήν οδόν την απαραίτητον, η οποία οπωσδήποτε θα εξευρεθή, θα πλασθή μίαν ημέραν, επεχείρησεν επαναστατικώτατα να χαράξη ο κ. Σωτηριάδης». Στο ίδιο τεύχος Ο Νικ. Ι. Λάσκαρης¹⁶⁵ ως «Λεβιάθαν» καταθέτει «Σημειώσεις υπέρ του Κατηγορουμένου» καθώς σύμφωνα με τις εντυπώσεις των περισσοτέρων παρευρεθέντων «Ο κ. Μέγγουλας¹⁶⁶ δεν έπαιξε φυσικά!» ως Ορέστης καταδιωκόμενος από τις Ερινύες.¹⁶⁷

Στις 5 Νοεμβρίου με τον εμφατικό τίτλο «Συνεννοούμεθα», η *Ακρόπολις* συντάσσεται με την *Εστία*, ότι οι ασχολούμενοι με το θέατρο αρθρογράφοι, έπρεπε να είχαν κληθεί στις δοκιμές, ώστε να έχουν διαμορφώσει σαφή γνώμη την επαύριον του έργου. Όμως, δεν χαρίζεται στους Θ. Οικονόμου και Δ. Στεφάνου, που φοβούνται τον έλεγχο του τύπου, λόγω ανεπάρκειας και ανικανότητας και δεν δικαιολογεί τον Σωτηριάδη, που δεν παρακολούθησε τις δοκιμές. Εκφράζει ενστάσεις και για τη διανομή. Τονίζει την ανάγκη υπεράσπισης της γλώσσας «δι' εντονωτέρων μέσων» και «οπουδήποτε... αναβιβασθή έργον τοιαύτης υποστάσεως» πρέπει «να παρεμποδισθή δια γενικής αποδοκιμασίας ως βεβήλωσις ταπεινούσα το εθνικόν φρόνημα και ατιμάζουσα την γλώσσαν».¹⁶⁸

Ο Άγγλος υφυπουργός Εξωτερικών, μιλώντας στην Οξφόρδη, τόνισε ότι «βουλγαρικοί συμμορία» εισέρχονται στη Μακεδονία με σκοπό να αναγκάσουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς «να συμμετάσχωσι του επαναστατικού κινήματος μεταχειριζόμενοι ...απειλάς και ...πράξεις βαρβάρου ωμότητος». Στην Αθήνα, ο καθηγητής Γεώργιος Στρέιτ¹⁶⁹ επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό Ράλλη «αποβλέποντας εις συνεννόησιν...περί αποστολής και άλλων βοηθημάτων εις τους παθόντας Μακεδόνας». Τίτλοι όπως «Βούλγαροι φονεύοντες», «Υποπτος Βούλγαρος» καθώς και «Υπέρ της Μακεδονίας: Προσφοράί των εν Τεργέστη Ελλήνων» μαρτυρούν τη συσπείρωση γύρω από το Μακεδονικό και τα αντισλαβικά συνθήματα των ημερών.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, θεατρικός συγγραφέας, κριτικός και ιστορικός του νεοελληνικού θεάτρου.

¹⁶⁶ Νικόλαος Μέγγουλας, ηθοποιός. Από τους πρώτους που στελέχωσαν το Βασιλικό, όπου διακρίθηκε σε δραματικούς και κωμικούς ρόλους.

¹⁶⁷ *Εστία*, αρ. 248, 4.11.1903.

¹⁶⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7786, 5.11.1903.

¹⁶⁹ Γεώργιος Στρέιτ, νομικός, πανεπιστημιακός και πολιτικός.

¹⁷⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7786, 5.11.1903.

Στο ίδιο φύλλο, αναδημοσιεύει επιστολή του Ζαχαρία Παπαντωνίου, αρχισυντάκτη του *Σκριπ*, που συστήνει στους σκηνοθέτες Στεφάνου και Χρηστομάνο να στραφούν για μεταφράσεις σε ποιητές, όπως ο Παλαμάς. Διαφορετικά, «...αδύνατον η Ελλάς να αποκτήση θέατρον». Το θέατρο οφείλει να δώσει λύση στη διγλωσσία του έθνους και «...θέατρον που δεν λύει το γλωσσικόν μας ζήτημα, δεν έχει απολύτως κανένα προορισμόν». Εάν «η μετάφρασις της «Ορεστείας» και της «Αντιγόνης» ήσαν δύο επιτυχίαι γλωσσικαί,...η αθλία πνευματική μας κατάστασις θα εσπρώχγντο 30 έτη προς τα εμπρός». Ενώ τώρα, που απέτυχαν «...πόσα χρόνια ωπισθοχωρήσαμεν!». Φοβάται την δημιουργία «νέου δημοτικιστικού δασκαλισμού, τρις χειροτέρου από τον καθαριστήν...που μας εστράβωσε» και στηλιτεύει τον φανατισμό των δημοτικιστών, συμπεριλαμβανομένου και του Παλαμά.¹⁷¹

Στον αρθρογράφο του *Εμπρός*, που στις 4.11.1903, είχε προτείνει την απόλυση του Παλαμά, ο Παπαντωνίου, εύστοχα και με χιούμορ, αναλύει το διχασμό του ποιητή ανάμεσα στο θεσμικό του ρόλο και τις θέσεις του ως δημοτικιστή. Ο Κωστής Παλαμάς «είνε υπέρ της δημοτικής, ενώ ο ομώνυμός του γραμματεύς του Πανεπιστημίου κάμνει γραφειακήν υπηρεσίαν...» και χαριτολογώντας: «Απατηθείσα εκ της ομωνυμίας βεβαίως η χθεσινή συνάδελφος προτείνει την απόλυσιν του δευτέρου δια τας φιλολογικάς ιδέας του πρώτου»!¹⁷² Θα «ήτο τιμή εις το Πανεπιστήμιον αν τον είχαν και επί έδρας», αλλά τι να περιμένουμε «εις τόπον όπου τα φιλολογικά ζητήματα τα πέρνομεν ως Θεοτοκικοδηλιγιαννικά και αντί να συζητήσωμεν βρίζομεν ή ραβδίζομεν». Το έθνος «δεν πολεμά την δημοτικήν...περιμένει να την ακούση...Μπράβο εις το Βασιλικόν που την εδέχθη, έστω και αν εδέχθη μίαν αποτυχίαν...Ας εύρη τους καλλιτέρους από τον κ. Σωτηριάδη». ¹⁷³

Οι *Καιροί*, παραδεχόμενοι ότι οι δύο τελευταίες παραστάσεις της «Ορέστειας» και της «Αντιγόνης», «...ανεστάτωσαν όχι μόνον τον κόσμον των γραμμάτων, αλλ' εν γένει ολόκληρον την κοινωνίαν» και επειδή οι κίνδυνοι «οι απειλούντες την γλώσσαν μας στρέφονται εναντίον αυτού του Εθνισμού μας», θεώρησαν καθήκον τους να απευθύνουν πρόσκληση από τις στήλες της εφημερίδας «εις μίαν μεγάλην και ελευθέραν συζήτησιν επί του θέματος τούτου». ¹⁷⁴

¹⁷¹ *Ακρόπολις*, αρ.7786, 5.11.1903.

¹⁷² *Ακρόπολις*, αρ.7786, 5.11.1903.

¹⁷³ *Ακρόπολις*, αρ.7786, 5.11.1903.

¹⁷⁴ *Καιροί*, αρ.5,006, 5.11.1903.

Έτσι, τις επόμενες μέρες φιλοξενούνται απόψεις διαφόρων «αρμοδίων». Για τον Παλαμά, η μοναδική γλώσσα, που πρέπει να επικρατήσει είναι η δημοτική, «επειδή μόνον αυτή έχει ζώην και δύναται τελείως να αποδώση τα αισθήματα και τας ιδέας του γράφοντος». Στην ερώτηση «πώς να γίνη η δημοτική...και γραπτή γλώσσα του έθνους όλου», αυτό θα συμβεί μόνο με εργασία, όπως διατείνεται και ο Χατζηδάκης, αλλά ο Παλαμάς είναι κάθετος «εις τη δημοτική δεν αρμόζει το κράμα».¹⁷⁵

Η εφημερίδα διαφημίζει και τη διάλεξη του Μιστριώτη. Την ίδια στιγμή, στη Βουλγαρία, ο Βόρις Σαράφωφ,¹⁷⁶ «θα ομιλήση εν συλλαλητηρίω, “ περί του μέλλοντος της Βουλγαρίας, δια της Μακεδονίας”. Ο Θεός θα εικασούσει «τον έχοντα δίκαιον υπέρ εαυτού, τοσούτω μάλλον, καθόσον έχει να κρίνη μεταξύ ενός αρχηγού κακούργων και ενός Έλληнос». Ο καθηγητής Θ. Παπαδημητρακόπουλος ισχυρίζεται, ότι η νέα ελληνική «δεν απεσχίσθη από της αρχαίας, όπως αι ρωμαϊκαί από της λατινικής, αλλ’ ότι είνε απλώς εξέλιξις αυτής ταύτης της αρχαίας ελληνικής γλώσσης» και «δεν ημπορούμεν να επανέλθωμεν εις την πτωχήν γλώσσαν των ποιμένων».¹⁷⁷ Οι απλουστευτικοί μύθοι πάντα βολεύουν...

Ο Στέφανος Στεφάνου, περισσότερο διπλωμάτης, ξεκαθαρίζει «το Θέατρον δεν είνε ούτε Ακαδημία, κανονίζουσα το γλωσσικόν ζήτημα, ούτε νομοθετική εξουσία», αλλά «ελεύθερον βήμα, εις το οποίον δύναται να ανέρχονται λόγιοι περιωπής και κύρους. Διαβεβαιώνει, ότι όσο παραμένει σε αυτό «ουδέποτε θα επιτραπή να παρασταθώσι μαλλιαρά κατασκευάσματα» και για την επίμαχη μετάφραση «δεν ήρесе, διότι υπήρχον εις αυτήν λέξεις και φράσεις κακόφωνου». Αλλά μόλις, η κοινή γνώμη υπέδειξε «τας γλωσσικάς αυτάς ανωμαλίας», που αποτελούν «καθαρώς γλωσσοτεχνικόν ζήτημα», η διεύθυνση του Θεάτρου «εξ οικείας πρωτοβουλίας», έσπευσε να την αναθεωρήσει.¹⁷⁸

Το *Εμπρός* απαντάει στην προσπάθεια «επιβολής δια του θεάτρου μιας γλώσσης διαστρεβλωμένης...» με συνέντευξη του Μιστριώτη. Ο καθηγητής δεν παρακολούθησε την παράσταση, αλλά πληροφορήθηκε ότι «οι Ερινύες αντί όφρων έφερον επί της κεφαλής προβάτων δέρματα!» και την κατακεραυνώνει. Ως πρόεδρος της «Εταιρίας προς διδασκαλίαν αρχαίων δραμάτων» συντάσσεται με την άποψη των πολιτισμένων λαών ότι «ο νεώτερος κόσμος δύναται να αναμορφωθή δια...του

¹⁷⁵ *Καιροί*, αρ.5,009, 8.11.1903.

¹⁷⁶ Μπόρις Πετρόφ Σαράφωφ, Βούλγαρος στρατιωτικός και μέλος του Βουλγαρικού Κομιτάτου.

¹⁷⁷ *Καιροί*, αρ.5,010, 9.11.1903.

¹⁷⁸ *Καιροί*, αρ. 5,014, 13.11.1903.

αρχαίου Ελληνικού πνεύματος». Εσκεμμένα, παραβλέπει πως οι αρχαίες τραγωδίες, που διδάσκονται σε Ευρώπη και Αμερική «και είνε απειροπληθείς οι θεαταί και οι θαυμασταί αυτών», δεν είναι καν μεταφράσεις, αλλά διασκευές. Κατά τη γνώμη του «μετάφρασις δεν δύναται να επιτευχθή». Κατηγορεί τους «προτιμώντες μεταφράσεις» θεατές για οκνηρία, ξεχνώντας ότι στις παραστάσεις της εταιρείας του, οι θεατές προσέρχονταν με τις μεταφράσεις ανά χείρας!¹⁷⁹

Ο Μιστριώτης συνεχίζει με «αποκαλύψεις δια το Βασιλικόν...» Η «Εταιρία» του δεν είχε την αξίωση «ίνα τύχη συνδρομής εκ χρημάτων των δωρηθέντων υπό των ημετέρων ομογενών». Όμως είχε «ίνα επιτραπή αυτή όπως διδαχθώσιν εν τω Βασ. Θεάτρω και αρχαία δράματα». Έτσι, ο Σοφοκλής «δεν εύρε φιλοξενίαν μιας εσπέρας εν τω Βασιλικώ...» και «δεν ηξιώθη της τιμής ταύτης ούτε ο Ευριπίδης...». Και «...εσιωπήσαμεν ίνα μη παράσχωμεν πράγματα» στους επαΐοντες τα του θεάτρου. Αλλά αυτοί «...δεν ηδυνήθησαν να παρασκευάσωσιν ίδια πρόσωπα, αλλά τρις μέχρι τούδε απέσπασαν τα πρόσωπα της ημετέρας Εταιρίας!». [ενν. ότι το Βασιλικό και ο Χρηστομάνος επέλεξαν τα ίδια έργα ή με παρεμφερές περιεχόμενο, που είχε ανεβάσει κι εκείνος με την Εταιρία του από το 1896 ως το 1900.] Κι αν ο Βασιλιάς «μάθει τας ταπεινάς ταύτας αντενεργείας κατά Εταιρίας...θέλει επιτιμήσει τους διευθυντάς του θεάτρου». Και καταλήγει εμφαστικά «βεβαίως, αν ο πτωχός Αισχύλος ήκουε την ωδήν των χυδαϊστών και εκ του Άδου ήθελεν εμέσει!» Η καμπάνα χτυπάει πάλι για τον Παλαμά...¹⁸⁰

Η *Εστία* στις 5.11.1903 επιβεβαιώνει από τη στήλη «Θέατρα»: «πολύ περισσότερον κόσμον είχε χθες το βράδυ η πλατεία και οι εξώσται του θεάτρου, επανειλημμένως δε χειροκροτήθησαν αι ωραιότεραι σκηναί της τριλογίας».¹⁸¹

Την επομένη, η ίδια εφημερίδα, με έντονα περιπαιχτική διάθεση υποβάλλει «σχέδιον νόμου». Οφείλουν οι ποιητές και οι μεταφραστές «...όπως επακριβώς συναρμόζουν την γλώσσαν του έργου των προς την γλώσσαν, ήτις ελαλείτο ή εγράφετο εν η εποχή αναφέρονται τα έργα των». Απαγορεύεται λοιπόν σ' Έλληνα ποιητή «να ψάλη τας νίκας του Καραϊσκάκη», πριν αποφανθεί επιτροπή «διορισθησομένη υπό της γλωσσικής Εταιρίας, της οποίας είνε πρόεδρος ο κ. Δραγούμης, ότι κάθε λέξις του ανεξαιρέτως είνε αγνή και αναμφισβητήτου προελεύσεως Ρουμελιώτικη!» Τη χθεσινή παράσταση τίμησε και ο πρίγκηπας Νικόλαος, που στο διάλειμμα «ανήλθεν εις την

¹⁷⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7786, 5.11.1903.

¹⁸⁰ *Εμπρός*, αρ. 2527, 5.11.1903.

¹⁸¹ *Εστία*, αρ. 249, 5.11.1903.

σκηνήν και συνεχάρη θερμώς τους ηθοποιούς δια την επιτυχή εκτέλεσιν των μερών των» και εξέφρασε τον ενθουσιασμό του «δια την επιτυχή εν συνόλω παράστασιν».¹⁸²

Στις 6 Νοεμβρίου διαβάζουμε «Επιστολή προς την Ακρόπολιν» του Παλαμά με τίτλο «Πνοή Ζωής». Κλήθηκε να προσφέρει ένα ποίημα και τώρα «ζητούν την κεφαλήν μου επί πίνακι» παραπονιέται, γιατί «το πράγμα,... τράβηξε πέρα και πέρα από τα σύνορα τα φιλολογικά...». Για τους απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς «...κάθε επίθετο...τάχα εξευτελιστικό για να μας στιγματίσουν...» [ενν. στους δημοτικιστές], «...είνε για μένα τίτλος τιμής». Απαντά στα ειρωνικά σχόλια του Τιμ. Σταθ. για τον ύμνο προς την Παλλάδα, με τον οποίο νίκησε στο Φιλαδέλφειο διαγωνισμό πριν δεκαπέντε χρόνια.¹⁸³

Ο Παλαμάς χαίρεται που συμβάλλει στην πρόοδο μιας μεγάλης ιδέας, της δημοτικής γλώσσας, αν και «...προχωρεί πολύ αργά και με πολλά σκοντάματα». Υπερασπίζεται τη μεταφραστική εργασία των Σωτηριάδη και Χρηστομάνου, αν και δεν είχε παρακολουθήσει τις παραστάσεις τους. Καταλογίζει επιπολαιότητα και απλουστεύσεις σε όσους επικρίνουν τον Σωτηριάδη ως «μιμητή της γλώσσας του κ. Ψυχάρη», αν και είναι «δεδηλωμένος...αντιψυχαρικός, με λόγια και με έργα». Συμφωνεί με τον αρθρογράφο του «Ν. Άστεως», «κι αν είναι άψυχο το μετάφρασμα, είναι για τούτο ένοχος ο μεταφραστής...» Κάθε δημοτικιστής έχει την γλώσσα του, αλλά στην ουσία, είναι «μία και όμοια» και αλλάζει «όχι τόσο η γραμματική, όσο το ύφος...», γιατί «από τον παλιό καιρό η ελληνική...είχε κάτι τι ευκίνητο και ευλύγιστο...». Έτσι, ο Σωτηριάδης «...ένας σοφός, δοκιμασμένος, φιλόλογος, ιστορικός, αρχαιολόγος» που «μόλις παίρνει να μας μεταφράση...τον αρχαίο ποιητή...ζητά τη βοήθεια του δημοτικού στοιχείου», γιατί σε αυτό «βρίσκεται η πνοή της ζωής». Άλλωστε, χρεωκόπησαν «τα καταστήματα των μεταφράσεων του Ραγκαβή» και ξέφτισαν «τα ξεθωριασμένα πανιά των μεταφράσεων του Βλάχου»...¹⁸⁴

Την ίδια στιγμή, οι πληροφορίες της εφημερίδας θέλουν τον Θεοτόκη να εργάζεται εντατικά σε περίπτωση ανάληψης της πρωθυπουργίας «όπως αποτραπή ο βέβαιος άλλως οικονομικός όλεθρος και οι άλλοι εθνικοί κίνδυνοι εκ της στρατιωτικής ημών γυμνότητος». Το σχέδιό του περιλαμβάνει περικοπές «πλείστων περιττών δαπανών» και κατάργηση «περισσοτέρων θέσεων αργομίσθων», ενώ «κρίνει απαραίτητον την σύντονον στρατιωτικήν και ναυτικήν οργάνωσιν της χώρας». Πώς

¹⁸²Εστία, αρ. 250, 6.11.1903.

¹⁸³Ακρόπολις, αρ.7787, 6.11.1903.

¹⁸⁴Ακρόπολις, αρ.7787, 6.11.1903.

όμως «θα επιτύχη τούτο δεν είνε εισέτι γνωστόν...διότι...δεν προέβη εις ανακοινώσεις...».¹⁸⁵

Σύμφωνα με την *Εστία*, οι προσδοκίες για το Μακεδονικό είναι στραμμένες στη Βιέννη. Ο βασιλιάς προσβλέπει στη σύσφιξη των σχέσεων Αυστρίας και Ελλάδος, ενώ τα σλαβικά κράτη του Αίμου «προσβλέπουν προς την Πετρούπολιν». Ελπίζει η Αυστρία να υποστηρίξει «διπλωματικώς όχι μόνον την ένωση της Κρήτης αλλά και άλλα ωφελήματα εις την Μακεδονίαν». Στο μεταξύ, εμφανίστηκε και «Ο νέος Ορέστης», ένας ταλαίπωρος, που μετά από δεκαπέντε χρόνια δουλειάς, έφτασε «εις την επίζηλον θέσιν του υποτελώνου Παξών!», αλλά τον βρήκε η οργή «του Κορδονίωνος (κατά το Κρονίωνος) Θεοδώρου, του θεσμοβρεμέτου, μη έχοντα κανένα προστάτην...» και απολύθηκε. [Ο συντάκτης κάνει λογοπαίγνιο με το κορδόνι, το σύμβολο του «Εθνικού Κόμματος»]. Τώρα, ο απολυμένος υπάλληλος γυρίζει «ως ο Ορέστης διωκόμενος από τας Ευμενίδας» για να εξευμενίσει «τους διώκτας του...». Κι ο ξανθός Απόλλων, αν ζούσε, θα τον συμβούλευε «...να προσέλθη ικέτης εις τον Ράλλειον Πάγον!»... Η εφημερίδα σχολιάζει ειρωνικά φήμη «περί μελλούσης λογοκρισίας, και δη επισήμου, επί των μεταφράσεων των αρχαίων δραμάτων...». Αν υπήρξε τέτοιο ενδεχόμενο, από το υπουργείο των Εσωτερικών, τότε σημαίνει ότι «και άλλη βίδα εξέφυγεν από το δυστυχισμένον αυτό Βασίλειον»...¹⁸⁶

Στο πρωτοσέλιδο της *Ακροπόλεως* 7.11.1903, ο Γαβριηλίδης, απευθύνει ένα «Εύγε του κ. Γ. Σωτηριάδου του μεταφραστή της “Ορεστείας”» για την ισορροπημένη και λογική στάση του, καθώς «ούτε πήγε να αυτοκτονήσει, ούτε ωπλίσθηκε να σκοτώση τους επικριτάς του», αντιθέτως «ωμολόγησεν, ότι ήμαρτε και χώθηκε αμέσως στη δουλειά για να διορθώση». Όσα «ήχησαν κακώς από την δευτέραν ακόμη παράστασιν, τάβγαλε» και τώρα «υπόσχεται... να την αναθεωρήση ολόκληρον». Βέβαια, διαφωνεί με τις «αηδείς και ξετσίπωτες λέξεις», όταν πρόκειται για «θέματα ιερά ως του Ευαγγελίου ή υψηλά ως της τραγωδίας» και οι δημοτικιστές αν «δεν παύσουν να κάμνουν τον Μαχδή, η νίκη της ζωντανής γλώσσης πάντοτε θα αμφισβητείται», ενώ επικρίνει και τον Παλαμά για λέξεις που μεταχειρίζεται, «... να λέγη κριτάδες τόσον αηδώς, και να μη λέγη κριταί. Και τα παρόμοια». Στα «Θεάματα»: «Βασιλικόν. Σήμερον Παρασκευήν αργεί. Αύριο Σάββατον “Ορέστεια”».¹⁸⁷

¹⁸⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7787, 6.11.1903.

¹⁸⁶ *Εστία*, αρ. 251, 7.11.1903.

¹⁸⁷ *Ακρόπολις*, αρ.7788, 7.11.1903.

Παράλληλα, η *Ακρόπολις* παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στο προτεινόμενο αυστρωσικό σχέδιο για τη Μακεδονία. Ενώ οι δηλώσεις του Τεφίκ πασά προς τους πρεσβευτές των Μ. Δυνάμεων, έδειχναν ότι θα γινόταν αποδεκτό από την Πύλη, τελικά πρότεινε «οι διορισθησόμενοι πάρεδροι παρά το Γενικό Διοικητή της Μακεδονίας Χιλμή πασά να είνε δύο εκ των προξένων των Μ. Δυνάμεων», με την εφημερίδα να σχολιάζει ότι «...πλέον και το ζήτημα του σχεδίου λύεται συμφώνως με τας διαθέσεις της Υψηλής Πύλης». Για το ίδιο θέμα, ο νέος υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας Τιτόνι δήλωσε, ότι είναι εξασφαλισμένη η συνδρομή της Ιταλίας στις Δυνάμεις για τη βελτίωση της τύχης των Χριστιανών «των υπό το κράτος του Σουλτάνου» και την επίτευξη της εφαρμογής «των μεταρρυθμίσεων των καθορισμένων υπό της συνθήκης του Βερολίνου», όμως «...χωρίς να λησμονώμεν ότι η Ιταλία έχει εις την Ανατολήν, πέραν της Αδριατικής, δια να περιφρουρήση παραδόσεις, συμφέροντα, δικαιώματα (!!!)». Την ίδια στιγμή, Γερμανία και Ελλάδα διαπραγματεύονταν την ανανέωση της εμπορικής τους σύμβασης με την ελπίδα να προστατευτεί «η εις την Γερμανίαν εισαγωγή της ελληνικής σταφίδος ήτις κατά τα τελευταία έτη ανέρχεται εις μεγάλην ποσότητα».¹⁸⁸

Φοιτητής παραπονιέται στην επισήμανση της *Εστίας* ότι «κατά την παράστασιν της «Ορεστείας» παρετηρήθη ολική έκλεισις φοιτητών, οίτινες αλλαχού πρωτοστατούν εις τας θεατρικάς παραστάσεις...» ότι «...αλλαχού οι φοιτηταί πληρώνουν εις το θέατρον όχι ακέραιον εισιτήριον, αλλά απολαμβάνουν και αυτοί του προνομίου των αξιωματικών», κάτι που δεν ίσχυε στο βασιλικό. Η εφημερίδα συστήνει στο Βασιλικό να δίνει στους φοιτητές εισιτήρια με έκπτωση, όπως στους αξιωματικούς.¹⁸⁹

Η *Πρωϊά* ισχυρίζεται ότι γίνεται αποδέκτης τηλεγραφημάτων με την καθιερωμένη παράκληση «υψώσατε φωνήν» για να παύσει ο δημοσιογραφικός θόρυβος, που προκάλεσε «εν συνονθύλευμα ακατανοήτων λέξεων», εννοώντας τον ύμνο του Παλαμά προς τον Αισχύλο. Η σχετική συζήτηση «εν τω τύπω τείνει να καταστήση ζήτημα υπόθεσιν», που υφίσταται «μεταξύ κύκλου πέντε ή δέκα συστασιωτών κατά της γλώσσης...». Απευθυνόμενη στον «υγιή» Τύπο, συστήνει να μη «συντελεί εις κακόν παρόμοιον...», με εκείνο που προκαλούν οι εφημερίδες «α αφηγούμεναι τα άθλα των επιθανατίων καταδίκων!». Γιατί «η ευρεία συζήτησις...»,

¹⁸⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7788, 7.11.1903.

¹⁸⁹ *Εστία*, αρ. 252, 8.11.1903.

έστω και εναντίον των « “Μαλιαρών” διεξαγομένη» είναι πιθανόν «να εύρη ημιμαθείς και ακαλαισθήτους, οίτινες, αναγιγνώσκοντες οπόσος γίνεται λόγος περί των ακατανοήτων δημοσιευμάτων του Ψυχάρη και του Παλαμά, να ζηλώσωσι και αυτοί ομοίαν δόξαν» και έτσι «η δραξ των συστασιωτών να ευρυνθή επί κινδύνω της ωραίας ημών γλώσσης». Παρατίθεται και εξάστιχο «...περί της εν λόγω «κλίκας»:

«...Εν «Ἄστει» και «Ἐστία»,
Οι γράφοντες Μενέληδες,
Κονσόλους, αηδίας
Προς αίσχος της γραμματικής
Και της ...καλαισθησίας,
Το πρόσωπόν σας κρύψατε
Με τα ποιήματά σας
Ουδέ σατύρας άξιον
Δεν είνε τ' όνομά σας!».

Επίσης, διαφημίζει ότι «τη προσεχεί Κυριακή 3 μ.μ. εν τη επισήμω αιθούση του Εθνικού Πανεπιστημίου» ο καθηγητής Γ. Μιστριώτης θα δώσει διάλεξη «Περί αναγεννήσεως της Ελλάδος, της γλώσσης και των ηθών αυτής».¹⁹⁰

Την επομένη, θέλει «το ακατάληπτον μωσαϊκόν...να εγείρη το κοινόν φρόνημα, ίνα αποδοκιμάση τας μωράς αποπείρας αμαθών...». Γιατί, «επί χιλίων γλωσσών, αι οποίαι ελαλούντο ποτε», σύμφωνα με τις έρευνες, «μόνη η ελληνική γλώσσα επέζησε του χρόνου» και «αν ανέστη ένδοξον...από της μακράς του δουλειάς το νεώτερον έθνος...οφείλεται εις την γλώσσαν ταύτην...». Μπορεί ο καθένας να γράφει και να μιλάει όπως θέλει. Αλλά η αμάθειά τους γεννάει «εις τους αλλογενείς, οίτινες αγνοούν τα καθ' ημάς, σκέψεις άλλας περί της υποστάσεως της ελληνικής φυλής και των εθνικών ημών αξιώσεων όταν βλέπωσιν αυτούς μη αποδοκιμαζομένους υπό των πολλών, περιεπωμένους μάλιστα και υπό της πολιτείας».¹⁹¹ Φαίνεται, οι «γλωσσαμύνητορες» αρχίζουν να χάνουν την υπομονή τους...

Στις 9.11.1903, η *Πρωϊα* επιμένει να διαφημίζει τη διάλεξη Μιστριώτη στο Πανεπιστήμιο, ενώ σύντομο άρθρο πληροφορεί για «μνημόσυνον υπέρ των θυμάτων του Ευαγγελίου» που πραγματοποίησε «χθες ομάς φοιτητών εις εξοχικήν εκκλησίαν...» με την επισήμανση «εγένετο αθορύβως» και «...ανεπέμφθη ευχή προς

¹⁹⁰ *Πρωϊα*, αρ. 2,479, 7.11.1903.

¹⁹¹ *Πρωϊα*, αρ. 2,480, 8.11.1903.

τον Ύψιστον υπέρ των αγνών προμάχων...» της ιερής γλώσσας του Ευαγγελίου, «της αποτελούσης την σώτειραν κιβωτόν της εθνικής ημών υποστάσεως».¹⁹²

Ο βουλευτής Θηβών Λουκάς Γ. Μπέλλος¹⁹³ απευθυνόμενος στο συντάκτη της *Ακροπόλεως* με τίτλο «Ουχί βουλευτικά εκλογαί αλλά βουλευτική και εθνική εργασία», διαφωνεί με τα «περί της διασαλπίζομένης διαλύσεως της Βουλής και των...εκλογών», τις οποίες θεωρεί «ουχί μόνο στίγμα επί του μετώπου της Ελλάδος, αλλά σφαίραν επί της καρδίας αυτής», γιατί ελοχεύει ο κίνδυνος χρεωκοπίας και η απώλεια της Μακεδονίας. Αμφισβητεί τις προθέσεις των δύο συνεργαζόμενων δυνάμεων Ρωσίας και Αυστρίας, που ως πραγματική επιδίωξη έχουν «...την κατάκτησιν της Μακεδονίας προς ίδια τέλη και σκοπούς», όπως και της Αγγλίας. Θυμίζει ότι η Βουλγαρία συνάπτει δάνειο 100 εκατομμυρίων «προς συμπλήρωσιν των...πολεμικών αυτής παρασκευών» και η Ελλάδα αντί να σκέφτεται πώς να προλάβει «...τον αρξάμενον διαμελισμόν της...εν ανάγκη και μαχομένη μετά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας...ετοιμάζεται δια βουλευτικάς εκλογάς...»... Στο Βασιλικό συνεχίζεται η «Ορέστεια» του Αισχύλου...¹⁹⁴

Στο *Άστυ* ο Παύλος Νιρβάνας με ψυχραιμία και τίτλο «Ζήτημα Γλωσσικού τόνου» σχολιάζει προφητικά «Διατρέχομεν πάλιν ημέρας ρητορικής και φιλολογικο-πατριωτικών εξάψεων». Αν το «περίφημον...ζήτημα της γλώσσης» μπορούσε να περιοριστεί στα όριά του «...χωρίς ν' αναμιγνύεται κάθε φοράν με την Μεγάλην Ιδέαν, την Μακεδονίαν και το μέλλον του Ελληνισμού, το κέρδος υπέρ της σοβαρότητός μας, ως έθνους και ως φυλής, θα ήτο αρκετά σημαντικό» και «επιτέλους δεν υποθέτω ότι πάλιν τα περίφημα «ρωσσικά ρούβλια» έπεισαν τον κ. Σωτηριάδη ή τον κ. Χρηστομάνον να μεταφράσουν, όπως μετέφρασαν την “Ορέστειαν” και την “Αντιγόνην”». Στους Σωτηριάδη και Χρηστομάνο, μπορούμε να πούμε τη γνώμη μας «με ολιγωτέραν ρητορικήν και...έξαψιν». Όλες οι δυσαρμονίες οι οποίες «...επλήγωσαν τας ακοάς και την αίσθησιν του κόσμου» από τις δύο σκηνές «δεν ήσαν...του γενικού τόνου του οργάνου, δημοτικού ή καθαρεύοντος» και θα μπορούσαν να παρουσιαστούν «εις κάθε ξένην μετάφρασιν αρχαίας τραγωδίας...χωρίς να πταίουν εις αυτό τα μορφωμένα περισσότερον από το ιδικόν μας γλωσσικά όργανα, αλλ' απλώς η καλαισθησία των μεταφραστών». Το σφάλμα του Χρηστομάνου ήταν «...μίαν μανίαν προς την εντελώς πραγματικήν και ωμήν, μέχρι χυδαιότητος,

¹⁹² *Πρωϊά*, αρ. 2,481, 9.11.1903.

¹⁹³ Λουκάς Γ. Μπέλλος, γιατρός και πολιτικός.

¹⁹⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7790, 9.11.1903.

έκφρασιν...». Ο Σωτηριάδης «περιέπεσεν εις αναλόγους δυσαρμονίας μ' ένα γλωσσικόν μωσαϊκόν, από το οποίον λείπει η συγκολλητική και αφομοιωτική δύναμις του αισθήματος...», λόγω της ανάμειξης στοιχείων χωρίς εσωτερική ενότητα. Και όλη την ευθύνη φέρουν στο ακέραιο οι μεταφραστές.¹⁹⁵

Την Κυριακή 9 Νοεμβρίου 1903, το μεσημέρι, ο Μιστριώτης έδωσε την περίφημη διάλεξη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο *Νουμάς*, στο άρθρο «Ο Βράχος και ο Βούρκος» κατήγγειλε, ότι από «μια άτεχνη μετάφραση της “Αντιγόνης” και «μια άψυχη της “Ορέστειας”» βρήκαν αφορμή “οι φιλολογικοί Καραγκιόζηδες να ριχτούν της Εθνικής μας γλώσσας...», κάνοντας λόγο για «δημοσιογραφική δημαγωγία» και «ξεθωριασμένο πατριωτισμό» εκ μέρους των «Καιρών», των «Αθηνών», του «Εμπρός» και της Πρωΐας» και δημοσίευσε το «Χαίρε της Τραγωδίας» του Παλαμά.¹⁹⁶ Ο Σολωμός εμπνέει...

Η *Ακρόπολις* με τίτλους: «σφοδρά επίθεσις κατά των χυδαϊστών: ζητεί [ενν. ο Μιστριώτης] την κεφαλήν των επί πίνακι» και «αι ενέργειαι των φοιτητών κατά των παραστάσεων», δημοσιεύει «ολόκληρο» το περιεχόμενο της διάλεξης και το χρονικό της έντασης. Δεν περνάει απαρατήρητη η σύσταση του ακροατηρίου: «...άπειρος κόσμος προπάντων φοιτητικός...εν τη αιθούση» και «την στιγμήν της ανόδου του γηραιού καθηγητού εις το βήμα είχε πληρωθή μέχρι ασφυξίας». Παρόντες επίσης ο Θ. Δηλιγιάννης, βουλευτής, καθηγητές του Πανεπιστημίου και λόγιοι. Ο Μιστριώτης αποφάνθηκε ότι «μόνον το ελληνικόν γένος έσχε γλώσσαν στρογγύλην, εύπλαστον και ηδειαν...», αλλά ορισμένοι αμαθείς μη μπορώντας να αισθανθούν «το αμύθητον της αρχαίας γλώσσης κάλλος εκθάπτουσι τα ράκη των καλυβών της δουλωσύνης...». Οι «κολοιάρχαι ούτοι της βαρβαροφώνου γλωσσικής δυσαρμονίας επανάγουσιν εις Ελληνικά στόματα Ενετικάς ή Τουρκικάς λέξεις και πλάσσουσι κακόχηα λεξειδία...», ενώ «...πειρώνται, όπως καταρρίψωσι τα μεγαλοπρεπή μέγαρα», που ανήγειρε η μεγαλοφυΐα του Κοραή και άλλων επιφανών.¹⁹⁷

Αυτοί αναιδώς θέλησαν «να εισδύσωσιν» στην εκκλησία «δια της μεταφράσεως του ευαγγελίου», στην εκπαίδευση «δια της εισαγωγής χυδαίων αναγνωσμάτων» και στη δημοσιογραφία «δι' αποπλανήσεως μικροτέρων πευθήνων». Είναι «παράφρονες ή προδόται της πατρίδος» και επικαλούμενος την ψυχιατρική διαταραχή: «Εν τη ψυχιατρική...υπάρχει είδος παραφρόνων, οίτινες επαγγέλλονται την

¹⁹⁵ Άστν, αρ. 4970, 9,11.1903.

¹⁹⁶ *Νουμάς*, αρ. 68, 9.11.1903.

¹⁹⁷ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

ίδρυσιν γλωσσικών ιδιωμάτων», ενώ υπαινίσσεται πολιτικά σχέδια όσων σχετίζονται με τους χυδαϊστές. Δημοσιογράφοι, διανοούμενοι, ανώτερη κοινωνική τάξη και λαός «εξεπλήρωσαν τα καθήκοντα αυτών επέστη δε ο καιρός ίνα και η πολιτεία επιβάλη την στιβαράν αυτής χείρα». Για τον Παλαμά «...δεν είνε εθνικόν ίνα οι καταπροδίδοντες την ελευθερίαν του Έθνους τρέφονται εκ του Δημοσίου ταμείου» και αν «είνε άξιοι οίκτου υπάρχουν παρ' ημίν φιλανθρωπικά καταστήματα». Επιμένει η πολιτεία να λάβει «την δέουσαν πρόνοιαν», γιατί οι λαοί «όταν ίδωσι την θρησκείαν και την γλώσσαν αυτών υπονομευομένην, μέχρι βιαίων εξεγέρσεων εξικνούνται...». Ζητάει λοιπόν από τους θεσμούς να προστατεύσουν την καθαρεύουσα, να διώξουν τον κρατικοδίαιτο Παλαμά, διαφορετικά επισείει τον κίνδυνο λαϊκής εξέγερσης.¹⁹⁸

Συνεχίζοντας ο Μιστριώτης επικαλείται το Γερμανό καθηγητή του στο Βερολίνο, ο οποίος δεχόταν δύο ειδών μεταφράσεις: εκείνη που προσεγγίζει το πρωτότυπο «τοσοῦτον, όσον ο μαθηματικός εν τω τετραγωνισμῶ του κύκλου» και τη δεύτερη, όταν ο μεταφραστής «εννοήση... ότι μετάφρασις ποιητού δεν δύναται να υπάρξη». Για της «Ορέστειας» σημειώνει: «εις την θάλασσαν εισέρχονται ή οι άριστα γινώσκοντες... ή οι αδαείς κολυμβητικής τέχνης όντες» και την παρομοιάζει με την πολυθρύλητη Βαβυλωνία. Το Έθνος απειλείται «δια του φάσματος της διγλωσσίας», αν και διγλωσσία «έχουσι πάντες οι λαοί, ως πάντες οι άνθρωποι έχουσι διπλήν στολήν». Μπροστά στην επιχειρούμενη εξαφάνιση του ευγενέστερου λαού «δια βδελυρών τρόπων...» προειδοποιεί «ας μάθωσιν ότι αι Ελληνικαί Ερινύες... δεν φέρουσιν επί της κεφαλής δέρματα ακάκων προβάτων, ως εν τω Βασιλικῶ..., αλλ' όφεις τιμωρόντας τους μητραλοίας». Το τέλος του λόγου του κάλυψαν «ατελεύτητα χειροκροτήματα».¹⁹⁹

Η *Πρωϊά* στις 11.11.1903 επιβεβαιώνει ότι στη διάλεξη ήταν παρόντες «...ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου, οι καθηγηταί πασών των Σχολών κόσμος άλλος εκ των επιστημόνων και πλείσται κυριαί...», ενώ «εις την σεμνήν τελετήν παρέστη και ο κ. Δηλιγιάννης...». Μετά το τέλος του λόγου του, «εν μέσω του θορύβου...των επευφημιών και χειροκροτημάτων...», ένας φοιτητής τον ευχαρίστησε «...εκ μέρους της Πανεπιστημιακής νεολαίας δια τους υπέρ της Μεγάλης ιδέας κόπους του», διαβεβαιώνοντας ότι «η νεολαία του Εθνικού Πανεπιστημίου θα είνε πάντοτε άγρυπνος φρουρός παντός εθνικού».²⁰⁰ Η *Πρωϊά* αποφεύγει [;] να κατονομάσει τον ενθουσιώδη

¹⁹⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

¹⁹⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

²⁰⁰ *Πρωϊά*, αρ.2,483, 11.11.1903.

φοιτητή, που δεν ήταν άλλος από τον Σακελλαράκο, αλλά θα το κάνει η *Εστία*: «...ο γνωστός κ. Σακελλαράκος αναμνησθείς των ενδόξων ημερών του Ευαγγελίου...»!²⁰¹

Μετά το φορτισμένο αυτό λογύδριο, δεν προκαλεί εντύπωση η συγκέντρωση στα Προπύλαια των αφιονισμένων φοιτητών «οίτινες εφαινοντο εις άκρον εξημμένοι κατά των μεταφραστών των αρχαίων δραμάτων». Ένας εξ' αυτών, ο Καπετανάκος προτρέπει τους συναδέλφους του «όπως ανακόψωσι από σήμερον “το βέβηλον έργον των μεταφραστών”». Προτείνει «ίνα εκλεγή επιτροπή εξ αυτών, ήτις να μεταβή παρά τω διευθυντή του Β. Θεάτρου» και στην ανάγκη «παρ' αυτό τω υπουργώ των Εσωτερικών» και «ζητήσει επιμόνως...όπως παύση η διδασκαλία της “Ορεστείας”...». ²⁰²

Η πρόταση «γίνεται διαβολής αποδεκτή...». Εξαμελής επιτροπή μετέβη στον Στεφάνου ζητώντας να μη διδαχθεί πλέον η Τριλογία. Εκείνος εξήγησε ότι η παράσταση της 9^{ης} Νοεμβρίου [ενν. το βράδυ της Κυριακής] ήταν αδύνατο να ματαιωθεί, γιατί είχαν ήδη διατεθεί τα εισιτήρια και «θα επήρχετο μεγάλη ανωμαλία εις το ταμείον του Θεάτρου». Όμως, υποσχέθηκε ότι δεν θα δινόταν άλλη παράσταση «αν μη προηγουμένως διεσκευάζετο η μετάφρασις καταλλήλως». Βέβαια, τους θύμισε ότι «το θέατρον ήτο Βασιλικόν και ουχί ιδιωτικόν». Η επιτροπή επέμεινε «απειλούσα ταραχάς αν εδίδετο η παράστασις», αλλά εκείνος δεν υποχώρησε απαντώντας «η παράστασις θα δοθή, αυτοί δε δύνανται να κάμουν ό,τι θέλουν». ²⁰³

Δυσσαρεστημένοι από την απάντηση του Στεφάνου, οι φοιτητές, κατέφυγαν στον υπουργό των Εσωτερικών Μαυρομιχάλη. Αυτός, κάλεσε τον διευθυντή της αστυνομίας Βούλτσο, δίνοντας εντολή να μεταβεί στον Στεφάνου «και παραστήση εις αυτόν τα αιτήματα των φοιτητών». Ο διευθυντής του Βασιλικού «έδωκεν οίαν και εις την επιτροπήν των φοιτητών απάντησιν...». Επειδή «εκ τούτου ηπειλούντο άτοποι σκηναί», ο Μαυρομιχάλης παρήγγειλε στον Βούλτσο να μεταβεί εκ μέρους του στο Μιστριώτη για να τον παρακαλέσει «όπως εξασκήση πάσαν την επιρροήν του παρά τοις φοιτηταίς και επιτραπή η...παράστασις της “Ορεστείας”», αποσπώντας την υπόσχεση του Στεφάνου «ότι δεν ανεβιβέζετο πλέον εις την σκηνήν αν μη καταλλήλως διεσκευάζετο». Ο Βούλτσος το απόγευμα μετέφερε την παράκληση στο Μιστριώτη «την οποίαν εδέχθη...μόνον υπό τον όρον να μη διδαχθή πλέον έστω και μετατρεπομένη η Τριλογία του Αισχύλου». Αφού επανέλαβε τα περί καταστροφής των

²⁰¹ *Εστία*, αρ. 254, 10.11.1903.

²⁰² *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

²⁰³ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

εθνικών μας κειμηλίων, δέχτηκε κι έπεισε τους φοιτητές να επιτρέψουν μόνο την χθεσινή παράσταση [ενν.της 9^{ης} Νοεμβρίου «και ουδεμίαν άλλην έστω και μετατρεπομένου του κειμένου, διότι εν τοιαύτη περιπτώσει θα επέβαλον την θέλησίν των»].²⁰⁴ Η δυνατότητα διαπραγμάτευσης ενθαρρύνει τους «γλωσσαμύντορες»...

Με δήλωσή της, η επιτροπή των φοιτητών, μιλούσε για διεκτραγώδηση «του ιερωτέρου ημών κειμηλίου της εθνικής γλώσσης υπό αξιοσηλητεύτων υπονομευτών συνέχειαν των αποπειραθέντων την εκχυδάϊσιν του ιερού ημών Ευαγγελίου αποτελούντων» και δολοφονική απόπειρα κατά της γλώσσας και της εθνικής μας υπόστασης. Όμως, επειδή συνέχισε να δυσπιστεί στην υπόσχεση «ότι του λοιπού δεν θέλει διδαχθή από σκηνης βέβηλος τοιαύτη μετάφρασις...», προέβη σε έκκληση προς τον ελληνικό λαό, καλώντας τον σε εγρήγορση: «Λαέ! Οι εχθροί του εθνισμού σου προσπαθούσι δια της σφαγιάσεως της γλώσσης σου την ιδίαν σου σφαγιάσιν ως έθνους και φυλής. Γρηγόρει! Και έσο έτοιμος δια το τελευταίον κατά των ανιέρων βεβηλωτών σου κτύπημα». Το κείμενο φέρει τις υπογραφές έξι φοιτητών.²⁰⁵

Από τα «Θεάματα» επιβεβαιώνεται ότι «εις το Β. Θέατρον παρεστάθη χθες δι' ογδόην φοράν η Ορέστεια» και «σπανίως... συνέρρευσε τόσος κόσμος όσος χθες», ενώ «εκ των μελών της Β. Οικογενείας ουδείς παρευρέθη». Δεν έλλειψαν άλλοι επίσημοι «εν οϊς και ο αρχηγός του Εθνικού κόμματος κ. Θ. Π. Δηλιγιάννης...». Μάλιστα, απέσπασε τις επευφημίες του κοινού «ιδίως κατά την δευτέραν πράξιν όπου τελείται ο φόνος του Αιγίσθου και της Κλυταιμνήστρας υπό του Ορέστου». «Ωσαύτως και η τρίτη πράξις».²⁰⁶ Παρά τις σχεδιαζόμενες αντιδράσεις και την πρόσκληση σε ανταρσία, οι προγραμματισμένες ως τότε παραστάσεις παίχτηκαν κανονικά. Επομένως, το κοινό δεν ενοχλούνταν από τη μετάφραση ή τις ενστάσεις της κριτικής, ή κι αν είχε αντιρρήσεις, έσπευσε, έστω κι από περιέργεια, να την παρακολουθήσει.

Στο ίδιο φύλλο η *Ακρόπολις* σχολιάζει ένα «περίεργον άρθρον Βιενναίας εφημερίδος» που δημοσιεύτηκε «επί τη μεταβάσει του Βασιλέως εν Βιέννη...». Η βασιλική επίσκεψη δεν δρομολογεί εξελίξεις στην προσάρτηση της Κρήτης, γιατί «θέλει πέσει ημέραν τινά ως ώριμος καρπός εις τους κόλπους της Ελλάδος». Η Ελλάδα «εν τω αυστρорρωσσικώ...σχεδίω δύναται διΐδη μίαν περιπλέον εγγύησιν εναντίον 'της εκφυλίσεως των εν Μακεδονία ομογενών της'» και με την επιστροφή του βασιλιά θα ακουστούν «συμπαθητικοί τινες λόγοι υπέρ της Αυστροουγγαρίας, ήτις

²⁰⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

²⁰⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

²⁰⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

παρεκώλυσε να παραδοθή καθ' ολοκληρίαν το εν Μακεδονία ελληνικόν στοιχείον εις τον βουλγαρισμόν». Μεταφέρθηκαν από το Βόλο στον Πειραιά «17 εν όλω μέλη βουλγαρικής ληστανταρτικής συμμορίας...». Οι συλληφθέντες δήλωσαν: «Ημεθα Μακεδόνες, φροντίζομεν υπέρ της ανακηρύξεως της πατρίδος μας αυτονόμου» και ήρθαμε στα Τρίκαλα «όπως μας παράσχωσιν εργασίαν και...να διέλθωμεν τον χειμώνα μάς συνέλαβον και ως ληστές μας έρριψαν εις τας φυλακάς...».²⁰⁷

Και μέσα στη γενική αναστάτωση, «εις συνδρομητής» παραπονιέται «δια το Βασιλικόν» διερωτώμενος αν «οι ιθύνοντες τα του Βασιλ. Θεάτρου οφείλουσι να μη θεωρώσιν ως είλωτας τους θεατάς του Β. Θεάτρου;» διαμαρτυρούμενος που δεν είχαν «την ελαχίστην πρόνοιαν» να δημοσιεύσουν «εις μίαν τουλάχιστον εφημερίδα ότι η αποψινή παράστασις είνε εκτός συνδρομής», με αποτέλεσμα το πλήθος των συνδρομητών να τρέχει...²⁰⁸

Η *Εστία* στις 10.11.1903 με το άρθρο «Η Αρμονία του Συνόλου» σχολιάζει το δημοσίευμα του *Σκριπ* «Έλεος δια το Ελληνικόν Κράτος!», που τόλμησε «ν' αποτελέση έντιμον εξαίρεσιν και να είπη δύο λέξεις ψόγου δια το χθεσινόν πατριωτικότερον διάβημα του κ. Μιστριώτη και των φοιτητών...». Και με ποιο δικαίωμα «μία εφημερίς ταλανίζει το Κράτος, όταν αυτό και τ' αποτελούντα αυτό μέρη είνε κατενθουσιασμένα από τον εαυτόν των;». Κατακεραυνώνει τη στάση της πολιτείας απέναντι στις υπερβολικές απαιτήσεις του Μιστριώτη και των φοιτητών του, που αιτήθηκαν τη διακοπή της παράστασης και οι ιθύνοντες του Βασιλικού, ο διευθυντής της αστυνομίας και ο υπουργός Εσωτερικών δέχτηκαν να διαπραγματευτούν μαζί τους... Στη στήλη «Θέατρα» επιβεβαιώνει «μεστόν θεατών ήτο κατά την χθεσινήν παράστασιν το θέατρον» και στον πρώτο εξώστη «διεκρίνετο ο κ. Θ. Π. Δηλιγιάννης μετά προσοχής παρακολουθήσας...», ενώ πληροφορεί για την επανάληψη της «“Ορέστειας” το προσεχές Σάββατον και Κυριακήν».²⁰⁹

Όταν όμως ο βουλευτής Γόρτυνος ρωτήθηκε «οποίαν εντύπωσιν τω επροξένησεν» είπε «Κατ' αρχήν είμαι κατά της παραστάσως των αρχαίων δραμάτων εν μεταφράσει, διότι χάνουν πάρα πολύ την αξίαν των» και «περί της εντυπώσεως» για τη συγκεκριμένη μετάφραση, απέφυγε να απαντήσει, χαρακτηρίζοντας την ερώτηση «ως πολύ πρόωρον!».²¹⁰

²⁰⁷ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

²⁰⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7791, 10.11.1903.

²⁰⁹ *Εστία*, αρ. 254, 10.11.1903.

²¹⁰ *Άστυ*, αρ. 4972, 11.11.1903.

Στις 11.11.1903, η *Εστία* εκδίδεται σχεδόν εξ ολοκλήρου στα αρχαία και με άκρως ειρωνική διάθεση περιγράφει τη διάλεξη Μιστριώτη: «Επί του βήματος,...παρήλθεν ο θαυμάσιος του Πλάτωνος ερμηνευτής φθεγγόμενος ρήματα αληθείας, εξαγγέλλων δια τυρρηνικής σάλπιγγος το αναμφήριστον δόγμα της αθανασίας του Ελληνικού πνεύματος». Παράλληλα, εγκαλεί όσους κατηγορούν τον γραμματέα του Πανεπιστημίου Κωστή Παλαμά για τις φιλολογικές του πεποιθήσεις, θυμίζοντάς τους, ότι ως υπάλληλος του Πανεπιστημίου, είναι υποδειγματικός.²¹¹

Το πρωτοσέλιδο της επομένης με τίτλο «Τράβα Κορδέλλα», συνεχίζει στον ίδιο τόνο, απορώντας που δεν έλαβαν ακόμη επιστολή του Μιστριώτη «όπως εγγραφή συνδρομητής εις την «Εστίαν» εκδοθείσαν χθες εις την αρχαίαν, κατά μέγα μέρος, γλώσσαν!» Τα γλωσσικά μας πράγματα «έφθασαν εις σημείον εξωφρενικόν!». Ο καθηγητής χαρακτηρίζει «“βέβηλον και ιερόσυλον και προδοτικήν!!!” πάσαν μετάφρασιν αρχαίας τραγωδίας», αλλά όταν διδάσκει στο πανεπιστήμιο Σοφοκλή, Αισχύλο, Αριστοφάνη, «εις ποίαν γλώσσαν ερμηνεύει;». Η κοινή γνώμη θα κρίνει «και η παράστασις θα ταφή υπό το γελοίον, ως συνέβη με την εκτρωματικήν «Αντιγόνην»...» Αντεθνική δεν είναι η μετάφραση, αλλά «ό,τι τώρα τελείται» και αναρωτιέται «δεν παριστάνουν πράγματι αι Αθήναι εν απέραντον φρενοκομείον, όπου...επιβάλλονται ως άνδρες σοβαροί και...εξεγείρουν έκτροπα...» εκείνοι που όφειλαν να παροτρύνουν τον λαό «να αφήση τα... ανήθικα θεατρικά θεάματα» και «να λούση την ψυχήν του...εις το ποιητικόν και ηθικόν κάλλος των προγονικών αριστουργημάτων, παραφραζομένων εις την σημερινήν γλώσσαν;» για να καταλήξει «αιωνία...η μνήμη του διαβάτου εκείνου, όστις διερχόμενος το Δαφνί, ότε εκτίζετο το Φρενοκομείον», ρώτησε το μηχανικό το σκοπό του ιδρύματος κι «είπεν αναμετρήσας την έκτασιν αυτού και ευρών αυτήν μικράν: - Τράβα κορδέλλα!». ²¹²

Παραθέτει ακόμη και επιστολή, σταλμένη τάχα από τον Αδαμάντιο Κοραή σχετική «προς το ταράττον την πόλιν της Αθηνάς γλωσσικόν ζήτημα» και «προς τον πανηγυρικόν» του Μιστριώτη. Ο Κοραής δεν θεωρεί δίκαιο «δι' ολίγους τινάς πλανωμένους, ή πλανώντας, να βραδυπορή το έθνος ολόκληρον...» ούτε για να θεοποιούνται «ολίγοι τινές επαγγελλόμενοι του έθνους οδηγοί», να στερηθεί η Ελλάδα «την αληθινήν παιδείαν». Για τη φάρσα του Μωρίς Εννεκέν ²¹³ «Νυχτερινή Αναμπουμπούλα» στο Βασιλικό, που αντικατέστησε την «Ορέστεια», η *Εστία* δεν

²¹¹ *Εστία*, αρ. 255, 11.11.1903.

²¹² *Εστία*, αρ. 256, 12.11.1903.

²¹³ Maurice Hennequin, Γάλλος θεατρικός συγγραφέας έργων vaudeville.

αντιστέκεται στο σχόλιο «και υπήρξε βεβαίως μέγα το πήδημα από του Αισχύλου εις τον Εννεκέν», αλλά είναι «σύμφωνον καθ' όλα προς το αφίκορον του νεωτέρου Έλληνο», ο οποίος «και την έξτρα ντράν σαμπάνιαν θα την αηδιάση, αν του την προσφέρη τις επί πέντε κατά συνέχειαν ημέρας και θα ζητήσει λίγη ρετσίνα»...²¹⁴

Η *Ακρόπολις* αναφερόμενη στην ίδια παράσταση, τη χαρακτηρίζει από εκείνες που κανείς «περνά ευχαρίστως την ώρα του...», σε ένα θέατρο που «ήτο πλήρες, κυριολεκτικώς ασφυκτικώς» και «ούτε κανείς παρεπονέθη δια καμμίαν αταξίαν...»! Και το Δημοτικό Θέατρο Αθηνών, κατέφυγε σε «ασφαλείς» επιλογές με τρεις κωμωδίες, μεταξύ των οποίων και του Μολιέρου ²¹⁵ «Ο Κατά φαντασίαν ασθενής»...²¹⁶

Ενδεικτική της ατμόσφαιρας είναι μια σκηνή στο Πρωτοδικείο με πρωταγωνιστή τον βουλευτή Νικόλαο Λεβίδη.²¹⁷ Έχοντας κληθεί ως μάρτυρας από το Δικαστήριο «επί τινος πολιτικής υποθέσεως», πήρε στα χέρια το «χρησιμεύον δια την ορκωμοσίαν Ευαγγέλιον» και όταν το άνοιξε, «κατάπληκτος παρετήρησεν, ότι τούτο ήτο εκ των μεταφρασμένων υπό της Ευαγγελικής Εταιρίας». Εξοργισμένος «κατεξέσχισεν αυτό και εξήτησε να προσαχθή πρωτότυπον...οπότε και θα εδέχετο να ορκισθή». Η απαίτησή του ικανοποιήθηκε «και ούτω έληξε το θορυβώδες τούτο επεισόδιον». Στο μεταξύ, με βούλευμα το Συμβούλιο Πλημμελειοδικών «παρέπεμψε τους εν ταις φυλακαίς του Π. Στρατώνος κρατουμένους Βουλγάρους στο Κακουργιοδικείο για να δικαστούν με την κατηγορία ότι «έθετον δια διαφόρων μέσων εις κίνδυνον την επικράτειαν και την ασφάλειαν της χώρας».²¹⁸

Σύμφωνα με την *Ακρόπολη* «ο σεβαστός Καθηγητής κ. Μιστριώτης», λαμβάνει καθημερινά «άπειρα συγχαρητήρια γράμματα» από «πλείστα μέλη» της κοινωνίας «εξέχοντα εν τε τοις γράμμασι και τη πολιτεία», που τον συγχαίρουν «δια τον εθνικόν αγώνα» και «άπειρα τηλεγραφήματα και εκ των επαρχιών». Όμως, στις 13.11.1903 κι ενώ συνεχιζόταν στο Βασιλικό η «Νυκτερινή αναμπουμπούλα», προαναγγέλλεται για το Σάββατο 15 Νοεμβρίου η «Ορέστεια» «εις ην θα παραστή η Α. Μ. ο Βασιλεύς και ολόκληρος η Β. Οικογένεια» και ο πρωθυπουργός, με την emphaticή διευκρίνηση ότι

²¹⁴ *Εστία*, αρ. 256, 12.11.1903.

²¹⁵ Moliere (πραγματικό όνομα: Jean – Baptiste Poquelin), κορυφαίος Γάλλος κωμωδιογράφος.

²¹⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7793, 12.11.1903.

²¹⁷ Νικόλαος Λεβίδης, νομικός και πολιτικός της δηλιγιαννικής παράταξης. Εκλεγόταν βουλευτής Αττικής.

²¹⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7793, 12.11.1903.

«η μετάφρασις...ως προ πολλού είχεν αναγγελθή, ανεθεωρήθη, ούτως ώστε ουδεμία προς παρεξήγησιν πλέον αφορμή δύναται να υπάρξη».²¹⁹

Σίγουρα, μεσολάβησε κάποια αναθεώρηση της μετάφρασης από τους ιθύνοντες, προκειμένου να ηρεμήσουν τα πνεύματα, αλλά δεν ικανοποιήθηκαν πλήρως και οι «γλωσσασμύντορες» επιμένουν να μην ξαναπαιχτεί η «Ορέστεια». Από την άλλη, επειδή ο Γεώργιος Α΄ απουσίαζε στην Ευρώπη, η παράσταση θα ξαναπαιζόταν το Σάββατο, ώστε να την παρακολουθήσει κι εκείνος και θα επαναλαμβάνόταν την Κυριακή.

Ο πρότανης Νεοκλής Καζάζης συνεχίζει την ευρωπαϊκή εκστρατεία ενημέρωσης για το θέμα της Μακεδονίας με τη συμπαράσταση προσωπικοτήτων του εξωτερικού. Μια τέτοια κίνηση περιγράφει τηλεγράφημα από το Παρίσι με ημερομηνία 12 Νοεμβρίου, που προαναγγέλλει μεγάλο συλλαλητήριο «υπό την Προεδρίαν του Ακαδημαϊκού Ερρίκου Χουσαίη (Henry Houssaye)».²²⁰ Σε αυτό θα παραστούν πολλές επιστημότητες και «πολλοί ρήτορες θα ομιλήσωσιν υπέρ των εν Μακεδονία ελληνικών δικαίων».²²¹

Οι αγρότες της Θεσσαλίας «από μηνός διατελούσιν εις υπολανθάνουσαν αγανάκτησιν μέλλουσαν να εκσπάση εις φοβεράν καταιγίδα», λόγω της διαρκούς υποτίμησης της θεσσαλικής σιτοπαραγωγής, αν και είναι ανώτερης ποιότητας. Σκέπτονται να διοργανώσουν «επιβλητικά συλλαλητήρια...ων σκοπός θα είνε η επιβολή φόρου επί του εκ του εξωτερικού εισαγομένου σίτου». Αν ψηφιστεί τέτοιος νόμος «η Θεσσαλική παραγωγή ενισχυομένη δύναται να διαθρέψη ολόκληρον το Έθνος» και «επήλθε πλέον στιγμή όπου η προσοχή του λαού θα στραφή από την σταφίδα εις τον σίτον».²²²

Ο Ηλίας Βουτιεριδής από το *Νουμά* αντεπιτίθεται με βαρείς χαρακτηρισμούς στους «συκοφάντες», που «λεν και γράφουν τα όσα μπορέσουν ενάντια στην εθνική μας γλώσσα» τις τελευταίες μέρες. Προκαλεί τις «μούμιες της γραμματικής και του συντακτικού» να αντιπαραβάλουν κάτι απέναντι στη σοβαρή φιλολογική δουλειά του Πάλλη και άλλων δημοτικιστών. Άλλωστε, σε ποια γλώσσα έγραψε ο «εθνικός πρωτομάρτυρας Ρήγας Βελεστινλής...; Ε, τότε και ο Ρήγας, ο Σολωμός, ο Τρικούπης, ο Πάλλης, ο Ψυχάρης... είναι προδότες». Επομένως, «δεν τους συμφέρει η εθνική μας

²¹⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7794, 13.11.1903.

²²⁰ Henry Houssaye, Γάλλος ιστορικός, ακαδημαϊκός και φιλέλληνας.

²²¹ *Ακρόπολις*, αρ.7794, 13.11.1903.

²²² *Ακρόπολις*, αρ.7794, 13.11.1903.

γλώσσα» και «πώς θα πουλήσουν αυτοί τη σοφία τους, άμα νοιώθει ο λαός τι του λεν;». Το δικό μας έθνος «όσο λίγη κι' όσο φτωγή φιλολογία έχει σήμερα, την έχει στη γλώσσα του λαού». Ποια είναι η δουλειά των τρομερών «που πήραν τον πατριωτισμό για μονοπώλιο;» και γιατί έτυχε λόγω της σημαίνουσας θέσης τους ν' ακούγεται η φωνή τους, «θαρρούν πώς θα μπορέσουν να πετύχουν κ' εκείνο που θέλουν;».²²³

Στο άρθρο «Φαινόμενα και Πράγματα», ο «Βούλγαρος», θέτει το ζήτημα πιο επιτακτικά. Έπρεπε, από την Κυριακή το βράδυ ο Μιστριώτης «να μην είναι πια καθηγητής του Πανεπιστημίου». Πιο συγκεκριμένα, ο «σοφός καθηγητής» θα λάβαινε «δύο γραμματάκια». Το ένα «στολισμένο» με την υπογραφή του υπουργού Παιδείας και το άλλο με του Εισαγγελέα, που να τον παραπέμπη σε ανάκριση για ν' αναπτύξει στους αντιπροσώπους του Νόμου «τις ανθεθνικές και αντιγλωσσικές θεωρίες του». Όμως, στον τόπο αυτό «όλα πνίγουνται...στην πλατειά θάλασσα του γελοίου, όλα μασκαρεύονται...». Δεν πρέπει λοιπόν να παραξενεύεται κανένας «αν μέσα στο γενικό αυτό μασκάρωμα...», ένας καθηγητής του Πανεπιστημίου «φοράει το δίχρωμο και κουδουνάτο σκούφο του Ριγκολέτου» και φοβερίζει να τον πετάξει μια μέρα «από το αδειανό και κλούβιο κεφάλι του για να φορέσει τον κόκκινο σκούφο του δημοκράτη και να πάη να κάψη το θέατρο το Βασιλικό!».²²⁴

«Θα είνε το Διάταγμα της Διαλύσεως», γράφει εμφιατικά η *Ακρόπολις*, για να περιγράψει τη χαώδη πολιτική κατάσταση, με την οποία θα βρεθεί αντιμέτωπος ο βασιλιάς. Η αιτία του κακού εντοπίζεται στην πτώση του υπουργείου Δηλιγιάννη και τη μη αποπομπή της «αμαρτωλής ταύτης Βουλής», που ανέτρεψε «δια λόγους... φαύλης συναλλαγής» τη μοναδική μετά τον πόλεμο «σώφρονα και πατριωτικήν Κυβέρνησιν». Σήμερα, «δεν θα εκυλιέτο ζαλισμένον το Έθνος εις το χάος» και θα απέκρουε τον οικονομικό όλεθρο και «το σπάραγμα της ελληνικής ψυχής εν Μακεδονία». Η απουσία του Βασιλιά, ο επικείμενος Τουρκοβουλγαρικός πόλεμος, το ζήτημα του Ελέγχου, ήταν μόνο δικαιολογίες για να μην προχωρήσει η κυβέρνηση Ράλλη στη διάλυση. Οι θεοτοκικοί «...προσποιούνται φωνάζοντες- να μη διαλυθή..., αλλά να συγκληθή δια να δοκιμάσωμεν!», κι ο αρθρογράφος τους εγκυκαλεί «να δοκιμάση αν μπορή να φάγη το μισόν εκατομμύριον της βουλευτικής αποζημιώσεως;». Υπεύθυνη Βουλή και Κυβέρνηση «...μόνον ο Λαός καλούμενος εις τας κάλπας δύναται να δώση».²²⁵

²²³ *Νουμάς*, αρ.69, 13.11.1903.

²²⁴ *Νουμάς*, αρ.69, 13.11.1903.

²²⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7795, 14.11.1903.

Επιτέλους, η «Επάνοδος του Βασιλέως» είναι γεγονός «εκ των θερινών ταξιδίων», με την *Εστία* να σχολιάζει ότι το ελληνικό έθνος «δεν δύναται να μη αναγνωρίσας υπέρ των δικαιωμάτων του Ελληνισμού διπλωματικής ενεργείας του Βασιλέως του κατά το ταξίδιον τούτο...» και ο Λαός νιώθει ανακούφιση που θα δοθεί επιτέλους κάποια λύση στο πολιτικό ζήτημα, «ήτις να θέτη τέρμα εις τας ενεργείας των διαφόρων εδώ κοιτάτων!».²²⁶

Την Παρασκευή 14.11.1903, το Βασιλικό Θέατρο «αργεί», αλλά η *Εστία* φιλοξενεί την «Πολιτική “Ορέστεια”» του Γ. Σουρή από τον «Αυριανόν “Ρωμήν”» με τον Φασουλή και τον Περικλέτο να «δίνουν ρέστα» ως συνήθως:

Φ.- Τον Ράλλην μεν καθά φασί

Δεινώς επαπειλήσει

Αν μη το Βουλευτήριον

Αμέσως διαλύση...

Σε διπλανή στήλη προΐδεάζει και για «την πολύγλωσσον πολιτικήν μετάφρασιν της “Αντιγόνης” του Σοφοκλέους...κατά μίμησιν του προχθεσινού φύλλου της “Εστίας”» και για ένα «σπαρταριστόν διάλογον» μεταξύ Φασουλή και Περικλέτου «...εις την γλώσσαν, την οποίαν προστατεύει ο κ. Μιστριώτης»...²²⁷

Το *Άστυ* όμως αμφιβάλλει «κατά πόσον ήτο φρόνιμος και συνετή» η απόφαση της διεύθυνσης του Βασιλικού. Μετά «την πανηγυρικήν υπόσχεσιν» στους φοιτητές, ότι «δεν θα διδαχθή πλέον η κακόφωνος αυτή τριλογία», ενδέχεται να θεωρηθεί «η αθέτησις ταύτης ως περιφρονητικής προς αυτούς πρόκλησις...» και διόλου απίθανο στην παράσταση «να προστεθώσι δυσάρεστοι σκηναί με συγχρόνους ήρωας και...λυπηρά αποτελέσματα». Με «την απειλητικήν μάλιστα στάσιν» της Κυβέρνησης, «την επιμονήν» του Μιστριώτη και «την προκλητικήν γλώσσαν εφημερίδων τινών», φοβάται για έκτροπα και τονίζει το «αδικαιολόγητον πείσμα», που υπαγόρευσε την επανάληψη. Μεταβολές λίγων λέξεων δεν θα αλλάξουν την όψη «εις το σύνολον του τερατουργήματος» που στοχεύει στην «εξαχρείωσιν και δι’ αυτής την υπονόμευσιν της κοινής εθνικής γλώσσης», για να μη δοθεί και άλλη αφορμή «εις τους καλοθελητάς της Πατρίδος, όπως ανεύρουν πάλιν εν ταις ψυχαίς μας τα βάρβαρα ένστικτα των Ασιανών λαών, τα εκφυλιστικά στίγματα των Βυζαντινών!». ²²⁸

²²⁶ *Εστία*, αρ.258, 14.11.1903.

²²⁷ *Εστία*, αρ.258, 14.11.1903.

²²⁸ *Άστυ*, αρ.4976, 15.11.1903.

Και η *Ακρόπολις* διέβλεπε ότι η επικείμενη επανάληψη της «Ορέστειας» το βράδυ του Σαββάτου 15.11.1903 «εξήψε και πάλιν τα πνεύματα των πλείστων φοιτητών». Στο Πανεπιστήμιο άρχισαν να εξετάζουν τη στάση, «ην οφείλουν να τηρήσουν...σύμφωνον μεν προς τον σκοπόν της ματαιώσεως των παραστάσεων των αρχαίων δραμάτων, διαφέρουσαν δε μόνο κατά τον τρόπον...». Ειδικά η Φιλοσοφική, ήταν ανάστατη «από τας φωνάς...τα χειροκροτήματα...και τα ποδοκροτήματα πεντακοσίων και πλέον φοιτητών...». Μίλησε ο φοιτητής Ριζάκης «...προτρέψας...ίνα εκλέξωσιν επιτροπήν εξ' όλων των Σχολών ήτις εκθύμως να εργασθή προ του “κινδύνου ον διατρέχει η Εθνική μας γλώσσα”». Ένας άλλος φοιτητής, «μόλις ηνοήθη ότι ήθελε να ομιλήσει υπέρ των μεταφράσεων και κατά παντός κινήματος του Πανεπιστημίου», άφησε το λόγο του στη μέση «ένεκεν των αποδοκιμασιών...». ²²⁹

Ανάλογη ατμόσφαιρα επικράτησε και το μεσημέρι της 15^{ης} Νοεμβρίου, «εν τη αιθούση της Φιλολογικής Σχολής», λίγο πριν το μάθημα του Μιστριώτη, που καταχειροκροτούμενος επιτέθηκε με σφοδρότητα στον Παλαμά. Εφόσον το έθνος νομίζει «ότι οι υπάλληλοι καλώς μισθοδοτούνται εγώ παραιτούμαι και ας έλθη ο Παλαμάς να διδάξη...». Έπειτα αντέκρουσε τον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως που του είχε θυμίσει την ιδιότητά του, καταλογίζοντας, υπέρβαση των καθηγητικών του καθηκόντων με την ανάμειξή του στα γεγονότα. «Το ενθυμούμαι ότι είμαι καθηγητής, αλλ' ενθυμούμαι εν ταυτώ ότι είμαι και Έλλην!...» απάντησε ο Μιστριώτης. Και παρακάτω: «...δεν θ' αναγκασθώ βεβαίως να λέγω το «πρωτόκολλον» «δεφτέρι» και την «εταιρίαν» «παρέαν»...ενώ οι αφιονισμένοι φοιτητές του φώναζαν:

-Κάτω η Κιχλιμπάρα (Ηλέκτρα)...

-Κάτω ο Βαρυβροντίχτης (Ζευς)...

Από τη μια προέτρεπε «νομοταγέστατα να διαμαρτυρηθώμεν», αλλά υποκριτικά τους συνιστούσε «σοβαρότητα και αποχήν από παντός κινήματος το οποίον δύναται να επιφέρη...ταραχάς». ²³⁰

Αργότερα, «κατόπιν προσκλήσεως την 9^{ην} της νυκτός» πάνω από 500 φοιτητές βρέθηκαν στην αίθουσα της «Εταιρίας των Φίλων του Λαού», απ' όπου εξέδωσαν ψήφισμα προς το Βασιλιά. [ενν.15.11.1903]. Πρωτοστάτησε πάλι ο Σακελλαράκος, μιλώντας για «πανεπιστημιακήν νεολαίαν συναθροισθείσαν...παρά το πλευρόν μιας μεγάλης ιδέας». Οι δημοτικιστές χαρακτηρίστηκαν «φρενοβλαβείς και...ανάξιοι να

²²⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7797, 16.11.1903.

²³⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7797, 16.11.1903.

καλούνται Έλληνες» που «έθεσαν χείρα βέβηλον επί του ιερωτέρου των κειμηλίων...». Πρότεινε το ψήφισμα να υποβληθεί «με διπλούν θέμα το γλωσσικόν, και την ατέλειαν της εν τω Πανεπιστημίω εγγραφής των υποδούλων φοιτητών». Στο βασιλιά αναγνώριζαν κι ελαφρυντικά: ότι το έργο ανέβηκε κατά την απουσία του, ενώ εκείνος «απέκρουσε τας τοιαύτας μεταφράσεις», λέγοντας «Όχι το Ευαγγέλιον αλλά και τα αρχαία δράματα να μεταφράζοντο έτσι έπρεπε να οργισθή κανείς». Εφόσον, τέτοιες απόπειρες αγανακτούν και τους υπηκόους, ζητούν όχι μόνο να απαγορεύσει «την παρωδία των εθνικών κειμηλίων υπό του Εθνικού Θεάτρου» αλλά και να τιμωρήσει «τους δημοσίους υπαλλήλους» που «πολλαχώς επιβουλεύονται» την εθνική μας γλώσσα, με τα βέλη να βρίσκουν κατάκαρδα τον Παλαμά και επικαλούμενοι τη φιλοπατρία του να συστήσει στην Κυβέρνηση «...ίνα οι εκ του υποδούλου Ελληνισμού σπουδασταί απαλλαγώσι των εκπαιδευτικών τελών» για να αποδείξει εμπράκτως η ελεύθερη Ελλάδα την αφοσίωσή της κι αυτοί «ατιμήτους υπηρεσίας θα προσφέρωσιν εις το ημέτερον Έθνος».²³¹

Μετά την ανάγνωση του ψηφίσματος, ο Σακελλαράκος πρότεινε «όπως εκλεγή επιτροπή και μεριμνήση δια την επίδοσιν αυτού και πάσαν περαιτέρω ενέργειαν». Ακούγονταν διάφορες γνώμες, όπως «Να πάμε στο Θέατρο». Άλλος φοιτητής ονόματι Μαντιλάρης, τόνισε ότι «...δεν είναι καιρός πλέον δια λόγους...Να πάμε όλοι εις το Βασιλικόν Θέατρον να αποδοκιμάσωμεν την παράστασιν». Τα λόγια του «εξεγείρουσι θύελλαν μεταξύ των φοιτητών», με άλλους να προτρέπουν «Να σεβαστούμε τον Βασιλέα» κι άλλους «Δεν ακούμε κανέναν». Ο Μιστριώτης, μετέφερε, μέσω ενός φοιτητή, την παράκλησή του «να μη προκαλέσωμεν σκηνάς διότι ανέλαβε να λύση ευνοϊκώς το ζήτημα ο ίδιος εντός εβδομάδων». Ο Σακελλαράκος επέμενε να υποβάλουν πρώτα το ψήφισμα και αν δεν εισακουστούν «τότε σκεπτόμεθα τι θα κάμωμεν», ενώ άλλοι «Πρέπει να εργασθούμε απόψε!».²³²

Βγήκαν από τη σχολή «γενόμενοι δεκτοί από τον Σαμψάκον²³³ διανεμόντα τον «Σκορπιόν» του αφειδώς». Τον περιέπαιζαν αποκαλώντας τον «Μαλλιαρό» και ζητώντας του «να κόψης την κοτσίδα»! Τελικά, αποφασίστηκε «να αναμείνουν και σήμερα» και «ουχ ήττον αποφασίζουν να καλέσουν πάντας τους φοιτητάς εις γενικήν συνέλευσιν...». Η πρόσκληση έγραφε: «Καλούνται σήμερα την 3^{ην} μ.μ. (ενν.

²³¹ Ακρόπολις, αρ.7797, 16.11.1903.

²³² Ακρόπολις, αρ.7797, 16.11.1903.

²³³ Σαμψάκος, δημοσιογράφος και εκδότης της εφημερίδας Σκορπιός.

μεσημέρι Κυριακής 16.11.1903) εν τω καφενείω «Ο Γαμβέτας» πάντες οι φοιτηταί του Εθνικού Πανεπιστημίου». ²³⁴

Το *Άστυ* τονίζει τη «διαφωνία» μεταξύ τους, ενδεικτική της γενικότερης σύγχυσης. Ο Σακελλαράκος πρότεινε την επίδοση του ψηφίσματος «να την ενεργήση πενταμελής επιτροπή εκλεγομένη την ώραν εκείνην». Οι διαφωνούντες επέμεναν «όπως την επιτροπήν εκλέξωσι πάσαι αι σχολαί» και άλλοι «...όπως αύτη εκλεγή κατά την σημερινήν συγκέντρωσιν των φοιτητών». Οι «ζωηρότεροι» πρότειναν «όπως μεταβώσιν...εν σώματι κάτωθεν του Θεάτρου και αποδοκιμάσωσι την μετάφρασιν». Τελικά, μπροστά στην πλατεία της Εταιρίας των Φίλων του Λαού, «δηρέθησαν» και «οι μεν περιελθόντες τα δημοσιογραφικά γραφεία επέδωκαν το ψήφισμα», ενώ «οι δε επίσης περιελθόντες εδημοσίευσαν πρόσκλησιν». ²³⁵

Για την παράσταση του Σαββάτου 15 Νοεμβρίου, η *Ακρόπολις* επιβεβαιώνει ότι «εδόθη επιτυχώς» με παρόντες τον Βασιλιά, τον Πρωθυπουργό «μετά των Υπουργών» και μεγάλου μέρους «εκ της εκλεκτοτέρας κοινωνίας» και οι θεατές χειροκρότησαν «επανειλημμένως την «Ορέστειαν» της Α. Μ. του Βασιλέως δίδοντας το σύνθημα». ²³⁶

Τα σχόλια της *Εστίας* είναι ακόμη πιο ενθουσιώδη: «ωραιότεραν αίθουσαν δεν παρουσίασε το Βασ. Θέατρον εις καμμίαν πρώτην του από την χθεσινήν κατά την δεκάτην...της “Ορεστειάς”». Περιγράφει ένα κοσμικό γεγονός, με την πλατεία και τους εξώστες «πλήρη από θαυμασίας τουαλέτας και σμόκιν» και «κοσμοπλημμύρα καλού κόσμου». Το παρών έδωσε «και εκ των διπλωματών ο πρεσβευτής της Τουρκίας». Για τους ηθοποιούς «ως να τους ενέπνεεν η παρουσία της Α. Μεγαλειότητος», έπαιζαν «όλοι ασυγκρίτως καλλίτερα χθες...» και «η εκτέλεσις» συνολικά «υπήρξε μάλλον αρμονική», ώστε «επανειλημμένως τα χειροκροτήματα εχαιρέτιζον τας ωραιότερας σκηνάς». Σχολιάζει όμως και τη σύσκεψη των φοιτητών, στην « Εταιρία των Φίλων του Λαού», ενώ η παράσταση βρισκόταν σε εξέλιξη, «καταλήξασα, εις την απόφασιν να συγκεντρωθούν σήμερον την 3 μ. μ. εις το καφενείον Γαμβέτα». ²³⁷

Το άρθρο της *Εστίας* με την υπογραφή «Λεβιάθαν» πλέκει το εγκώμιο της Βασιλείας Στεφάνου, ²³⁸ «όπερ τόσον φιλαργύρως μέχρι της προχθές ακόμη

²³⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7797, 16.11.1903.

²³⁵ *Άστυ*, αρ. 4977, 16.11.1903.

²³⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7797, 16.11.1903.

²³⁷ *Εστία*, αρ.260, 16.11.1903.

²³⁸ Βασιλεία Στεφάνου, ηθοποιός με σημαντικές ερμηνείες στην τραγωδία. Είχε προσληφθεί στο δυναμικό του Βασιλικού Θεάτρου.

απέκλυπτεν από τον κόσμον» η Διεύθυνση του Βασιλικού. Στην περίπτωση της, κοινό και τύπος συμφώνησαν, ότι «η υποκριθείσα την Κασσάνδραν ηθοποιός ήτο απaráμιλλος!». Ο αρθρογράφος επιμένει «παρηγκωνίζετο, αλλά και προς ουδένα παρεπονέθη», αν και ο ίδιος είχε διαμαρτυρηθεί «πολλάκις από των στηλών τούτων δια την προσγιγνομένην αυτή αδικίαν».²³⁹ Μάλλον η καμπάνα χτυπάει για το σκηνοθέτη Θωμά Οικονόμου και την ευνοούμενή του εκείνο τον καιρό, Μαρίκα Κοτοπούλη...

Από την πλευρά τους οι Αρχές «εις γνώσιν των οποίων περιήλθεν η εξέγερσις των φοιτητών και η συγκέντρωσις αυτών» πήραν μέτρα «ίνα ματαιώσουν» ενδεχόμενη μετάβασή τους στο Βασιλικό. Στην Αγίου Κωνσταντίνου «παρετάχθησαν αρκετοί αστυφύλακες και ουλαμός πεζικού...».²⁴⁰ Η παρουσία του Βασιλιά στην παράσταση, κινητοποίησε τις αστυνομικές δυνάμεις και φαίνεται συγκράτησε το μαινόμενο πλήθος των φοιτητών το βράδυ του Σαββάτου, ενώ την επομένη η κατάσταση ξέφυγε.

Τα τραγικά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν το βράδυ της Κυριακής 16.11.1903 στα Χαυτεία, παρακολουθούμε λεπτομερώς στο πρωτοσέλιδο της *Ακροπόλεως*, με τίτλο «Αι συμπλοκαί · φόνος ενός εκ των πολιτών».²⁴¹ Στις τρεις το μεσημέρι οι φοιτητές συγκετρώθηκαν στου «Γαμβέττα» απέναντι από το Πανεπιστήμιο. Επειδή γέμισε ασφυκτικά, κατευθύνθηκαν στην αίθουσα της Νομικής, όπου γύρω στους 200 φοιτητές και υπουργοί της κυβέρνησης (Κωνσταντινίδης,²⁴² Φαρμακόπουλος,²⁴³ Σκουζές,²⁴⁴) παρακολουθούσαν διάλεξη του διευθυντή του Σκοπευτηρίου Γ. Αντωνόπουλου για το στρατό, «δια να τους παραλάβουν, πράγμα το οποίον και εγένετο».

Ένας φοιτητής παρακάλεσε τον Αντωνόπουλο «να εγκαταλείψη την περί στρατού διάλεξίν του...διότι τώρα το φλέγον ζήτημα δεν είναι ο στρατός αλλά η γλώσσα» και άλλος «διότι ούτω χάνεται πολύτιμος καιρός». Οι ακροατές, σ' αυτούς που ήλθαν να τους παραλάβουν, δήλωσαν «τιθέμεθα εις τας διαταγάς σας» και πλέον «οι υπερεπτακόσιοι εκείνοι νέοι» κατευθύνθηκαν και πάλι προς τον «Γαμβέττα» με συνθήματα: «Ζήτω το Πανεπιστήμιον», «Ζήτω το Ελληνικόν έθνος», «Κάτω οι Σλαύοι».²⁴⁵

²³⁹ *Εστία*, αρ.260, 16.11.1903.

²⁴⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7797, 16.11.1903.

²⁴¹ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁴² Ιωάννης Κωνσταντινίδης, υπουργός των Στατιωτικών στην κυβέρνηση Ράλλη.

²⁴³ Θεόδωρος Φαρμακόπουλος, υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Ράλλη.

²⁴⁴ Αλέξανδρος Σκουζές, πολιτικός και διπλωμάτης. Ανήκε στους λεγόμενους «Αττικάρχες».

²⁴⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

Έκαναν μία στάση στον ανδριάντα του Κοραή, όπου ο φοιτητής Ζουλούμης πρότεινε να μεταβούν «εν σώματι» στο Βασιλικό Θέατρο για να παρακαλέσουν τον Στεφάνου «να παύση πλέον την από σκηνης παράστασιν της αηδούς εκείνης μεταφράσεως». Αν αρνηθεί τότε «δεν μας μένει τίποτε άλλο παρά να την αποδοκιμάσωμεν». Συμφώνησαν όλοι και με συνθήματα όπως «Ζήτω ο Ελληνισμός», «Κάτω οι Μαλλιαροί», κατευθύνθηκαν στο Βασιλικό. Στου «Γαμβέττα», περίμενε κι ο δημοσιογράφος Σαμψάκος, ανεβασμένος σε μια καρέκλα και κρατώντας ψαλίδι, όπου «εν μέσω ιαχών «Κάτω οι Μαλλιαροί», «Κάτω οι Βούλγαροι», «...διανευμάτων» ζητά το λόγο [ενν. ο Σαμψάκος] και «...η ψαλλίδα του...άρχεται της αγορεύσεώς του κόπτουσα την μεγάλην και κυματίζουσαν κόμην του διευθυντού του “Σκορπιού”²⁴⁶ και “Πριγκηπόπαιδος”». Μάλιστα, φωνάζοντας «Ζήτω η Πατρίς» εξακολούθησε να τα κόβει «και να σκορπά τα μαλλιά του εις τον αέρα». Η *Ακρόπολις* τον περιπαίζει δεόντως: «Μετά το υπέρ πατρίδος ...κούρευμα... ο τέως καρηκομών και εχθρός των μαλλιαρών αρχίζει να μοιράζη φύλλα Σκορπιού και να μαζεύη πεντάρες». Στο μεταξύ, η διαδήλωση «από στιγμής εις στιγμήν γίνεται πολυπληθεστέρα», με αποτέλεσμα τη διακοπή της κυκλοφορίας, ενώ «από τους περιπατητάς...», άλλοι παρακολουθούν ανήσυχοι «...και άλλοι προστίθενται εις αυτήν».²⁴⁷

Σύμφωνα με το *Άστυ* οι προπορευόμενοι διαδηλωτές «με τας ράβδους των...πατώντες εις τους δακτύλους των ποδών των καταξεσχίζουσι τα προγράμματα του Βασιλικού...» και άλλοι «θέτουσι πυρ επ’ αυτών».²⁴⁸ Η *Ακρόπολις* σε πιο δραματικό ύφος: «εις τα κρεμάμενα ράκη των τίθεται πυρ». Ο κίνδυνος να μεταδοθεί η φωτιά στις πινακίδες, παρακίνησε μερικούς αστυφύλακες «πολιτικά ενδεδυμένους και ανακατευμένους με το πλήθος» να μείνουν πίσω για να τις σβήσουν. Στην Αγίου Κωνσταντίνου, ακούγονταν νέες αποδοκιμασίες και σφυρίγματα: «Κάτω η μετάφρασις», «Κάτω το Βασιλικό θέατρο».²⁴⁹ Από τα καφενεία και τα ζαχαροπλαστεία, οι άνθρωποι «εξέρχονται και παρακολουθούν έκπληκτοι το συλλαλητήριον των φοιτητών».²⁵⁰

Στην είσοδο του θεάτρου, ήταν παραταγμένη μεγάλη αστυνομική δύναμη με επικεφαλής τον υποδιευθυντή της Αστυνομίας Σκωτίδη. Το εξαγριωμένο πλήθος,

²⁴⁶ *Σκορπιός*, καθαρευουσιάνικη εφημερίδα.

²⁴⁷ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁴⁸ *Άστυ*, αρ.4978, 17.11.1903.

²⁴⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁵⁰ *Άστυ*, αρ. 4978, 17.11.1903.

κατέλαβε «όλον το έμπροσθεν του θεάτρου και επεξετάθησαν εις τους γύρω παρόδους». Προσπάθησαν εκ νέου να σχίσουν τα προγράμματα της «Ορέστειας» και να σπάσουν τις πινακίδες. Ο Σκωτίδης τούς παρακάλεσε να διαλυθούν «ως μη υπάρχοντος λόγου ταραχών και συγκεντρώσεων αφού η μετάφρασις ετροποποιήθη ολίγον». Απαιτούσαν συνάντηση με τον Στεφάνου, με την καθοδήγηση του οποίου έγινε η μετάφραση. Πολίτης, έσπασε μία πινακίδα του θεάτρου με τη βοήθεια 2-3 νέων και τον «συνέλαβεν ιδίοις χερσίν» ο Σκωτίδης, όμως «...επιπίπτοντες...οι φοιτηταί κατώρθωσαν να τον ελευθερώσουν». Η σύλληψη ερέθισε τους διαδηλωτές, αλλά, «χάρις εις τον ευγενή τρόπον του κ. Σκωτίδου» η οργή τους κατευνάστηκε. Φρόντισε να απομακρύνει τους ένστολους, όχι όμως και «τους κεκρυμμένους υπό πολιτικήν ενδυμασίαν 20 μυστικούς πράκτορας της αστυνομίας», οι οποίοι περιφερόμενοι στο πλήθος «προσεπάθουν να φέρουν σκάνδαλα δια να διασπασθούν αι γνώμαι των φοιτητών και διαλυθούν».²⁵¹ Παλιές δοκιμασμένες πρακτικές...

Μισή ώρα μετά, οι διαδηλωτές καταστρώνουν νέα σχέδια. Προτάθηκε να αποδοκιμάσουν την παράσταση, εισερχόμενοι ως θεατές στο θέατρο, αλλά απορρίφθηκε με το επιχείρημα ότι «εάν διαλυθούν εκείθεν θα καταληφθή το μέρος εκείνο υπό στρατού». Η παρουσία μίας ομάδας έφιππων αστυνομικών στο τέλος της οδού, τούς ανάγκασε να παραμείνουν στο σημείο. Εμφανίστηκε κι ο αντεισαγγελέας Δαμιανός, ζητώντας από τον Σκωτίδη να του υποδείξει την επιτροπή των φοιτητών για να λάβει την πληρωμένη τους απάντηση «επιτροπή είμεθα ημείς, ...και όλος ο υπονομευόμενος ελληνικός λαός». Στο ερώτημα ποιο ήταν το αίτημά τους, απάντησαν «να μη γίνη παράστασις απόψε, το κάμνετε συμφωνούμεν, δεν το κάμνετε θα το επιβάλωμεν δια της βίας». Η επιμονή του αντεισαγγελέα θεωρήθηκε τέχνασμα «θέλοντος δια του μέσου αυτού ν' ανακαλύψη και καταγγείλη τους πρωταιτίους», οπότε ειδοποίησαν και τους υπόλοιπους και ακουγόταν «μια τρομερά αποδοκιμασία...ως να εξήρχετο από ένα στόμα».²⁵²

Νύχτωνε, όταν «αίφνης εις το εκεί συνηγμένον πλήθος», κάποιος «ρίπτει» την ιδέα «Πρέπει να καλέσωμε και τον λαόν» που «γίνεται δεκτή μετά ζητοκραυγών». Ανέβαιναν την Αγίου Κωνσταντίνου με κατεύθυνση προς Ομόνοια, ενώ το κάλεσμα έλεγε: «Ελάτε με τα παιδιά σας γιατί θέλουν να μας κάνουν Σλαύους»! Οι διαδηλωτές πάλι κατέσχιζαν και έκαιγαν προγράμματα. Στο φοιτητικό κάλεσμα «ο λαός εφάνη

²⁵¹ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁵² *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

πρόθυμος» και η διαδήλωση «εις μίαν στιγμήν ηυξήθη τεραστίως και εξηκολούθη αυξανομένη». Έξω από το Υπουργείο οικονομικών, μερικοί προσπάθησαν να αποσπάσουν σανίδες από το ξύλινο περίφραγμα, αλλά αποδοκιμάστηκαν «και αι σανίδες έμειναν εις τας θέσεις των»...²⁵³ Οι μνήμες από τα «σανιδικά» ήταν ακόμη νωπές...

Σύμφωνα με το *Άστν*, «οπωσδήποτε...έπρεπε...κάτι να υπάρχει επικεφαλής της διαδηλώσεως και ως τοιούτον εθεώρησαν καλόν μίαν Ελληνικήν σημαίαν ήτις εκυμάτιζε επί μηχανικού...σκοπευτηρίου...», την οποία «χωρίς...πολλάς διατυπώσεις, τη βοθηεία κλίμακός τινος, κατεβίβασαν ...και εις υψηλού αναστήματος, ανέλαβε να προπορευήται της διαδηλώσεως».²⁵⁴

Κατά τη διέλευση από την πλατεία Συντάγματος μερικοί πρότειναν «να μεταβούν εις το Παλάτι και διαμαρτυρηθούν εις την Α. Μ.», αλλά τελικά, η διαδήλωση, εξακολούθησε την πορεία της. Από το Σύνταγμα εισήλθαν στην Ερμού και μέσω των οδών Βουλής και Μουσών, ξαναμπήκαν στην πλατεία Συντάγματος με κατεύθυνση πάλι προς τη Σταδίου. Έλαβε χώρα και μια ιλαρή σκηνή με πρωταγωνίστρια τη διάσημη Αμερικανίδα χορεύτρια Ισιδώρα Ντάνκαν·μέσα στα «τρομερά και ουρανομήκη ζήτω», κινούνταν μία άμαξα «επί της οποίας εκάθηντο οι Δούγκαν, χαιρετώντες το ζητωκραυγάζον και ξεκαπελονόμενον πλήθος και γενόμεναι δεκταί μετ' ενθουσιασμού».²⁵⁵ Εύστοχο και το σχόλιο του *Άστεως*: «Εννοείται από όλα αυτά οι Δούγκαν δεν εννοούσι τίποτε...».²⁵⁶

Η περιγραφή της *Ακροπόλεως* και άλλων εφημερίδων,²⁵⁷ επιβεβαιώνει την ιδιαίτερα μεγάλη κινητοποίηση της Αστυνομίας. Έφιπποι και πεζοί χωροφύλακες είχαν καταλάβει την Αγίου Κωνσταντίνου, στα δύο άκρα της και έξω από το θέατρο, «ενώ μία ετέρα ίλη ιππικού, 20-25 πυροβοληταί, αρκετοί αστυφύλακες και όχι ολίγοι χωροφύλακες και πεζοί» είχαν τοποθετηθεί στην Πλατεία Ομονοίας «και περιέμενον τους διαδηλωτάς». Και κατά τη συμπλοκή, καταγγέλλεται χρήση υπέρμετρης βίας. Όταν η αρχή της πορείας εισερχόταν στην Ομόνοια, δεχόταν τα αιφνιδιαστικά χτυπήματα των πεζών αστυνομικών, που απωθούσαν «το ανύποπτον και ανυπεράσπιστον εκείνο πλήθος» και η «έκπληξις των διαδηλωτών υπήρξε μεγίστη», γιατί η διαμαρτυρία τους «δεν είχε τίποτε κατ' εκείνην την στιγμήν το επικίνδυνον...»

²⁵³ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁵⁴ *Άστν*, αρ. 4978, 17.11.1903.

²⁵⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁵⁶ *Άστν*, αρ. 4978, 17.11.1903.

²⁵⁷ *Εμπρός*, αρ. 2539, 17.11.1903.

και δεν περίμεναν ποτέ η εξουσία «να δώσει τοιοῦτον χαρακτήρα εις αυτήν», αλλά «οι φρουροί... της τάξεως δεν εκρατούντο».²⁵⁸

Η σύγκρουση ήταν σφοδρή με τους στρατιώτες άλλοτε να απωθούν το πλήθος μέχρι την Πατησίων κι άλλοτε αυτό να επανέρχεται ενισχυμένο. Κάποια στιγμή, τα «ξίφη και οι υποκόπανοι των στρατιωτών νικούν τα λεπτά μπαστουνάκια των φοιτητών...». Συλλαμβάνουν «όποιον νέον κομψευόμενον, με κολλάρα και με λεπτό μπαστουνάκι εύρισκον εμπρός των», ακόμη και άσχετους και βέβαια πολλούς φοιτητές, οδηγώντας τους μπροστά από το καφενείο της «Γορτυνίας», όπου βρισκόταν ο εισαγγελέας Μπενή - Ψάλτης και κατόπιν στα διάφορα τμήματα των φυλακών. Οι οδομαχίες μαίνονταν, όταν επήλθε συσκότιση και τότε «το ιππικό επελαύνει και καταπατεί,... και κατορθώνει να διασκορπίση το πλήθος...». Ενώ διαλύονταν, τέσσερις φοιτητές καλούν τους συναδέλφους τους σε συγκέντρωση στην Πλατεία Ομονοίας και προτείνουν «την έκδοσιν ενός παραρτήματος» με το οποίο «ο λαός να συγκαλήται μετά 2 1)2 ώρας δηλαδή την 8^η μ. μ. εις τα προπύλαια» και όντως «λαμβάνεται η απόφασις». Έτσι, φτάνουν στα γραφεία μιας εφημερίδας «και αγέλουσιν από του εξώστου αυτής την μετά μίαν ώραν έκδοσιν του παραρτήματος».²⁵⁹

Το *Άστυ* κατονομάζει την εφημερίδα *Χρόνος* στην οδό Αιόλου και ότι «η δοθείσα εις αυτούς απάντησις ήτο ενθαρρυντική...».²⁶⁰ Επιτροπή φοιτητών μεταβαίνει στον Βούλτσο, να παρακαλέσει την απόλυση των συλληφθέντων και λαμβάνει τη διαβεβαίωση ότι «ουδείς φοιτητής συνελήφθη». Πείθονται «και εν σώματι πάλιν μεταβαίνουσιν ίνα ίδωσιν αν εξετυπώθη το παράρτημα». Έστερα κινούν για το Πανεπιστήμιο, όπου θα γινόταν η συγκέντρωση και ήδη, πολύς κόσμος είχε κατακλείσει τα Προπύλαια.²⁶¹ Σύμφωνα με το *Άστυ*, αρχικά συγκεντρώθηκαν περί τα τριάντα άτομα, οι οποίοι «...συνεζήτουν εάν έπρεπε να περιμείνουν ή να διαλυθούν». Αλλά, στο μεταξύ «οι φοιτηταί και άλλα τινά ξένα στοιχεία» ανήλθαν στους 150 – 200. Κάποια στιγμή εμφανίστηκε ο Σακελλαράκος, συνιστώντας «όπως χάριν εσωτερικών και εξωτερικών λόγων και ίνα μη παρουσιάζηται το Κράτος αναρχούμενον διαλυθούν και το ζήτημα θα λυθή κατ' ευχήν», δεχόμενος όμως τις αποδοκμασίες και ύβρεις των συγκεντρωμένων.²⁶²

²⁵⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁵⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁶⁰ *Άστυ*, αρ. 4978, 17.11.1903.

²⁶¹ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁶² *Άστυ*, αρ. 4978, 17.11.1903.

Όσο για τις Αρχές, από τις 3 το μεσημέρι, «όλοι ήσαν εις έκτακτον κίνησιν» και όλα τα σώματα διατάχθηκαν να στείλουν τους άντρες τους στην Αστυνομία. Ο Ράλλης, μετά τη φοιτητική συγκέντρωση στη Σταδίου και τις απειλούμενες ταραχές, «ανέφερε την κατάσταση εις τον Βασιλέα και εξήτησε την γνώμην Του». Η απάντηση ήταν ότι «η Κυβέρνησις πρέπει να εκτελέση το καθήκον της». Ακολούθησε συνάντηση με το Μαυρομιχάλη για λήψη μέτρων και αποφασίστηκε «η δια παντός μέσου παρακώλυσις των φοιτητών να φθάσουν εις το Βασιλικόν Θέατρον και να προβούν εις αποδοκιμασίας και ταραχάς». Οι διαταγές διαβιβάστηκαν άμεσα στον διευθυντή της Αστυνομίας Βούλτσο και στους Δούκα και Μπενή - Ψάλτη. Το σχέδιο των αρχών να συλληφθούν 5 - 6 πρωταίτιοι «και να εκδώση κατ' αυτών ο Εισαγγελεύς αμέσως εντάλματα συλλήψεως και προφυλακίσεως», προφανώς για εκβοβισμό των υπολοίπων, δεν ευδοχώθηκε. Επίσης, δύο υδραντλίες του πυροσβεστικού λόχου, θα μεταφέρονταν έξω από το Βασιλικό «ίνα εν ανάγκη και αύται λειτουργήσουν κατά των φοιτητών». Ο βασιλιάς μετά τα πρώτα επεισόδια στην Ομόνοια, ενημερωνόταν διαρκώς.²⁶³

Συνολικά, οι αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις ανήλθαν σε 250 άνδρες, «σχεδόν όλην την δύναμιν της φρουράς των Αθηνών, πλην των νεοσυλλέκτων». Τα μεσάνυχτα, ο Βούλτσος ενημέρωσε τον Μαυρομιχάλη «εν πάση λεπτομερεία τα διατρέξαντα επιρρίψας την ευθύνην εις τους φοιτητάς...οι οποίοι δεν ηθέλησαν να εισακούσουν τας προτροπάς του κ. Διοσκουρίδου και να διαλυθούν εις τα Χαυτεία». Τότε πυροβόλησαν οι διαδηλωτές, «αντεπυροβόλησε δε η δημοσία δύναμις αστυνομική και στρατιωτική». ²⁶⁴

Οι αρχικές πληροφορίες της *Ακροπόλεως* κάνουν λόγο για 2 νεκρούς και 6 τραυματίες. Το πρώτο θύμα «στρατιωτικής θηριωδίας» ήταν ο Γεώργιος Μαντάς, «πρώην υπάλληλος γαλλικού σχολείου εις Κάιρον» με καταγωγή από Κυνουρία, χτυπημένος από στρατιωτικό περίστροφο «ολίγον άνωθεν του αριστερού μαστού εκπνεύσας μετ' ολίγα λεπτά». Ο δεύτερος ονόματι Ι. Λεοντιάδης «φοιτητής της ιατρικής εκ Κύπρου» τραυματίστηκε «θανασίμως δια περιστρόφου εις την αριστεράν πλευράν». Οι συλληφθέντες «κατά τας διαβεβαιώσεις...των αστυνομικών, ανέρχονται εις 20 περίπου», εκ των οποίων κάποιοι κρατούνταν «εις τα μπουδρούμια της Διευθύνσεως της Αστυνομίας». Οι κρατούμενοι «διήρχοντο όλην την νύκτα των ψάλλοντες τον ύμνον προς την ελευθερίαν»! Η εφημερίδα χαρακτηρίζει «λυπηρότατα,

²⁶³ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁶⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

αξιοθρήνητα, αποτρόπαια τα χθесινά». Η πρωτεύουσα «άπαξ έτι ετέθη εις κατάστασιν πολιορκίας». Το έργο παίχτηκε για δέκατη φορά «υπό την προστασίαν των λογχών» και τα γεγονότα μπορούσαν να αποφευχθούν. Χωρίς να επιδοκιμάζει τη διασάλευση της τάξης, αναρωτιέται «διέτρεχε χθές τοσούτον σοβαρόν κίνδυνον η δημοσία τάξις;» Επιφυλάσσεται για τα τελικά συμπεράσματα και καταλήγει ότι «η αρχή έσπευσεν ολίγον εις τ' ακρότατα μέσα». ²⁶⁵

Το *Εμπρός* με τίτλο «ο Λογαριασμός του Βασιλικού Θεάτρου» αναφέρει 2 νεκρούς και 8 τραυματίες.²⁶⁶ Σύμφωνα με την *Εστία*, ο κατάλογος των παθόντων «είνε αρκετά εκτεταμένος», αλλά οι περισσότεροι «υπέστησαν ελαφρά τραύματα δια ράβδων και λίθων...» και προχώρησαν σε κατ' οίκον νοσηλεία. Η Αστυνομική Διεύθυνση έδωσε αναφορά στα ανάκτορα για 8 τραυματίες και έναν νεκρό, που είναι και το σωστό, όμως με το όνομα Ιωάννης Μαντάς. Οι 11 συλληφθέντες οδηγήθηκαν στον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Μπενή - Ψάλτη, ο οποίος απήγγειλε «κατηγορίαν επί φόνω του Μαντά εναντίον του φοιτητού Ζουλούμη» και επέπληξε «δριμύτατα» τους υπόλοιπους διότι προβαίνουν «εις κινήματα προσβάλλοντα το Πανεπιστήμιον και συνταράσσοντα την δημοσίαν τάξιν». Αναζήτησε και μετάφραση της «Ορέστειας» για να τους αποδείξει ότι «αδικαιολογήτως διαμαρτύρονται δια την δήθεν καταστροφήν της γλώσσης», αλλά επειδή δεν βρέθηκε, «ο κ. Εισαγγελεύς ανέβαλε το μάθημα» και τους ανακοίνωσε ότι «θα προφυλακισθώσι!» Μετά από συνεννόησή του με τον ανακριτή Τσιτσεκλή, εκδόθηκαν «περί τα τριάκοντα εντάλματα εναντίον φοιτητών και άλλων πολιτών» με τη διαταγή να εκτελεστούν εντός της ημέρας, ενώ, κατά τις διαταγές της Αστυνομίας «πάντες...οι λαμβάνοντες μέρος εις θορυβώδεις συγκεντρώσεις» θα συλλαμβάνονται και θα οδηγούνται στον εισαγγελέα. ²⁶⁷

Το *Εμπρός* είχε συστήσει την «αναβολήν της παραστάσεως», αλλά δεν εισακούστηκε. Οι αιματοχυσίες, «δεν περιήλθον ποτέ εκ των κάτω», αλλά «πάντοτε» από την «επιμονήν και τα πείσματα» εκείνων «οίτινες ρίπτουσι το σπέρμα της ανεμοζάλης, ως αν πρόκειται να φυτρώσουν δι' αυτούς τριαντάφυλλα». Δικαιολογεί τους φοιτητές, που υπερασπίστηκαν την «καθαρότητα της γλώσσης...από του ρύπου των ρακών της δουλωσύνης». Τελικά, «θα ήμεθα ή Έλληνες ή Ρωμηοί» και παραθέτει μερικά ενοχλητικά σημεία της μετάφρασης, γιατί «Ποίος λέγει εν Ελλάδι “μαστορεμμένος φόνος” και «...περί ωραίας γυναικάς... “καλοκρέβατη”»;». Και όπως

²⁶⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7798, 17.11.1903.

²⁶⁶ *Εμπρός*, αρ.2540, 18.11.1903.

²⁶⁷ *Εστία*, αρ.261, 17.11.1903.

δύο χρόνια πριν, για το ζήτημα του Ευαγγελίου «διεκηρύχθη ότι η Ελλάς θέλει χριστιανισμόν μόνον ελληνικόν», έτσι για το ζήτημα της “Ορέστειας” «...θέλει ...θέατρον και γλώσσαν γνησίως ελληνικήν».

Για τον άτυχο Μαντά, αναφέρει ότι μεταφέρθηκε τραυματισμένος στο ξενοδοχείο «Πριγκήπισσα Ελένη», όπου τον σκέπασαν «δια λινού τινος υφάσματος» και φρουρά από εύζωνες, δεν επέτρεπαν «την είσοδον εις ουδένα». Συντάκτης της εφημερίδας, θέλησε «να αποσύρη το κάλυμμα», αλλά τον απέτρεψε ένας αστυνόμος «δια να μην τον εννοήσουν οι φοιτηταί και εξαγριωθούν τα πνεύματα». Έτσι, «πληγωθείς εν αναισθησία διατελών είχεν εγκαταλειφθή εις την τύχην, ίσως δε ήτο και νεκρός». Μεταφέρθηκε «κατά το μεσονύκτιον» στο Πολιτικό Νοσοκομείο, όπου και εξέπνευσε. Λοχίας κατήγγειλε τους φοιτητές, ότι επιτέθηκαν στους αστυνομικούς, όχι μόνο «δια ράβδων και ξύλων», αλλά «είχανε όλοι περίστροφα και πυροβολούσαν. Τον Ζουλούμη τον επιάσαμε με το περίστροφο στα χέρια», ενώ αντίθετα ο διευθυντής της *Αστραπής*,²⁶⁸ Κωνσταντίνος Γιολδάσης που παρακολουθούσε από τον εξώστη των γραφείων του, λέει ότι «ο στρατός αδιακρίτως εκτύπα δεξιά και αριστερά πάντας είτε διαβάται ήταν, είτε φοιτηταί». ²⁶⁹

Ο Βασιλιάς, στις 16.11.1903, ημέρα της κορύφωσης των επεισοδίων, «ένεκα της Κυριακής, ουδένα εδέχθη εις ακρόασιν». Το απόγευμα κατέβηκε στο Π. Φάληρο με ολόκληρη τη βασιλική οικογένεια «δι’ εκτάκτου τραίνου» και επισκέφθηκαν το Ζωολογικό Κήπο «επί τη επετείω των γενεθλίων των λεοντιδέων “Ηρακλέους” και “Αθηνάς”. Μάλιστα, ...εδόθη διπλή τροφή εις αυτούς.²⁷⁰ Αυτό θα πει βασιλική πρόνοια...

Πάντως, η τελευταία παράσταση της «Ορέστειας» δόθηκε με «στρατοκρατίαν εκτός και εντός» του θεάτρου, το οποίο «όψιν στρατώνος παρίστα» από τις οκτώμισυ το βράδυ. Στην πόρτα βρίσκονταν υψηλόβαθμα στελέχη της αστυνομίας και του στρατού (Βούλτσος,²⁷¹ Δούκας,²⁷² Ζυγούρης²⁷³) και «εν μεγάλη στολή» ανέμεναν «την άφιξιν του Βασιλέως...». Αντί γι’ αυτόν, έφθασε ο Ράλλης «μετά των δ)ων θυγατέρων του», ο υπουργός των Στρατιωτικών Κωνσταντινίδης και ύστερα ο Εισαγγελέας Μπενή - Ψάλτης. Η «αυλαία αίρεται εν μέσω της απολύτου σιγής του πλημμυρούντος

²⁶⁸ *Αστραπή*, καθαρευουσιάνικη εφημερίδα.

²⁶⁹ *Εμπρός*, αρ. 2539, 17.11.1903.

²⁷⁰ *Εμπρός*, αρ. 2539, 17.11.1903.

²⁷¹ Βούλτσος, διευθυντής της Αστυνομίας.

²⁷² Δούκας, φρούραρχος.

²⁷³ Ζυγούρης, διοικητής Μοιραρχίας.

το θέατρον κόσμου» στις εννιάμισυ. Γύρω στις 10 παρά 10 ανακοινώθηκε στον φρούραρχο Δούκα, ότι «συμπλοκήν γίνεται παρά την Ομόνοϊαν» και «η διάδοσις φθάνει μέχρι των ακοών των θεατών» και μεταδίδεται γρήγορα. Στο θέατρο, επικράτησε ανησυχία, αλλά σύντομα «αποκαθίσταται και η παράστασις εξακολουθεί...». Στο άκουσμα των πυροβολισμών και ο Εισαγγελέας σπεύδει στην πλατεία Ομονοίας. Την είσοδο της Αγίου Κωνσταντίνου «φράσσει διπλή ζώνη στρατού με εφ' όπλου λόγχην». Δεξιά και αριστερά είχαν παραταχθεί οι δύο υδραντλίες του πυροσβεστικού και «παρ' αυτάς βυτία πλήρη ύδατος» κατά διαταγή του πρωθυπουργού «δια το κατάβρεγμα των φοιτητών», αν επιχειρούσαν να προχωρήσουν στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου, αλλά δεν χρειάστηκαν. Η παράσταση τελείωσε «εν ησυχία και ο κόσμος απήλθε χωρίς το παραμικρόν επεισόδιον...», ενώ ο πρωθυπουργός «είχεν απέλθει ενωρίτερον». Ο Βασιλιάς, δεν πήγε τελικά, αλλά από το απόγευμα «τηλεφωνικώς δια του υπασπιστού του κ. Βακάλογλου» είχε εκφράσει στον πρωθυπουργό την επιθυμία του «όπως μη διαταραχθή το παράπαν η τάξις κατά την παράστασιν...» και «δια πάσης θυσίας επιβληθή η ισχύς των νόμων».²⁷⁴

Στο στόχαστρο της *Εστίας* βρίσκονται «αι όψιμοι υπέρμαχοι της τάξεως εφημερίδες», που διατείνονταν πως «ό,τι έγινεν ήτο μία στενοκεφαλιά κυβερνητική του χειροτέρου είδους», όσο κι εκείνες που συνέστηναν την αναβολή «ως καθήκοντος επιβεβλημένου... χάριν της ησυχίας και της τάξεως». Αυτή ακριβώς ήταν η διατύπωση του Εμπρός... Και παρακάτω, «τι πταίουν... οι νεανίαί του Πανεπιστημίου, όταν ενθαρρύνονται... υπό της σαπρίας του εντύπου χάρτου», ή εξωθούνται «από τους διαφόρους Μιστριώτας» και ενθαρρύνονται «παρ' ανθρώπων εκδικουμένων... συμφέροντα και πάθη ατομικά...». Συγχαίρει τους αξιωματικούς για την ψυχραιμία τους και με το ρητορικό ερώτημα «προσήλθον αυθορμήτως οι φοιτηταί εις το χθεσινόν κίνημα;» καταγγέλλει ευθέως ως «πρωταίτιο» το Μιστριώτη λέγοντας «είνε γνωστός ο αρχιϋποκινητής αυτού του εκτροχιασμού... ο γέρων πατήρ της φοιτητικής νεολαίας» και παρακάτω «Ίδού ο πρώτος ένοχος... ο εμπνεύσας και παρασύρας και εκτροχιάσας... Ο διδάσκαλος! Ένεκα του οποίου εχύθη το χθεσινόν αίμα. Ένεκα του οποίου και υπό του οποίου οι νέοι του Πανεπιστημίου ύψωσαν την σημαίαν της αναρχίας...». Επιπλέον, με ένα σύντομο άρθρο, «Το κράτος και ο Νόμος»,

²⁷⁴ *Εμπρός*, αρ. 2539, 17.11.1903.

επιδοκιμάζει «τα υπέρ της τάξεως μέτρα της Κυβερνήσεως», διότι η κοινωνία «απέκαμεν από την αποσύνθεσιν και την αναρχίαν».²⁷⁵

Την Τρίτη 18.11.1903 η *Πρωΐα*, αποδίδει την ευθύνη «εις την αβουλίαν των αρμοδίων», που ενώ υποσχέθηκαν στους φοιτητές ότι «δεν θα παρασταθή εκ δευτέρου η «Ορεστεία» έρριψαν άλατα εις την πυράν δια της επιμονής προς νέαν παράστασιν, ήτις εγένετο πρόξενος αιματηρών αποτελεσμάτων». Παρουσιάζει τους φοιτητές ακολουθούμενους «...υπό χιλιάδων λαού...περιβάλλοντος... δια συμπαθεστάτων εκδηλώσεων την ενθουσιώσαν νεολαίαν» να κατευθύνονται προς το Βασιλικό, βρίσκοντας όλες τις διόδους κλειστές από τις αστυνομικές δυνάμεις, καθότι «εφρουρείτο στρατιγηκώτατα», οπότε «επιχείρησαν να διασπάσωσι την ζώνην». Η Ακαδημαϊκή Σύγκλητος συνεδρίασε για τα γεγονότα στις 17.11.1903. Δεν περνάει απαρατήρητη η απόφαση της Πρυτανείας να εκδώσει «έκκληση» προς τους φοιτητές «επικαλουμένη την φιλοπατρία των προς κατάπαυσιν των αταξιών, δι' ων εκπίπτει το γόητρον του Πανεπιστημίου και ζημιούται εν τω έξω Ελληνισμώ».²⁷⁶

Την ίδια μέρα, ο Μιστριώτης πήγε κανονικά στο μάθημά του. Θεωρεί τη γλώσσα ενωτικό σημείο του ελληνισμού, που στερείται γεωγραφικής ενότητας και η τυχόν ανατροπή της θα επιφέρει διακοπή της ενότητας και σύμπνοιας του ελληνισμού και θα καταστεί βορρά του κάθε κατακτητή.²⁷⁷ Μετά την κηδεία του Μαντά, οι φοιτητές μετέβησαν στο Πανεπιστήμιο, όπου πληροφορήθηκαν ότι «εις την αίθουσαν της Φιλολογίας παρέδιδεν ο καθηγητής κ. Μιστριώτης». Αμέσως «εισώρμησαν όλοι εντός» με χειροκροτήματα κι εκείνος δεν απέφυγε να σχολιάσει «Η χθεσινή ημέρα ήτο δι' ημάς νίκη. Σας συνιστώ θερμώς ησυχίαν και τάξιν», να τους ενημερώσει για τα «άπειρα θερμά συγχαρητήρια» από τους συλλόγους «των γυμνασίων του Κράτους», αλλά και να αναγνώσει «πολλά τοιαύτα...τηλεγραφήματα».²⁷⁸

Στα ονόματα των προσαχθέντων διαβάζουμε «Ε. Ζουλούμης, Πραξιτέλης Μουντζουρίδης, φοιτηταί της Νομικής, Ν. Πέτροβας της Φιλοσοφίας, Ι. Συνανιώτης και Αλεξ. Κέντουρος της Νομικής Σάμιος την πατρίδα». Αναφέρονται και τα ονόματα δύο πολιτών. Το *Εμπρός* ήταν εκ των προτέρων βέβαιο ότι «ομού με τα χρήματα των εισιτηρίων θα εισεπράττοντο και μερικοί νεκροί και τραυματαί από τα πεζοδρόμια».²⁷⁹ Το *Σκριπ*, που στις 16.11.1903 είχε πρωτοσέλιδη γελοιογραφία με τη λεζάντα «Πού

²⁷⁵ *Εστία*, αρ.261, 17.11.1903.

²⁷⁶ *Πρωΐα*, αρ.2,488, 18.11.1903.

²⁷⁷ *Ακρόπολις*, 7799, 18.11.1903.

²⁷⁸ *Εμπρός*, αρ. 2540, 18.11.1903.

²⁷⁹ *Εμπρός*, αρ. 2540, 18.11.1903.

έφθασεν η περικοπή της μεταφράσεως»,²⁸⁰ τώρα αποφαινεται « Η κυβέρνησις Ράλλη ύψωσε τον νόμον. Άρα η Ελλάς έχει κυβέρνησιν!»²⁸¹

Η *Ακρόπολις* διαφωνεί και με τίτλο «Πολιτικοί κωμωδοί» κατακεραυνώνει τον πρωθυπουργό, θυμίζοντας τον πρωταγωνιστικό ρόλο του στα «Σανιδικά», ένα χρόνο πριν: «...Ο κ. Ράλλης, ο εορτάζων σήμερον την επέτειον της συνιδαρχηγίας του,...ο κεραυνώσας πέρυσιν...την θρασύτητα των Θεοτοκικών με τας αλησμονήτους πινακίδας των...» που τηλεφώνησε στο Δηλιγιάννη ότι «τα πάντα ελύθησαν κατ' ευχύν» και «άλλα ακόμη αν ζητούσαμε από τον Βασιλέα και αυτά θα μας τα έδιδε», σήμερα, προσέρχεται στη Βουλή «περιβαλλόμενος από την φιλίαν και την υποστήριξιν...των αξιοτίμων κυρίων Θεοτοκικών!». Γιατί «Ράλλης ένας ο περυσινός! Ράλλης ο άλλος ο φετεινός! Ποίος σας αρέσει καλλίτερα;». Καταγγέλλει τον πολιτικό χαμελαιοντισμό και πλησιάζει η στιγμή «καθ' ην οι θεαταί», εννοώντας όλο το Έθνος, εξαγριωμένοι από το θέαμα «θα εισπηδήσουν εις την σκηνήν και θα κρημνίσουν... κακήν κακώς τους ελεεινούς τούτους πολιτικούς κωμωδούς».²⁸²

Το *Εμπρός* κατηγορεί τον πρωθυπουργό για την τακτική του. Μιλάει για «Απόπειρα κατά του Τύπου» και αναρωτιέται, αν καταργείται η ελευθεροτυπία και το σύνταγμα με τις «συστάσεις του κ. Ράλλη προς τον Τύπον» να μη γράφει ανακρίβειες, ότι ο στρατός άνοιξε πυρ κατά των φοιτητών.²⁸³

Η *Ακρόπολις* περιγράφει βαρύν το κλίμα στο Πανεπιστήμιο, ενώ «τα μαθήματα... εγίνοντο εν πλήρει τάξει αλλά με αραιούς ακροατάς». Στα Προπύλαια τοιχοκολλήθηκε «η πένθιμος πρόσκλησις» για την κηδεία. Ένα επιπλέον χαρτί «εκ των φοιτητών», πληροφορούσε ότι στις 2 μ. μ. θα γινόταν από το Δημοτικό Νοσοκομείο η εκφορά «...του θύματος της χθεσινής καθ' ημών εξ' ενέδρας δολοφονικής επιθέσεως του εν ειρήνην αρειμανίου και κατ' αόπλων γενναίου στρατού». Μετά το πέρας των μαθημάτων, οι φοιτητές συσκέφτηκαν και πρότειναν «να μεταβούν εν σώματι» στην Εισαγγελία και να ζητήσουν την απόλυση των κρατουμένων, γιατί «αν υπάρχη ευθύνη τις δια τα γενόμενα...αυτή βαρύνει όλους τους φοιτητάς εξ' ίσου». Όμως λόγω βροχής, αποφάσισαν να ακολουθήσουν «εν σώματι την κηδείαν» και κατόπιν να συγκεντρωθούν στο Πανεπιστήμιο και «να εκλέξουν επιτροπή» που θα προέβαινε «εις το ανωτέρω διάβημα».

²⁸⁰ *Σκριπ*, αρ.7609, 16.11.1903.

²⁸¹ *Σκριπ*, αρ.7610, 18.11.1903.

²⁸² *Ακρόπολις*, αρ.7799, 18.11.1903.

²⁸³ *Εμπρός*, αρ.2541, 19.11.1903.

Στην Αστυνομική διεύθυνση υπήρχε μεγάλη κινητικότητα. Το προαύλιο και οι γύρω δρόμοι «είχαν καταληφθή από ίλας ιππικού και άνδρας του πεζικού και πυροβολικού». Το Υπουργείο των Στρατιωτικών έδωσε διαταγές στο Φρουραρχείο «όπως ετοιμασθή όλη η φρουρά των Αθηνών ίνα εν...ανάγκη ενεργήση μετά ταχύτητος και αποτελεσματικότητος υπέρ της τάξεως», καθώς διαδιδόταν ότι στην κηδεία «τα εξημμένα πνεύματα θα εξήπτοντο περισσότερον...». Στον κατάλογο των τραυματιών που ζήτησε ο βασιλιάς, εντοπίζουμε το όνομα του Ι. Λεοντιάδη, ο οποίος στο φύλλο της *Ακροπόλεως* της 17^{ης} Νοεμβρίου 1903 ήταν στους νεκρούς. Ο Βούλτσος επισκέφθηκε τα ανάκτορα και είπε ότι «ο Βασιλεύς εξέφρασε την λύπην Του δια τα γενόμενα». ²⁸⁴

Στο εκκλησάκι του Πολιτικού Νοσοκομείου, εκτυλίχτηκαν συγκινητικές στιγμές από τους συγγενείς, ενώ φοιτητές και λαός άφηναν « επί του νεκρού...δέσμας ανθέων...». Η εφημερίδα καταγγέλλει «αστυνομικά τερτίπια» για «πράκτορες φέροντες πολιτικήν ενδυμασίαν» που πλησίασαν τους συγγενείς, προσπαθώντας «να παραλάβουν το πτώμα και το μεταφέρουν αθορύβως προς ενταφιασμόν φοβούμενοι τα ευκόλως εννοούμενα». Προς ενίσχυσή τους, έφτασε κι ένας αστυνόμος ονόματι Συνωκίδης, στον οποίο απάντησαν ότι «δεν δύνανται να περιφρονήσουν την ευγενή νεολαίαν» που επιθυμούσε να συνοδεύσει το θύμα στην τελευταία του κατοικία και πιο χαριτωμένα «άμα πάμε τώρα με αμάξια στο νεκροταφείο, κακομαθαίνουμε και θα θέλωμε και αύριο...»! Η κηδεία ήταν μεγαλοπρεπής και πολυπληθής «με όλον τον ακατάστατον αυτόν καιρόν». Η νεκρώσιμος ακολουθία στο ναό της Ζωοδόχου Πηγής «διεξήχθη εν μεγίστη τάξει» και στο τέλος δύο φοιτητές «εξεφώνησαν συγκινητικούς λόγους», άλλος «απήγγειλε ποίημα» κι ο τελευταίος κατέθεσε «πολυτιμότατον στέφανον εκ μέρους των φοιτητών». Στην πομπή, επικράτησε η γνώμη των περισσοτέρων «θελώντων η κηδεία να διέλθη έμπροσθεν των ανακτόρων». Έπειτα, κατήλθε προς το Ζάππειο και κατέληξε στην οστεοθήκη του Νεκροταφείου για νεκροψία.

Η διαδικασία έγινε παρουσία δύο ιατροδικαστών, 2-3 φοιτητών, υπαλλήλων του Νεκροταφείου και 3 δημοσιογράφων και εξελίχθηκε σε πραγματικό θρίλερ για την αναζήτηση της σφαίρας. Σύμφωνα με το πόρισμα, το θύμα «εκτυπήθη από αποστάσεως δύο μόνον σπιθαμών δια πυροβόλου όπλου», πιθανότατα «κουμπούρα και όχι περίστοφον». Η σφαίρα «...εισήλθε δια του δεξιού κόλπου της καρδιάς και έμεινε εκεί

²⁸⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7799, 18.11.1903.

χωρίς να διαπεράσει αυτήν ως εκ τούτου δε ο θάνατος ήτο ακαριαίος». Για τη μη εύρεσή της, ο Μαντάς «έπεσε πρηνής» και η συγκεκριμένη στάση σε συνδυασμό με την εκροή αίματος «καθόλου παράξενον να ωθήσαν την σφαίραν πάλιν προς τα έξω».²⁸⁵

Στην επόμενη σελίδα, η εφημερίδα κατηγορεί πλέον ανοιχτά την κυβέρνηση για εκμετάλλευση των φοιτητικών γεγονότων, προκειμένου ν'αναβάλει τη λύση του πολιτικού ζητήματος, γιατί «ο κ. Ράλλης είχεν ανάγκην των δύο αυτών ημερών ίνα εξομαλύνη πάσας τας δυσχερείας δια τον ανασχηματισμόν του νέου Ραλλικού υπουργείου». Στο βασιλιά, τάχθηκε εναντίον της διάλυσης «ως επιβλαβούς εις τα δημόσια συμφέροντα» και στο κόμμα που τον υποστήριζε, την παρουσίασε ως απαίτηση. Επικαλείται πληροφορίες, ότι πριν τα γεγονότα, είχε ξεκινήσει πυρετώδεις διαπραγματεύσεις με τον Θεοτόκη «ίνα βολιδοσκοπήσει αυτόν περί των διαθέσεών του...». Εκείνος του έθεσε ως όρο να παρουσιαστεί στη Βουλή «με πρόγραμμα νομοθετικής εργασίας επαρκούς δια τας σημερινάς περιστάσεις» και διεμήνυσε στα ανάκτορα ότι θα τον υποστηρίξει. Προβλέπει, ότι το δηλιγιαννικό κόμμα θα τον αποκηρύξει και οι βουλευτές του Μαυρομιχάλης, Μερλόπουλος και Φαρμακόπουλος θα παραιτηθούν, οπότε ο Ράλλης θα κάνει ανασχηματισμό υπό τη σκέπη θεοτοκικών και σιμοπουλικών.²⁸⁶

²⁸⁵ Ακρόπολις, αρ.7799, 18.11.1903.

²⁸⁶ Ακρόπολις, αρ.7799, 18.11.1903.

2.3. Ενώπιον του Νόμου

Η κυβέρνηση Ράλλη προέβη σε αθρόες συλλήψεις, ανακρίσεις, ακόμη και διευθυντών εφημερίδων και προφυλακίσεις. Η *Ακρόπολις* από Τετάρτη 19.11.1903 ως Παρασκευή 21.11.1903, βάζει για λίγο τα «Ορεστειακά» στο περιθώριο και ασχολείται με την πολιτική επικαιρότητα. Επίσης, ενδιαφέρεται για τα «φαινόμενα του πνευματισμού εν Αγγλία» και «πώς εμφανίζονται και διαλύονται τα πνεύματα»!...

Η εφημερίδα δεν περιορίζει την κριτική της μόνο στον πρωθυπουργό, αλλά επιτίθεται και στο «δανειζόμενο Κόμμα», εννοώντας το θεοτοκικό. Με «δύο μάλιστα αρχηγούς», Θεοτόκη και Σιμόπουλο²⁸⁷, προβάλλει νέο πρόγραμμα «–Αι οικονομίαι!». Γιατί δεν έρχονται στα πράγματα να εφαρμόσουν οι ίδιοι «το σωτήριο και μεταρρυθμιστικόν» πρόγραμμά τους; Ο Θεοτόκης «φοβείται να βγάλη τα κάστανα από την φωτιά». Στα «Ευαγγελιακά», όταν «...εκρημνίζετο εκ της αρχής υπό την βοήν μιας καταγιγίδος εν Αθήναις» την επαύριο «...έδιδε την εμπιστοσύνην του εις τον κ. Ζαΐμην, ο οποίος την προηγουμένην...έδιδε ψήφον δυσπιστίας κατ' αυτού. Τώρα, «...δανείζει το κόμμα τους εις τον κ. Ράλλην». Η κυβέρνηση Ράλλη δεν θα σωθεί από το «οικτρόν» τέλος της «με όλας τας ενέσεις του Θεοτοκικού και αυλικού ορρού...». Ευτυχώς, στο φαύλο κύκλο «των ναννωδών και ερπόντων αναστημάτων» υψώνεται ο «εκ Γόρτυνος θαλερρός πρεσβύτης», ο Δηλιγιάννης, «...ο τρόμος των Θεοτοκικών!». Και ο Ράλλης, «προσετέθη ανέλπιστος σύμμαχος εις τας τάξεις των, προδώσας τας τάξεις, εις την πρώτην γραμμήν των οποίων εμάχετο».²⁸⁸ Οι διεργασίες για τη δημιουργία πολιτικών συμμαχιών είναι πλέον πυρετώδεις...

Στο πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 20.11.1903 με τίτλο «Ράλλης ποτέ!», η *Ακρόπολις* συνεχίζει να μέμφεται τις απεγνωσμένες προσπάθειες του πρωθυπουργού να πείσει τον Μαυρομιχάλη να ακολουθήσει «εις τον ελεεινόν και μοιραίον κατήφορον» στον οποίο κατρακύλησε «... ηλιθίως ο εξ' Αττικής πρωθυπουργός» [σαφής νύξη στους λεγόμενους «αττικάρχες»] και εκθειάζει τον «ιπποτικόν και υπερήφανον» χαρακτήρα του «εξ' Οιτύλου εντίμου πολιτευτού», που θα αντιτάξει «...άκαμπτον άρνησιν και γρανιτώδη αντίστασιν», γιατί «Ο Μαυρομιχάλης θα μείνη Μαυρομιχάλης. Εις Ράλλην δεν θα μεταμορφωθή ποτέ!». Ο Ράλλης, ανακοινώνει υπουργικό συμβούλιο και όταν εμφανίζονται οι υπουργοί του, δικαιολογείται ότι δεν είδε «ακόμη τον Βασιλέα» και δεν συννεοήθηκε «μετ' αυτού δια το πολιτικόν

²⁸⁷ Ανάργυρος Σιμόπουλος, πολιτικός και από τα βασικά στελέχη του θεοτοκικού κόμματος.

²⁸⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7800, 19.11.1903.

ζήτημα». Αυτοί επιστρέφουν στα υπουργεία τους, όπου βρίσκουν «πρόσκλησιν εις ανακτορικών γεύμα δι' αύριον εσπέρας». Όμως, θα προλάβουν ή θα την πάθουν «όπως και ο κ. Θεοτόκης τον Ιούνιον;». Ο Ράλλης «αναβάλλει ίνα κερδίση καιρόν».²⁸⁹ Η *Ακρόπολις* τάσσεται υπέρ της διάλυσης...

Μέσα σ' αυτό το κλίμα, οι πρεσβευτές επισκέφθηκαν την προηγούμενη μέρα τον πρωθυπουργό και θέλησαν να μάθουν «κατά πόσον έχουσι αληθείας τα γραφόμενα εις τας εφημερίδας περί υπουργικής κρίσεως». Εκείνος φυσικά διέψευσε τα δημοσιεύματα.²⁹⁰ Η Ευρώπη ανησυχεί...

Ανταπόκριση από το Παρίσι ενημερώνει για την εκστρατεία του πρύτανη Νεοκλή Καζάζη. Εκεί, βρήκε «τας θύρας της δημοσιογραφίας κλειστάς...». Οι Βούλγαροι ήδη διοργάνωσαν δύο μεγάλα συλλαλητήρια «περί ων μέγας πάταγος εγένετο εν τω τύπω». Τελικά, μετά από μία «προπαρασκευαστικήν... υπέρ της Μακεδονίας ομήγυριν», παρουσία εκπροσώπων του παρισινού τύπου κι ένα «υπέρ των δικαίων του Ελληνισμού... ψήφισμα...», συγκροτήθηκε «μέγα ελληνογαλλικόν συλλαλητήριον» υπό την προεδρία του Ερρίκου Ουσσαί,²⁹¹ παρουσία και του βαρώνου Κουβερτέν,²⁹² όπου ο Καζάζης «παρέστησε το Μακεδονικόν... υπό την πραγματικήν αυτού άποψιν...». Φυσικά, δεν έλλειψαν και τα ευτράπελα. Όταν είπε «Η Μακεδονία είναι Ελληνική!» μία φωνή απάντησε «Η Μακεδονία είναι σλαυική». Έλληνες σπουδαστές «ώρμησαν προς τον ταραξίαν» που ήταν Βούλγαρος και τον απομάκρυναν. Μερικοί Τούρκοι αντέτειναν πως «δεν είναι ούτε ελληνική, ούτε σλαυική... είναι τουρκική!». Η διακοπή «προϋκάλεσε γενικήν ιλαρότητα» με τους Τούρκους να παραμένουν τελικά «ησύχως εν τη αιθούση». Κι ενώ ο Καζάζης αποδείκνυε «δια της στατιστικής την υπεροχή του ελληνικού στοιχείου εν Μακεδονία», ένας ανταποκριτής, σερβικής πιθανόν εφημερίδας, φώναξε «Και οι Σέρβοι τι έγειναν; Τούς φάγανε;». Το άρθρο υπογράφει ο «Βουλεβαρδιέρος».²⁹³

Τελικά, στις 22.11.1903 η *Ακρόπολις* επανέρχεται στα «Ορεστειακά» με την αναφορά των φοιτητών προς τον Βασιλιά. Αφούν συγκεντρώθηκαν στα Προπύλαια, «κατά την γενομένην δια των εφημερίδων πρόσκλησιν», προχώρησαν στη σύνταξή της «υπέρ των κρατουμένων συναδέλφων των» και «θα εξεφράζετο ευχή» προς την

²⁸⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7801, 20.11.1903.

²⁹⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7802, 21.11.1903.

²⁹¹ Henry Houssaye, Γάλλος ιστορικός και ακαδημαϊκός.

²⁹² Pierre de Coubertin, Γάλλος παιδαγωγός και πρωτεργάτης της αναβίωσης των Ολυμπιακών Αγώνων.

²⁹³ *Ακρόπολις*, αρ.7802, 21.11.1903.

Πρυτανεία και την Σύγκλητο «όπως επιτάξει και φέρωσιν...διακριτικόν γνώρισμα». Κατά την εφημερίδα, οι «συρρέοντες εκεί εφάινοντο εξηρηθισμένοι δια τας χθειςινάς συλλήψεις».

Πρωτοστάτησαν φοιτητές της Θεολογικής. Ένας εξ αυτών, ο Αλέξανδρος Βασιλόπουλος, τόνισε «ότι τα τώρα συμβαίνοντα» στην Ελλάδα, δηλαδή ο περιορισμός του λόγου, «εις ουδέν ποτέ κράτος συνέβησαν». Στην αναφορά χαρακτήρισε το γλωσσικό «εκ των σπουδαιοτάτων» γιατί το έθνος μας «μη έχον... γεωγραφικήν ενότητα και μόνους δεσμούς των απανταχού ελευθέρων και αλύτρωτων υπηκόων...την θρησκείαν αυτού και την γλώσσαν δικαίως θεωρεί ως τοιούτους...». Επομένως, δεν μπορεί «να υφίσταται ατάραχον οϊανδήποτε παρ' οιουδήποτε νοθείαν...των ιερωτάτων τούτων δύο κειμηλίων...». Η δικαιοσύνη, έσπευσε «...να επιβάλη την χείρα απηνώς» και είναι αναγκαίο «να λειτουργώσιν οι νόμοι...όμως δέον να παρορώνται και αι περιστάσεις υφ' ας τις παραβαίνει αυτούς...». Τέλος, διαβεβαιώνουν το Βασιλιά ότι οι πράξεις τους εμφορούνταν «μόνον εξ' αγνού ενθουσιασμού, προς μίαν ευγενή ιδέαν...», όχι για ατομικό όφελος, «πολλώ δε μάλλον (εκ) πολιτικής τινός υποδαυλίσεως» και αιτούνται «...ταχείαν αποπεράτωσιν των ανακρίσεων» και βελτίωση «...της οικτράς των κρατουμένων καταστάσεως».

Η αναφορά θεωρήθηκε «πολύ ταπεινωτική», λόγω του ικετευτικού της ύφους και οι ψυχραιμότεροι αντικατέστησαν «μερικές φράσεις». Πολλοί αρνήθηκαν να υπογράψουν ακόμη και την τροποποιημένη, γιατί θεωρούσαν «σαν να αναγνωρίζη ότι οι συλληφθέντες έπταισαν». Όσοι την αποδέχτηκαν, αποχώρησαν υποσχόμενοι να την καθαρογράψουν Άλλος φοιτητής, ονόματι Καλφακάκος τόνισε, ότι οι Έλληνες φοιτητές δεν είναι όπως των άλλων Πανεπιστημίων «οίτινες εγκύπτουσι μόνον εις την επιστήμην των, αλλ' είνε και φρουροί των δικαίων της πατρίδος και της θρησκείας των» και πιο κάτω «...είνε στρατιώτης [ενν. ο Έλλην φοιτητής] της επιστήμης του άμα και της πατρίδος του...».

Επειδή η Πολιτεία έχει περιβάλει «μόνον δια του ψιλού τίτλου του φοιτητού αυτόν», χωρίς «να τω δίδη και τα προνόμια» που δίνουν «...τα άλλα της Εσπερίας Πανεπιστήμια», υπέβαλε πρόταση «διακριτικού σημείου», το οποίο «θέλει...καταστήσει» τη θέση των φοιτητών «τα μέγιστα σεβαστήν». Το «φοιτητικόν σημείον» πρέπει με αναφορά να υποβληθεί στον Πρύτανη και να «ορισθή υπό του αυτού και επιβληθή, ώστε να μη συμβώσιν όσα προπέρυσι συνέβησαν (δια τα πιλίκια)». Η απονομή των σημάτων θα είναι επίσημη, ώστε αμέσως να αισθανθούν ότι γίνονται πλέον «Ακαδημαϊκοί πολίται». Ο λόγος του επιδοκιμάστηκε και οι φοιτητές

διαλύθηκαν «αθορύβως και εν τάξει». Όπως θα δούμε, το κείμενο, θα περιφέρεται «προς υπογραφήν εις τας διαφόρους σχολάς μεθ' ο η επιτροπή θα την εγχειρίση εις τον Βασιλέα». Αλλά, αν εντός ορισμένου διαστήματος «δεν απολυθούν οι συλληφθέντες», οι φοιτητές σκέφτονταν «...να προβούν εις σοβαρότερα διαβήματα». ²⁹⁴

Ο τίτλος «Και άλλαι συλλήψεις», δίνει τον τόνο της προηγούμενης μέρας. Ο φοιτητής της ιατρικής Δημήτριος Δρακόπουλος συνελήφθη στην Ερμού «καθ' ην στιγμήν εβάδιζε αμέριμνος» με την κατηγορία «ότι εξεφώνησεν εις τον ναόν της Ζωοδόχου Πηγής, λόγον επικήδειον» στην κηδεία του «ατυχούς Μαντά». Ο αδελφός του δολοφονημένου, παρουσιάστηκε στην αστυνομική διεύθυνση για να υποδείξει το όνομα «υπαξιωματικού του πυροβολικού» τον οποίον είδαν «20 και πλέον μάρτυρες να πυροβολή και να φονεύη τον αδελφόν του», με σκοπό να υποβάλει μήνυση. Ο Διοσκουρίδης²⁹⁵ τού απάντησε «ότι δεν γνωρίζει κανέν όνομα, ούτε έμαθε τίποτε το τοιούτον». Μεταξύ των συλληφθέντων «και ο τρομερός αναρχικός και αρχιεπαναστάτης Ηλ. Σαμψάκος, κατηγορούμενος επί υποκινήσει στάσεως». Κρατήθηκε στη μοιραρχία, αλλά «τρεις ήδη φορές συλληφθείς επί υποκινήσει στάσεως απελύθη διότι εθεωρήθη ανισόρροπος» και η εισαγγελία έλαβε μέτρα «όπως αποσταλή εις εν θεραπευτήριον ή εγκλεισθή εις τας φυλακάς». ²⁹⁶

Οι ενέργειες της ανάκρισης ήταν άλλες για τους φοιτητές, ενώ «ως προς τους δημοσιογράφους...έλαβεν άλλα μέτρα». Στον εισαγγελέα οδηγήθηκε και ο διευθυντής της *Αστραπής* Κ. Γιολδάσης «επί υποκινήσει στάσεως δια τα επί του γλωσσικού ζητήματος γραφέντα εν τη «Αστραπή» προ και μετά τας φοιτητικάς ταραχάς». Υποβλήθηκε και σε νέα απολογία «ωρισμένως δια τινάς παραγράφους του άρθρου του της προχθές», που είχαν σημειωθεί «δια κυανού μολυβδοκονδύλου υπό της ανακρίσεως» και αναφέρονταν «εις επίθεσιν κατά προσώπων υποκινήτων των στάσεων αορίστως χωρίς να κατονομάζονται ταύτα». Η ανάκριση ήθελε να μάθει αν «ηγνόνει πρόσωπα ωρισμένα, είτε υψηλά είτε άλλα». Ως υποκινήτες ο Γιολδάσης θεωρούσε εκείνους οι οποίοι θέλουν «να διαφθείρουν την γλώσσαν μας, τους Πάλλην, Σωτηριάδην, Χρηστομάνον...». Είπε ότι ουδέποτε εξώθησε «τους αντιθέτους εις παρακεκινδυνευμένα κινήματα, εναντίον της τάξεως και του καθεστώτος». Αργά το απόγευμα, ο εισαγγελέας Μπενή – Ψάλτης και ο ανακριτής Τσιτσεκλής συσκέφτηκαν για την προφυλάκισή του ή μη. Ο πρώτος είναι της άποψης ότι «ο τύπος παραβαίνων

²⁹⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7803, 22.11.1903.

²⁹⁵ Διοσκουρίδης, Γραμματέας της Αστυνομικής Διεύθυνσης Αθηνών.

²⁹⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7803, 22.11.1903.

τους νόμους υποθάλων στασιαστικά κινήματα...πρέπει να καταδιώκεται», όταν υπάρχουν «βάσιμοι περί τούτου αφορμαί». Η εφημερίδα δηλώνει άγνοια, αν ο Τσιτσεκλής συμερίζεται την ίδια άποψη, αλλά εκφράζει έναν έμμεσο φόβο μήπως συμερίζεται άλλη, «κατά την οποίαν ασχέτως προς τας λεπτομερείας η καταδίωξις του τύπου δια το γενικόν συμφέρον της τάξεως πρέπει να είνε γενική». Το βέβαιο είναι ότι «ουδείς λόγος συντείνει εις την προφυλάκισιν του κ. Γιολλάσην...» και «αναμένεται η απόλυσίς του...».²⁹⁷

Στον ανακριτή βρέθηκε κι ο διευθυντής της *Εσπερινής* Πέτρος Γιάνναρος και κατονόμασε ως υπεύθυνο συντάκτη «των άρθρων των δημοσιευμένων εις την εφημερίδα του» τον αδελφό του Παύλο Γιάνναρο. Αργά τη νύχτα έγινε γνωστό «ότι και κατ' αυτού εκδίδεται ένταλμα συλλήψεως δια τα δημοσιευθέντα άρθρα...».

Ο Μπενή-Ψάλτης μετά τις ανακοινώσεις του πρωθυπουργού «περί της ενεργείας του ως Εισαγγελέως δια τους δημοσιογράφους», επικαλείται το άρθρο 72 του Ποινικού Νόμου, κατά το οποίο η δικαστική αρχή είχε δικαίωμα και καθήκον «όπως προβή εις παραίνεσιν προς τους δημοσιογράφους και...συστήση αυτοίς μετριοπάθειαν εις τα άρθρα των». Αν η Εισαγγελική αρχή δεν προέβαινε στις συστάσεις αυτές, θα θεωρείτο συνένοχος και θα τιμωρείτο «κατά το ανωτέρω άρθρον». Η κίνησή της δεν «σκοπεί να παραβιάση την ελευθεροτυπίαν». Αν η κυβέρνηση θεωρεί, ότι ο εισαγγελέας έπραξε αντίθετα με τον νόμο, μπορεί να τον απολύσει ή να τον παραπέμψει στον Άρειο Πάγο. Δεν μπορεί όμως «να τον μέμφηται ότι δεν έπραξε συμφώνως προς τον νόμον...». Και ο εισαγγελέας «δεν θα πτοηθή να εξακολουθήση πράττων αυτό και εις το μέλλον»...²⁹⁸

Μέσα σε όλα αυτά το «χθεςθινόν επίσημον γεύμα» στα ανάκτορα, επιτέλους πραγματοποιήθηκε. Ο Ράλλης έφτασε «μετά των δύο θυγατέρων του» και ο Μαυρομιχάλης «μετά της κυρίας του» και αυτό πρώτη φορά συνέβη «αφ' ης ενθυμούνται τουλάχιστον οι αυλικοί» γιατί πάντοτε στα υπουργικά γεύματα «παρεκάθηντο μόνον οι Υπουργοί...». Οι λεπτομέρειες για τον ενδυματολογικό κώδικα και το μενού είναι εντυπωσιακές...²⁹⁹

Η αναφορά προς τον Βασιλιά, δεν είχε μεγάλη τύχη και αφού «περιεφέρθη υπό μερικών φοιτητών...προς υπογραφήν», παντού, χαρακτηρίστηκε «ως άσκοπος» και έγινε δεκτή με αποδοκιμασίες. Έτσι, «μόνον ολίγοι μόλις περί τους 100 εδέχθησαν να

²⁹⁷ *Ακρόπολις*, αρ.7803, 22.11.1903.

²⁹⁸ *Ακρόπολις*, αρ.7803, 22.11.1903.

²⁹⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7803, 22.11.1903.

υπογράψουν εις αυτήν».³⁰⁰ Μία μέρα πριν, πλήθος φοιτητών συνήλθε σε πανεπιστημιακή αίθουσα και αποφάσισαν «όπως, ως διακριτικόν σημείον... γίνη ένα κόκκινο κουμπί...φέρον εντός τα στοιχεία Ε. Π. (Εθνικόν Πανεπιστήμιον) λευκά». Επιτροπή φοιτητών θα πρότεινε την έγκριση από την Πρυτανεία.³⁰¹

Στις 23.11.1903 η *Ακρόπολις* με τίτλο «Τι αναμένει ο Βασιλεύς» διαψεύδει τον Ράλλη ότι «...απολαμβάνει της εμπιστοσύνης του Στέμματος» και καταγγέλλει αντισυνταγματικότητα «εις την ύπαρξιν της κυβερνήσεως». Η πλειοψηφία της Βουλής δεν του επέτρεψε «να ψηφίση ούτε τα οικονομικά, ούτε τα στρατιωτικά νομοσχέδια...». Άρα, η ψήφος εμπιστοσύνης που απέσπασε κατά την έκτακτη Σύνοδο από τους Θεοτόκη, Σιμόπουλο και Ζαΐμη, χαρακτηρίζεται ψήφος ανοχής. Οπότε, αναρωτιέται τι αναμένει ο βασιλιάς ανεχόμενος μια κατάσταση η οποία «γονατίζει και συνθλίβει και συντρίβει καθ' ημέραν το Έθνος», επιρρίπτοντάς του τις μεγαλύτερες ευθύνες.³⁰²

Στις 24.11.1903, η Καλλιρόη Παρρέν από τις στήλες της *Ακροπόλεως*, εγκαλεί τους καθαρευουσιάνους, που επαγγέλλονται τους αρχαιολάτρεις και κόπτονται για το γόητρο της αρχαίας ελληνικής σοφίας. Η αρχαιολατρεία τους περιορίζεται «εις τον θαυμασμόν της γλώσσης και όχι εις τας μεγάλας ιδέας, αι οποίαι διετυπώθησαν δι' αυτής...». Κανένα σοβαρό επιχείρημα δεν δικαιολογεί «τους κινδύνους τους παντοειδείς» στους οποίους εκθέτουν την νεολαία μας, «την άνοιξιν και την ελπίδα της εθνικής μας ζωής...». Αν μπορούσαν να αποδείξουν ότι έχουν δίκαιο, τότε θα μπορούσαν να έχουν ελπίδα εξιλέωσης «και δια το χυθέν αίμα και δια τας ηθικάς ευθύνας και συνεπείας» που η στάση τους προκάλεσε.

Το Βασιλικό ανακοινώνει το «“Χειμωνιάτικο Παραμύθι” φαντασμαγορία του Σαίξπηρ εις 5 πράξεις». Φήμες «ότι θα πάρουμε την Κρήτη, την Μακεδονία κτλ.» εκτραχύνουν την κατάσταση με τον Ράλλη να διαψεύδει συστήνοντας «εις όλους αυτούς τους Κυρίους» να μη θίγουν με τόση ευκολία ζητήματα τα οποία είναι «υπέρ το δέον εύθραυστα». Ένα τηλεγράφημα δικηγόρου της Θήβας αναφέρει ότι «η απόλυσις του συλληφθέντος διευθυντού της «Αστραπής» εμείωσε κατά τι την οικτράν εντύπωσιν» που προξένησε εκεί η απροσδόκητη καταδίωξη του τύπου. Άλλη μια

³⁰⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7804, 23.11.1903.

³⁰¹ *Ακρόπολις*, αρ.7804, 23.11.1903.

³⁰² *Ακρόπολις*, αρ.7804, 23.11.1903.

ευκαιρία για την εφημερίδα να καταφερθεί εναντίον της «πατριωτικής Κυβερνήσεως» για «πράξεις ανατρεπούσας άρδην τας θεμελιώδεις διατάξεις του πολιτεύματος».³⁰³

Το σταφιδικό συνεχίζει να ταλανίζει την οικονομία, καθώς το μέτρο της αγοράς του πλεονάσματος δεν απέδωσε και πιστεύουν ότι «η χρονία κρίσις της σταφίδος δεν οφείλεται εις το πλεόνασμα», το οποίο αγοράζει η Σταφιδική Τράπεζα, αλλά «εις την παντελή έλλειψιν του χρήματος και εις την δυσπιστίαν», εξαιτίας της οποίας σταφιδεμπόριο και σταφιδοπαραγωγή «έχουσι πάθει τελείαν υποδούλωσιν εις τους κρατούντας των κεφαλαίων».³⁰⁴

Η «προ ημερών συνταχθείσα» και «τοσαύτας επιδιορθώσεις παθούσα αναφορά προς τον Βασιλέα», συνέχιζε να περιφέρεται στις πανεπιστημιακές σχολές. Στο Χημείο, την ώρα που δίδασκε ο Αναστάσιος Χρηστομάνος,³⁰⁵ εισέβαλε ο φοιτητής Βασιλόπουλος, αναγκάζοντάς τον να διακόψει το μάθημα, προσωρινά. Εξήγησε το σκοπό της άφιξής του και διαβεβαίωσε τους φοιτητές ότι «δεν έχουσι να φοβηθώσι μήπως υποστώσι και αυτοί την τύχην των εν ταις φυλακαίς κρατουμένων συναδέλφων των...». Επομένως, πρέπει να υπογράψουν, για να αποδείξουν ότι λειτουργούν νόμιμα και «να κλεισθούν τα στόματα» όσων τους αποκαλούν «ταραξίας και θορυβοποιούς». Ορισμένοι υπέγραψαν και το κείμενο με τον συντάκτη του κατέληξαν «εις την Φιλολογικήν...». Εκεί, ο φοιτητής Σαγιάς, πρότεινε «να ξεσχίσουν» την αναφοράν ως «ημίμετρον» και να εκλεγεί επιτροπή 45 φοιτητών «ήτις να ενεργήση κατά το δοκούν...». Οι αντιδράσεις οδήγησαν «εις το να απολήξη η πρότασις εις ένα πουφ»! Σύμφωνα με το άρθρο, όταν «οι υπογράψαντες υπερβούν τους 600 τότε αύτη θα υποβληθή εις τον Βασιλέα». Ενδιαφέρον το σχόλιο, ότι από όλους τους φοιτητές «οι μετά μεγαλειτέρας προθυμίας υπογράφωντες είνε οι ρασοφόροι φοιτηταί της Θεολογίας και αι φοιτήτριαι»...³⁰⁶

Τελικά, επιδόθηκε στον Βασιλιά στις 25.11.1903, αφού είχε υπογραφεί «υπό 645 φοιτητών». Την ίδια στιγμή, «εις ενωμοτάρχης της χωροφυλακής» συνέλαβε «δυνάμει εντάλματος», τους φοιτητές Αλέξανδρο Βασιλόπουλο και Νικόλαο Καπετανάκη, ο οποίος «... «ποσάκις συνεβούλευσε» τους συναδέλφους του, «όπως ειρηνικώς και ουχί δια βιαίων μέσων ενεργήσωσιν». Η εφημερίδα *Εμπρός* ελπίζει ότι

³⁰³ *Ακρόπολις*, αρ.7805, 24.11.1903.

³⁰⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7806, 25.11.1903.

³⁰⁵ Αναστάσιος Χρηστομάνος, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και θεμελιωτής της χημικής επιστήμης στην Ελλάδα. Ήταν πατέρας του σκηνοθέτη Κωνσταντίνου Χρηστομάνου.

³⁰⁶ *Ακρόπολις*, αρ.780, 25.11.1903.

θα αφεθούν ελεύθεροι, «ως...και ο προχθές συλληφθείς συνάδελφός των κ. Σαγιάς», καθώς από τις ανακρίσεις «ουδέν σημείον ενοχής απεδείχθη».³⁰⁷

Το *Εμπρός* με τίτλο «Αι υπερβολαί» διαμαρτύρεται. Αναγνωρίζει μεν κάποιες «καταχρήσεις» στους φοιτητές, αλλά δεν έπεται ότι η διαμαρτυρία τους «υπέρ της γλώσσης ήτο άδικος». Αν οι αστυνομικές αρχές τους επέτρεπαν να διέλθουν τη Σταδίου, απλώς θα έμπαιναν στο θέατρο και θα αποδοκίμαζαν την παράσταση...Και είναι λόγος αυτός για να βρίσκονται «από τοσούτων ημερών εγκαθειργμένοι εις τας φυλακάς Συγγρού δώδεκα φοιτηταί κατηγορούμενοι επί στάσει;».³⁰⁸

Το εγκώμιο του προέδρου της Εταιρίας «Ελληνισμός» Ν. Καζάζη συνεχίζεται, για τον «ενθουσιώδη αγώνα» του «εν Γαλλία και Αγγλία...». Το έργο του είναι δύσκολο «εν μέσω δηλητηριασμένης» κοινής γνώμης και δημοσίου φρονήματος «διαστρεβλωθέντος και παραπλανηθέντος υπό της βουλγαρικής δολιότητος». Χάρη στον πατριωτισμό του μπόρεσαν «ν' αναβλέψουν οι Παρίσιοι το φως της αληθείας...και «ν' ανακηρυχθή... ως έγκλημα κατά του πολιτισμού πάσα παρεμπόδις του έργου του εξελληνισμού της Ανατολής». Ανάλογες είναι οι προσδοκίες και από το Λονδίνο, γιατί πρέπει να διαλυθούν «τα τείχη των ψευδών...» τα οποία μας απομάκρυναν έστω προς στιγμήν «από την καρδίαν του μεγάλου Αγγλικού λαού...».³⁰⁹

Το προηγούμενο απόγευμα, ο Πειραιάς βρισκόταν σε προεκλογικό πυρετό και «όλοι οι κάτοικοι ήσαν εις κίνησιν εξωθούμενοι από τας παρελάσεις των αμαξών, των κάρρων και των εκλογικών επιφωνημάτων». Το « σύνθημα...έδωκεν η κάθοδος των Αθηναίων», οι οποίοι «κατήλθον...προς ενίσχυσιν της Δαμαλικής³¹⁰ διαδηλώσεως», μαζί με τους βουλευτές Νικόλαο Λεβίδη και Γεώργιο Αναστασόπουλο,³¹¹ που εκφώνησαν λόγο. Παρά τις συστάσεις «όπως μη γείνωσι διαδηλώσεις» και τις σχετικές υποσχέσεις για συμμόρφωση «άλλα Θεός κελεύει και άλλα λαός εκτελεί».³¹²

Στο μεταξύ ο Ράλλης απέφυγε να παραδεχτεί την είδηση «περί του βεβαιωθέντος ελλείμματος εις τον απολογισμόν του 1902». Σύντομο άρθρο γνωστοποιεί τη σκέψη φοιτητικών κύκλων να εκλέξουν οκταμελή επιτροπή «εξ εκάστης σχολής, εις την οποίαν να δοθή απόλυτος ελευθερία ενεργείας εκ μέρους των

³⁰⁷ *Εμπρός*, αρ.2548, 26.11.1903.

³⁰⁸ *Εμπρός*, αρ.2550, 28.11.1903.

³⁰⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7807, 26.11.1903.

³¹⁰ Παύλος Δαμαλάς, γιατρός και υποψήφιος στις δημοτικές εκλογές του Πειραιά το 1903, τις οποίες κέρδισε.

³¹¹ Γεώργιος Αναστασόπουλος, νομικός και πολιτικός.

³¹² *Ακρόπολις*, αρ.7809, 28.11.1903.

συναδέλφων των». Αυτές οι επιτροπές, θα συνέλθουν μυστικά και θα αποφασίσουν «περί της στάσεως ην θα τηρήσουν προς απελευθέρωσιν των φυλακισθέντων». ³¹³

Ο *Νουμάς* δημοσιεύει επιστολή του Ψυχάρη από τα «Παρίσια», με ημερομηνία «28 του Σποριά, 1903». Ο Ψυχάρης αντικρούει τον ισχυρισμό του περιοδικού «για το κακό που έγινε και στην παράσταση και κατόπι» και ενθουσιασμένος θεωρεί τα γεγονότα «από τις μεγαλύτερες νίκες που κέρδισε η δημοτική μας». Αγνοεί, όπως λέει, τη μετάφραση του Σωτηριάδη, αλλά είναι παλιός του γνώριμος, από τότε που εκφραζόταν με αηδία για το ιδίωμα των δημοτικιστών «το Χυδαιοφραγκορωμανικό» και χαρακτήριζε τον Ψυχαρισμό «μειονέκτημα του αλλογενούς (!) σχεδόν συγγραφέως». Και τώρα, «μας τάκαμε όλα θάλασσα, δημοτική και καθαρέβουσα» [ενν. ο Σωτηριάδης]. Ο κόσμος «...δε δυσαρεστήθηκε που είτανε δημοτική» η γλώσσα του, «θύμωσε μάλιστα που δεν είτανε αρκετά δημοτική». Και πώς γίνεται «αφού αφοί που θυμώσανε, είτανε δάσκαλοι;» και «αφοί μήτε μισή δημοτική δε χωνέβουνε!». Προφητικά γράφει «κ' οι πιο φρόνιμοι παρασέρνονται από το ρέμα, όταν καμιά Ιδέα μεγάλη έρχεται άξαφνα και ξεχειλίζει αλάκαιρο σ' έναν τόπο...». Έτσι, «τη συνηθίσανε ως κ' οι δάσκαλοι, που δεν το υποσιάζουνται, τη γερή μας, τη λέφτερη... τη γλώσσα τη δημοτική». Και «πρέπει τάχα, γιατί ένα πράμα δε μας αρέσει, να σηκώσουμε πόλεμο;». Σ' ένα πολιτισμένο έθνος ο καθένας πρέπει να λέει ελεύθερα τη γνώμη του και «η καλύτερη γνώμη θα νικήση μοναχή της, άμα βγούνε ανεμπόδιστα όλες στο δημόσιο». ³¹⁴

Αν και η Πύλη δέχτηκε με επιφυλάξεις να εφαρμοστεί το αυστρωσικό σχέδιο για τη Μακεδονία και διόρισε επιτροπή αποτελούμενη, μεταξύ άλλων, από τον Αλέξανδρο πασά Καραθεοδωρή, «αρχιμεταφραστου επιτίμου των Ανακτόρων και Συμβούλου του Κράτους», Αυστρία και Ρωσία διαφωνούν «ως προς το άτομον του στρατηγού υπό τας διαταγάς του οποίου θα υπαχθή η εν Μακεδονία Χωροφυλακή». Έτσι, επίσημοι τουρκικοί κύκλοι εκτιμούν ότι «θα δημιουργηθώσι τοιαύτα γεγονότα ώστε θα αποβή αναπόφευκτος η σύγκρουσις Τουρκίας και Βουλγαρίας». ³¹⁵

Αρθρογράφος με το ψευδώνυμο «Φιλ.» δηλώνει ενθουσιασμένος από την παράσταση «της Αμερικανίδος χορεύτριας Ισιδώρας Δόνκαν» στο Δημοτικό Θέατρο Αθηνών. Η εμφάνιση επί σκηνής «της ονειρώδους εκείνης και ως υπό νεφέλης περιειλιγμένης γυμνής νύμφης, προϋκάλεσε δια των πρώτων της ελιγμών...

³¹³ *Ακρόπολις*, αρ.7809, 28.11.1903.

³¹⁴ *Νουμάς*, αρ.72, 30.11.1903.

³¹⁵ *Ακρόπολις*, αρ.7811, 30.11.1903.

ανέκφραστον συγκίνησιν...» και «πρώτη φοράν, δυνάμεθα να είπωμεν, ότι είδε χορόν το ελληνικόν κοινόν...». Ακολουθεί και ποίημα!³¹⁶

Η κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη που ανέλαβε στις 28 Ιουνίου 1903, έχοντας σχεδόν το σύνολο της εμπιστοσύνης των βουλευτών που ήταν παρόντες, σταδιακά αποδυναμώθηκε. Οι εξελίξεις στο εθνικό ζήτημα με αιχμή του δόρατος το Μακεδονικό, σε πολιτικό επίπεδο, η διαφωνία με το Δηλιγιάννη για τη διάλυση της βουλής ή την παράταση των εργασιών της, προκειμένου να ολοκληρωθεί το κυβερνητικό έργο, όπως διατεινόταν ο Ράλλης, δημιούργησαν διχαστικό κλίμα στα κόμματα. Με τα «Ορεστειακά» επανήλθαν οι οχλοκρατικές εκδηλώσεις και ευνοήθηκαν οι εκτροπές, με αποτέλεσμα την παραίτηση Ράλλη. Έτσι, αρχές Δεκεμβρίου 1903, αναλαμβάνει τα ηνία ο Γεώργιος Θεοτόκης με την υποστήριξη των ζαϊμικών και δυσαρεστημένων βουλευτών του Εθνικού Κόμματος. Όμως, τα ανοιχτά μέτωπα είναι ήδη πολλά· η δυσχερής οικονομική κατάσταση που επιτείνεται από τη συμμετοχή στο Μακεδονικό Αγώνα, οι αυξανόμενες δαπάνες για τον εκσυγχρονισμό του στρατεύματος, το σταφιδικό και θα οδηγήσουν στην πολιτική της επιβολής νέων φόρων και περικοπών των εξόδων, καλλιεργώντας εξαρχής κλίμα δυσαρέσκειας.³¹⁷

Στις 17.12.1903 είχε έρθει η σειρά του Μιστριώτη να απολογηθεί στον ανακριτή. Το πρωτοσέλιδο του *Εμπρός* με τίτλο «Ο κ. Μιστριώτης υπό κατηγορίαν», κατηγορεί την κυβέρνηση που επιχειρεί να πλήξει «ένα άνθρωπον εκ γρανίτου» και «ο αξιότιμος κ. Πρωθυπουργός πάσχει νοσταλγίαν της 8^{ης} Νοεμβρίου». Η απαγγελθείσα κατηγορία ήταν «επί υποκινήσει στάσεως». Ενώ, «ο κ. Θεοτόκης από φύσεως δεν ρέπει εις τας εκδικήσεις και τα πείσματα», όμως πολιτεύεται «ως να είχαν όλα τα ελαττώματα του κόσμου». Δηλώνει την έκπληξή της, γιατί «Η εξουσία εγείρεται εναντίον της εξουσίας» και «η τάξις εφορμά κατά της τάξεως». Και ειρωνικά «Η Ελλάδα έχει καθήκον να είνε Ρωμηοσύνη» και για να υποστεί «ακόπως» αυτή τη μεταμόρφωση, πρέπει «να συντρίψωμεν» όσους δύνανται «να τη ενθυμίσουν οποία είνε και τι κινδυνεύει να καταντήση». Η διπλανή στήλη, παρατηρεί, ότι οι «φαιδρότατοι τύποι» με τους οποίους διασκεδάζαν οι διαβάτες, εξαφανίζονται σταδιακά, αφήνοντας «τας οδούς εις βαρύτατον πένθος». Ένας τέτοιος και ο Σαμψάκος, που «απήχθη δέσμιος εις τας φυλακάς», αφού καταδικάστηκε «εις διετή φυλάκισιν». Ο συντάκτης του *Σκορπιού*, χαρακτηρίζεται ως ο «ύπατος των σανιδάδων» και μία φυσιογνωμία από τις σπάνιες

³¹⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7811, 30.11.1903.

³¹⁷ Ν. Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα» στην Ελλάδα, ό.π., σ.420-443.

εκείνες «δια φρενολογικάς μελέτας» και τις οποίες «εκβράζουν συνήθως αι οχλαγωγία». ³¹⁸

Την επομένη, 19.12.1903 η *Ακρόπολις* με τίτλο: «Η καταδίωξις του κ. Μιστριώτου», αποκαλύπτει γιατί η ανάκριση στράφηκε εναντίον του. Εκτός «του λόγου, ον εξεφώνησε...επί του γλωσσικού...» [ενν. τη διάλεξη στο Πανεπιστήμιο στις 9.11.1903], «είνε και αι φράσεις, τας οποίας την ιδίαν εσπέραν είπεν...προς τον κ. Βούλτσον και την επιτροπήν των φοιτητών...», τις οποίες οι εφημερίδες *Ακρόπολις*, *Αθήναι*, *Καιροί*, *Χρόνος* δημοσίευσαν την επομένη. Στον Βούλτσο φέρεται να είπεν: «Αν πρόκειται να μας διαφθείρουν και την γλώσσαν...πάντες πρέπει να αποτρέψωμεν παντί σθένει τον όλεθρον τούτον. Εγώ πρώτος εν τη περιπτώσει ταύτη θα φορέσω κόκκινην σκούφιαν...». Υποσχέθηκε βέβαια, «Εν τούτοις ό,τι δύναμαι θα πράξω δια την αποψινήν παράστασιν». Στην επιτροπή των φοιτητών, που τον επισκέφθηκε μία ώρα μετά, συνέστησε «μετριοπάθειαν και αποχήν από πάσης βιαίας σκηνης», αλλά «να επιτρέψουν την παράστασιν ...δια την εσπέραν εκείνην και ουδεμίαν άλλην έστω και μετατρεπομένου του κειμένου, διότι εν τοιαύτη περιπτώσει θα ετίθετο επί κεφαλής αυτών και θα μετέβαινον να επιβάλουν την θέλησίν των».

Ο Μιστριώτης στην απολογία του ισχυρίστηκε «Εγώ δεν είπον ότι θα φορέσω την κόκκινην σκούφια εάν επαναληφθή η «Ορέστεια»...αλλ' αν η αρχαία γλώσσα υποκατασταθή υπό της χυδαίας». Κατόπιν «της σοφιστικής ταύτης υπεκφυγής...» και την επιβεβαίωση των δηλώσεών του από ανακριθέντες δημοσιογράφους (Εμμ. Δαγλαρίδης - *Ακρόπολις*, Δ. Δεσύλλας - *Καιροί*, Ε. Καμπάνης - *Αθήναι* και Κ. Ραβάκης - *Χρόνος*), «η ανάκρισις εφάνη στρεφομένη κατ' αυτών», γιατί δημοσίευσαν «δήθεν διεστραμμένας τας ανωτέρω φράσεις του κ. Μιστριώτου», είτε «κακώς εννοήσαντες την έννοιάν των...», είτε «εκ προθέσεως αυτοί εξήγειραν εις στάσιν τον λαόν». Οπότε, ο ανακριτής Τσιτσεκλής κάλεσε τους παραπάνω συντάκτες «ους εξήτασε συμπληρωματικώς επί της αντιφάσεως ταύτης». Μετά την ολοκλήρωση των ανακρίσεων η δικογραφία θα αποσταλεί στον εισαγγελέα, ο οποίος θα συντάξει την έκθεσή του και «θα την επιστρέψη εις το Συμβούλιον, ίνα συνέλθη και εκδώση το βούλευμα». ³¹⁹

Στις 20.12.1903, η *Ακρόπολις*, φιλοξενεί τη συνέχεια της καταδίωξης Μιστριώτη! Όπως σημειώνει, «πλέον των χιλίων φοιτητών εξ απασών των σχολών»,

³¹⁸ *Εμπρός*, αρ. 2570, 18.12.1903.

³¹⁹ *Ακρόπολις*, αρ.7830, 19.11.1903.

συγκεντρώθηκαν το μεσημέρι της προηγούμενης στην αίθουσα της Φιλοσοφικής και «ανέμενον» τον καθηγητή, «όστις δια πρώτην φοράν από της προσκλήσεώς του εις την ανάκρισιν επρόκειτο να διδάξη...». Σχολίαζαν την εναντίον του κατηγορία ως «άδικον» και τον υποδέχτηκαν «με ουρανομήκεις ζητωκραυγάς, χειροκροτήματα και επευφημίας», ενώ εκείνος «δακρύων εκ συγκινήσεως και με φωνήν τρέμουσαν» τους απηύθυνε την προσφώνηση: «Ευγενής του Πανεπιστημίου νεολαία». Δικαιολογεί την απουσία του από τα έδρανα της προχθεςινής μέρας, καθότι ο ανακριτής τον κάλεσε «ως υπόδικον» για να απολογηθεί «επί υποκινήσει στάσεως κατά των καθεστώτων». Τονίζει το «απροσδόκητον» της κατηγορίας κι ενώ τον συμβούλευσαν να προσαγάγει «μάρτυρας» της αθωότητάς του, εκείνος «εις τοιούτον ταπεινόν εδάλιον» δεν θέλησε να «καταβιβάση τον καθηγητήν...», που «και εν τη διδασκαλία και εν τοις έργοις έδωκε περιφανή του νομοταγούς ήθους μαρτύρια». Συνεχίζοντας: «Εξορκίζω δ' υμάς πάντας, ίνα μαρτυρήσετε προ του μεγάλου του Έθνους Δικαστηρίου αν είπόν τι κατά της καθεστώσης τάξεως και αν μη συνεβούλευσα ίνα ήτε ευπειθείς προς τους νόμους της πατρίδος». Βέβαια, παραδέχεται: «δεν προέτρεψα υμάς να γίνητε δούλοι και αποδεχθήτε την δουλικήν γλώσσαν», γιατί το έθνος «ουδενί επιτρέπει, ίνα μειώση το κύρος της θρησκείας, εκχυδαΐση την γλώσσαν και διασπάση την ενότητα της φυλής». Διέπραξε έγκλημα λέγοντας ότι «εγώ πρώτος θέλω αμυνθή εάν κινδυνεύση η γλώσσα».

Οι εναντίον του κατηγορίες, ουσιαστικά υβρίζουν το Πανεπιστήμιο και προσάπτουν όνειδος στην ελληνική δικαιοσύνη. Από το δεσμοκτήριο ή τα Τάρταρα, θα φωνάξει: «στήτε, άθλιοι, και σεβασθήτε τας τρεις χιλιετηρίδας, αίτινες αγριωπαί καθορώσιν υμάς εκ του Παρθενώνος και των Προπυλαίων, και ρίψατε χαμαί τον πέλεκιν δι' ου πειράσθε, όπως θραύσητε, μητραλοΐα, την κεφαλήν της Πατρίδος». Αν επιτρέπεται στον Κρουμπάχερ και στο μεταφραστή της «Ορέστειας» να διαπραγματεύονται «την ανεξαρτησίαν του Έθνους», τότε «καταλύσατε το Πανεπιστήμιον και τα κατώτερα σχολεία και καλέσατε τα σοφά γραΐδια, ίνα εμπνεύσωσιν υμάς δια των Ενετικών και Τουρκικών λέξεων, παρασκευάσατε ωκυτόκιον ίνα ευκόλως η μούσα του Παλαμά γεννήση τον νέον Αισχύλον...». Μην γνωρίζοντας αν πρόκειται για το τελευταίο μάθημα και η φυλακή διακόψει τις δραστηριότητές του, ευχαριστεί τους φοιτητές όλων των σχολών για την «ακραιφνή...αφοσίωσιν», την οποία ουδέποτε μεταχειρίστηκε «προς πολιτικούς σκοπούς...». Η ευγνωμοσύνη του επεκτείνεται και «προς τους διευθυντάς του ελληνικού τύπου και...τους φιλοπάτριδας ιδιώτας» που τον ενθαρρύνουν «εν τω αγώνι, εξ ου εξαρτάται το μέλλον του ταλαιπώρου έθνους», που «βλέπη τους μάρτυρας της

γλώσσης συρομένους από των εδωλίων της επιστήμης εις τα δωμάτια των κακούργων και των φθισιώντων». Στο τέλος, οι φοιτητές επιμένουν να τον συνοδεύσουν «εν διαδηλώσει εις τον οίκον του». Εκείνος «επιθυμών να αποφύγη την επιδεικτικήν ταύτην μετάβασιν» μπήκε στο αναπαυτήριο της πρυτανείας κι από εκεί απήλθε.³²⁰

Ο ανακριτής Τσιτσεκλής «περατώσας» από προχθές τις ανακρίσεις για τις φοιτητικές ταραχές και την κατηγορία κατά Μιστριώτη, «απέστειλε χθες [ενν. 19.12.1903] την σχηματισθείσαν ογκώδη δικογραφίαν» στον εισαγγελέα Μπενή – Ψάλτη, ο οποίος «αφού μελετήσει επισταμένως ταύτην θα συντάξη την έκθεσίν του και...θα επιστρέψη την δικογραφίαν εις το Συμβούλιον των Πλημμελειοδικών, το οποίον συνερχόμενον προ του νέου έτους θα εκδώση του βούλευμά του».³²¹

Ο Μιστριώτης, στις 10.12.1903 είχε δώσει συνέντευξη στην *Ακρόπολιν*, εκφράζοντας τον οίκτο του για τους «χυδαϊστάς και Βουλγαροφίλους» που σκέφτηκαν να τον απειλήσουν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του. Η πατρίδα τον διόρισε «καθηγητήν των Ελληνικών Γραμμάτων και φρουρόν της πατρίου γλώσσης». Επειδή αυτή κινδυνεύει, καθώς η («η χυδαία γλώσσα και εις τα Ανάκτορα υπεισήλθε...τα Σχολεία...το Θέατρον και εις αυτήν την Εκκλησίαν επειράθη...») είχε καθήκον να διδάξει το Έθνος «ποίας ολεθρίας συνεπειάς ηδύνατο να έχη η ταπείνωσις της Γλώσσης αυτού». Οι φοιτητές επέμεναν ότι «μέλλει να υποκατασταθή η Εθνική γλώσσα δια της μισοβαρβάρου κι αυτός είπε «αν τούτο συμβεί...εγώ αυτός θέλω θέσει πυρ εις καθίδρυμα όπερ θέλει προγυμνάση τους Έλληνας εις την δουλειάν» και «ουδενί επιτρέπω ένα ονομαστή νομοταγέστερος εμού».³²²

Στις 14.1.1904 ανακοινώνεται το «Συγχαρητήριον ψήφισμα προς τον κ. Μιστριώτην». Το Συμβούλιο της «Εταιρείας προς διδασκαλίαν αρχαίων δραμάτων», σε έκτακτη συνεδρίαση στις 14.12.1903, με αφορμή τα επεισόδια, αποδέχτηκε την πρόταση του μέλους της Κ. Δυοβουνιώτη³²³ να εκδώσει ψήφισμα υπέρ του προέδρου της και καθηγητή Μιστριώτη «δια την σθεναράν αυτού πολιτείαν κατά της δια της χυδαίας μεταφράσεως βεβηλώσεως της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών δραμάτων».³²⁴ Η «Εταιρεία», θορυβημένη μάλλον από τα προβλήματα με το νόμο και

³²⁰ *Ακρόπολις*, αρ.7831, 20.12.1903.

³²¹ *Ακρόπολις*, αρ.7831, 20.12.1903.

³²² *Ακρόπολις*, αρ.7821, 10.12.1903.

³²³ Κωνσταντίνος Δυοβουνιώτης, θεολόγος και καθηγητής στη Ριζάρειο Σχολή.

³²⁴ *Ακρόπολις*, αρ.7853, 14.1.1904.

αναμένοντας το πόρισμα του εισαγγελέα, επιχειρεί να επηρεάσει τη δικαιοσύνη και να προκαταλάβει την κοινή γνώμη.³²⁵

Στις 25.1.1904 δημοσιεύεται στις εφημερίδες το Βούλευμα του εισαγγελέα Μπενή-Ψάλτη. Το Συμβούλιο, αποτελούμενο από τους δικαστές Γ. Αγγελέα (πρόεδρο), Δ. Ιωαννίδη (πλημμελειοδίκη), Π. Τσιτσεκλή (ανακριτή), συνεδρίασε εκτάκτως στις 18.1.1904, παρουσία του Δ. Μπενή-Ψάλτη και του υπογραμματέα Λ. Πεταλά, για να αποφανθεί σχετικά με την υπόθεση. Στους φυλακισθέντες βρίσκουμε 12 ονόματα (Ευστάθιος Ζουλούμης, Ηλ. Σαμψάκος, Ν. Καπετανάκης, Β. Θωμόπουλος, Γ. Τούλης, Δ. Σανόπουλος, Π. Καζάκος, Ν. Πέτροβας, Π. Μουτζουρίδης, Ι. Συνανιώτης, Α. Κεντούρας, Δ. Χ. Δρακόπουλος). Στους «απολογηθέντες» που «απελύθησαν προσωρινώς» συναντάμε 10 μεταξύ των οποίων του Γ. Μιστριώτη και άλλων γνώριμων (Κ. Γιολδάσης, Ι. Σαγιάς, Κ. Σακελλαράκος, Αλ. Βασιλόπουλος), ενώ εκδόθηκαν εντάλματα σύλληψης «και ταύτης μη επιτευχθείσης, κατασχετήρια κατά των φυγοδικούντων κατηγορομένων», όπου αναγράφονται 21 ονόματα.³²⁶

Η εισαγγελική πρόταση, έχει επίγνωση ότι δεν πρόκειται περί «συνήθους δικαστικού εγγράφου», αλλά απευθύνεται «προς αυτό το έθνος εξ' ου απορρέει πάσα εξουσία» και περιμένει να μάθει την «καθαράν αλήθειαν». Ανατρέχει στο «ατυχές» 1897, όταν «καταχθόνιος δαίμων» εισχώρησε στην εθνική συνείδηση και τη δηλητηριάζει «λάθρα» με την ιδέα ότι υπάρχουν «και μεταξύ έτι κορυφών της Ελληνικής Πολιτείας οι καταπροδίδοντες τα εθνικά συμφέροντα...» και προετοιμάζοντας «ούτω στάσεις και εμφυλίους σπαραγμούς», διαδίδει τη δυσπιστία, ακόμη και στους αλύτρωτους Έλληνες «δια των ευεπιφόρων ιδίως ψυχών της Ακαδημαϊκής νεολαίας...».³²⁷

Για τα «αίτια της εξεγέρσεως», η ανάλυση είναι οξυδερκής και δεν χαρίζεται στο Μιστριώτη. Η «χυδαία» γλώσσα του έργου, που δεν απευθυνόταν στο «συνήθως εκλεκτόν...ακροατήριον» του Βασιλικού Θεάτρου, αλλά στον «ελληνικόν εν γένει λαόν» υποτιμώντας την αντίληψή του, έδωσε ευκαιρία στους μη διακείμενους «ευμενώς» προς το Βασιλικό ή τη διεύθυνσή του, όσους θεωρούσαν «εύθετον την περίστασιν» για να δημιουργήσουν «πράγματα εις την Κυβέρνησιν», προσεταιριζόμενοι και όσους πραγματικά πίστευαν ότι η μετάφραση «ήτο πανηγυρικός αποδοκιμαστέα», να δημιουργήσουν «ανύπαρκτον γλωσσικόν ζήτημα»

³²⁵ Γιάννης Σιδέρης, «Τα Ορεσטיακά», *Θέατρο*, 34/35: 89-99, ό.π., σ. 96.

³²⁶ *Εμπρός*, αρ.2606, 25.1.1904.

³²⁷ *Εμπρός*, αρ.2606, 25.1.1904.

και «πρωτοστατούντος του... καθηγητού...» Γεωργίου Μιστριώτη, «άγνωστον εις ποίαν τάξιν των γεννητόρων του ζητήματος ανήκοντος», να προκαλέσουν την Ακαδημαϊκή νεολαία «παριστώντες ψευδώς εις αυτήν», δημόσια και ιδιωτικά, «δια μυστικών ανακοινώσεων» ότι πρόκειται «περί εθνικού ζητήματος και...προδοτικού έργου...» συνδεόμενου «προς προγενεστέρας προδοτικής προσπαθείας», που θα οδηγούσε στη «διαίρεσιν του Ελληνισμού». Και ο εισαγγελέας κατέληξε ότι η «γλώσσα ουδένα διατρέχει κίνδυνον».³²⁸

Για το Μιστριώτη, ο Μπενή - Ψάλτης είπε, ότι «τον παρελθόντα Νοέμβριον εξήλθεν εκ της κεφαλής αυτού πάνοπλον το γλωσσικόν...ως άλλοτε εκ της κεφαλής του Διός η θεά της σοφίας και των γραμμάτων» και «χάριν ιδιοτελών λόγων» σαν πρόεδρος της « εταιρίας... αρχαίων δραμάτων» προκάλεσε «ερεθισμόν και αταξίαν εις τους κύκλους ίδια των φοιτητών». Από τους εκπροσώπους του τύπου, περιορίζεται στην έρευνα της *Αστραπής* και του διευθυντή της Κ. Γιολλάση, αλλά δεν υπάρχουν «ικαναί ενδείξεις ενοχής» και διστάζει να τον παραπέμψει. Οπότε, προτείνει την παραπομπή «εις το κατά την περιφέρειαν των εν Αθήναις Εφετών συσταθησόμενον Κακουργιοδικείον» 11 ονομάτων με πρώτο τον Γεώργιο Μιστριώτη. Οι υπόλοιποι ήταν φοιτητές. Και ζητάει «απαλλαγήν και αποφυλάκισιν» για 28 ονόματα συν 6 επιπλέον.

Στο κατηγορητήριο διαβάζουμε ότι από τη λεπτομερή ανάκριση «ενδείκνυται» ότι «...ούτος [ενν.ο Μιστριώτης] παριδών εαυτόν ως μη ώφειλε και μόνον κατέχοντα το μονοπώλιον του πατριωτισμού, ίσως δε και άλλους σκοπούς επιδιώκων, δια λόγου του εκφωνηθέντος την 9^{ην} Νοεμβρίου π.ε. και δι' ιδιαιτέρων ομιλιών και δημοσιογραφικών συνεντεύξεων προϋκάλεσεν εξέγερσιν εις τα πνεύματα των φοιτητών επί αφορμή του...γλωσσικού, διέδωκε ψευδείς φήμας περί υπάρξεως εταιρείας αντεθνικής, περί κινδύνου της γλώσσης των Ελλήνων...επιρρίψας άμα αναληθώς...και αυτόχρημα προδοτικής ενεργείας δια υψηλών προσώπων...» και κλείνοντας τού καταλογίζει «περισσύν...επιπολαιότητα εν τη εκτιμήσει των διαστάσεων» που μπορούσε να λάβει η «υπ' αυτού αφελώς προκληθείσα εξέγερσις...». Ωστόσο, τα στοιχεία δεν παρέχουν «επαρκείς και ασφαλείς ενδείξεις» ότι ο κατηγορούμενος «εις τας ανωτέρω πράξεις του προέβη εκ δολίας προαιρέσεως» και «δέον κατά την κρίσιν του Συμβουλίου, να παύση προς καιρόν η κατ' αυτού καταδίωξις ως αρχηγού στάσεως». Οι δικαστές δεν έκριναν τον Ευστάθιο Ζουλούμη «ως οδηγόν

³²⁸ *Εμπρός*, αρ.2606, 25.1.1904.

στάσεως, αλλ' ως απλούν μόνον συναίτιον...» και τον παρέπεμψαν στο Πλημμελειοδικείο (συνολικά 11 άτομα) «ίνα δικασθώσιν ως υπαίτιοι». ³²⁹

Οι αποφυλακισθέντες φοιτητές «ανερχόμενοι δια του τροchioδρόμου εις Αθήνας» κατέβηκαν στην πλατεία Συντάγματος και «ανέκραζον»: «Κάτω η Ορέστεια», «Ζήτω το Πανεπιστήμιον», ενώ «διήλθον» και «προ της οικίας κ. Δ. Ράλλη». Επίσης, αποφάσισαν να διενεργήσουν έρανο υπέρ του Ζουλούμη, που παρέμενε κρατούμενος «ως οφειλέτης των δικαστικών προς το Δημόσιον». ³³⁰

Την επομένη, η *Εστία* σχολιάζει το Βούλευμα και την πρόταση του εισαγγελέα, που υπήρξαν «υπό άποψιν εμβριθείας σκέψεων... αντιλήψεως του ζητήματος και αναλυτικωτάτης αυτού διατυπώσεως» από τα έγγραφα «άτινα περιποιούν τιμήν εις την Δικαιοσύνην της Πατρίδος μας» και δεν είναι «προωρισμένα ευκόλως να λησμονηθούν». ³³¹

Παρά τις κατηγορίες, ο Μιστριώτης στις 29.1.1904 φέρεται να προσήλθε κανονικά στο μάθημά του, δηλώνοντας ότι θέλει «ποιήσει ανακοπήν του βουλευματος». ³³² Στους *Καιρούς* σύντομο άρθρο πληροφορεί για τους φοιτητές που παραπέμφθηκαν στο Πλημμελειοδικείο, ότι «ανέκοψαν χθες το Βούλευμα... ενώπιον του Εφετείου Αθηνών»... ³³³

³²⁹ *Εμπρός*, αρ.2606, 25.1.1904.

³³⁰ *Εμπρός*, αρ.2606, 25.1.1904.

³³¹ *Εστία*, αρ.329, 26.1.1904.

³³² Γιάννης Σιδέρης, «Τα Ορεστειακά», , ό.π., σ. 99.

³³³ *Καιροί*, αρ.5,036, 27.1.1904.

Κεφάλαιο 3^ο

«Ευαγγελιακά» - «Ορεστειακά» και Το «ένοχο» Πανεπιστήμιο

(Αντί επιλόγου)

Μελετώντας τα γεγονότα, που έμειναν στην ιστορία ως «Ορεστειακά», με αφορμή την επίμαχη μετάφραση της «Ορέστειας» από τον Γεώργιο Σωτηριάδη και την παράστασή της στο Βασιλικό Θέατρο στο διάστημα από 8 ως 16 Νοεμβρίου 1903, θα μπορούσε εύλογα να σκεφτεί κανείς, ότι πρόκειται για μια «θολή επανάληψη»³³⁴ των «Ευαγγελιακών». Οι αποκαλούμενοι «γλωσσοαμύντορες» με καθοδηγητή τον Γεώργιο Μιστριώτη, ετοιμάζονταν να αποδοκιμάσουν την τελευταία παράσταση. Όμως, στις 13 Νοεμβρίου ανακοινώθηκε, ότι από 15 θα παιζόταν και πάλι κι αυτό όξυνε περισσότερο τα πνεύματα.

Οι φοιτητές ξεσηκώθηκαν και κάλεσαν το λαό σε διαδήλωση στις 16 Νοεμβρίου 1903, απαιτώντας την απαγόρευση της παράστασης, γιατί θεωρούσαν τη μετάφραση παρωδία των εθνικών κειμηλίων, δηλαδή των αρχαίων κειμένων, που έπρεπε να διδάσκονται μόνο στην πρωτότυπη γλώσσα. Έτσι, το βράδυ της 16^{ης} Νοεμβρίου κι ενώ η παράσταση βρισκόταν σε εξέλιξη, διαδηλωτές φώναζαν συνθήματα, έκαιγαν προγράμματα και προσπάθησαν να τη σταματήσουν. Ακολούθησε η γνωστή συμπλοκή στα Χαυτεία με απολογισμό έναν νεκρό και αρκετούς τραυματίες. Η παράσταση πραγματοποιήθηκε με ισχυρή αστυνομική παρουσία και στρατό. Η κυβέρνηση Ράλλη προέβη σε συλλήψεις, ανακρίσεις, ακόμη και διευθυντών εφημερίδων και προφυλακίσεις.³³⁵

Στα «Ευαγγελιακά», η αρχή έγινε με την πρωτοβουλία της Όλγας για τη μεταφορά του κειμένου των Ευαγγελίων στην ομιλουμένη (1898). Η επίτευξη της κοινωφελούς έκδοσης, χρειάστηκε πιέσεις προς το υπουργείο Παιδείας για εγκύκλιο που να συνιστά τη χρήση της στα σχολεία, την άρνηση της Ιεράς Συνόδου να δώσει τη συγκατάθεσή της και την επιμονή της Όλγας στο φιλόδοξο σχέδιό της. Με τη σιωπηλή ενθάρρυνση του Προκόπιου, η προσπάθεια ευοδώθηκε τον Φεβρουάριο του 1901.³³⁶

Η συζήτηση που πυροδότησε η μετάφραση για το θρησκευτικό – δογματικό ζήτημα και το εθνικό – πολιτικό, στην οποία έγινε αναφορά σε προηγούμενο κεφάλαιο,

³³⁴ Άννα Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, «Ευαγγελικά και Ορεστειακά», *Το γλωσσικό ζήτημα: σύγχρονες προσεγγίσεις*, ό.π., σ. 253-281.

³³⁵ Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, ό.π.

³³⁶ Νίκη Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα» στην Ελλάδα, 1890 – 1910*, ό.π., σ.327-375.

δεν εμπόδισε τη γρήγορη διάδοσή της κι αυτό παρακίνησε την Όλγα να οργανώσει την επανέκδοσή της, κάτι που συμπίπτει με τη δημοσίευση από τις 9.9.1901, σε συνέχειες, της μετάφρασης του «Κατά Ματθαίον Ευαγγελίου» από τον Αλέξανδρο Πάλλη στην *Ακρόπολιν*. Με τον «χυδαίο» δημοτικιστή συμπαρασύρθηκε και η «σλάβα» βασίλισσα. Η δημοσίευση προκαλεί σάλο στους θεολογικούς κύκλους και εμπρηστική αρθρογραφία και η Ιερά Σύνοδος την καταδικάζει (17.10.1901). Η *Ακρόπολις* διακόπτει τη δημοσίευση (20.10), ο Πάλλης απαντά με σκωπτικό τρόπο στον Πατριάρχη και μάλιστα, σε άψογη καθαρεύουσα (24.10). Οι καθηγητές της Θεολογικής εκδίδουν απόφαση κατά της μετάφρασης και ο Γαβριηλίδης απαντάει στο υπόμνημα της Θ. Σχολής, καταγγέλλοντας υποκρισία και ιδιοτέλεια (5.11). Ακολούθησε θύελλα αντιδράσεων, εμπλέκοντας στη διαμάχη φοιτητές, λαό και κυβέρνηση. Τα γραφεία της *Ακροπόλεως* και του *Άστεως* υπέστησαν καταστροφές (5.11). Η κατάσταση εκτραχύνθηκε με διαδηλώσεις στα Προπύλαια και κατάληψη του Πανεπιστημίου από τους φοιτητές, οι οποίοι είχαν και τη συμπαράσταση των Συντεχνιών Αθηνών - Πειραιώς. Η *Ακρόπολις* δέχτηκε να ανασκευάσει τις κατηγορίες εναντίον των καθηγητών της Θεολογικής (7.11). Στο μεγάλο συλλαλητήριο (8.11.), οι συγκρούσεις με την αστυνομία και οι πυροβολισμοί, είχαν ως αποτέλεσμα 8 νεκρούς και εβδομήντα με ογδόντα τραυματίες.³³⁷

Ο μητροπολίτης Προκόπιος παραιτήθηκε, κατόπιν βασιλικής υποδείξεως (9.11), ενώ ο πρωθυπουργός Γεώργιος Θεοτόκης, παρά την ψήφο εμπιστοσύνης που του δόθηκε στη Βουλή, υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησής του στο Βασιλιά (11.11). Αυτός, στις 12.11.1901 έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Αλέξανδρο Ζαΐμη, με μόλις 14 βουλευτές, αντί στον Θεόδωρο Δηλιγιάννη με 49 βουλευτές!³³⁸

Οπωσδήποτε, τα δύο γεγονότα παρουσιάζουν ομοιότητες, αλλά και διαφορές. Σαφώς, τα «Ευαγγελιακά» είχαν μεγαλύτερη διάρκεια και ένταση, όπως και περισσότερα θύματα, ενώ τα δεύτερα εξατμίστηκαν γρηγορότερα. Όμως, οι πρωταγωνιστές των επεισοδίων είναι περίπου ίδιοι: οι καθηγητές του Πανεπιστημίου, οι φοιτητές, κυρίως της Θεολογικής και Ιατρικής Σχολής στα πρώτα και της Φιλοσοφικής και Νομικής στα δεύτερα, οι διανοούμενοι, τα κόμματα, ο Βασιλιάς, οι εφημερίδες και ο λαός.³³⁹

³³⁷ Μαρωνίτη, ό.π. σ.327-375.

³³⁸ Μαρωνίτη, ό.π.

³³⁹ Μαρωνίτη, ό.π., σ.327-375.

Η απόδοση των κειμένων στη Δημοτική, θα δώσει αφορμή για μια αντιπαράθεση με βαθύτερα ιδεολογικά και κοινωνικοπολιτικά ερείσματα. Η γλώσσα ως πεδίο συνάντησης ή διάψευσης πολιτικών και εθνικών οραμάτων, καθίσταται το βασικό μέτωπο της αντιπαράθεσης, η οποία όμως έχει δυνατότητα επέκτασης. Η γλώσσα των ιερών κειμένων μαζί με της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, διεκδικούν τον τίτλο της θεσμικής γλώσσας, την οποία νομιμοποιεί το κράτος.³⁴⁰ Άλλωστε, ζητήματα πολιτικά ήταν και τα δύο, με το βάρος να πέφτει στη θρησκεία στα πρώτα και λίγο παραπάνω στο γλωσσικό στα δεύτερα.

Σύμμαχοι στην περιφρούρηση της καθαρεύουσας, ήταν μια σειρά από ιδεολογήματα. Η μετάφραση απειλεί να διασπάσει την ενότητα της ελληνικής γλώσσας, ενώ η καθαρεύουσα είναι απτή απόδειξη της αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας του έθνους. Η γλώσσα του Ευαγγελίου ταυτίζεται με την αρχαία ελληνική, ενώ ήταν η Δημοτική της εποχής του Χριστού. Για την προάσπιση της ελληνοχριστιανικής ταυτότητας, γλώσσα και εθνική ιδεολογία συνδέονται άρρηκτα. Οι δημοτικιστές θεωρούνται όργανα ξένης προπαγάνδας και προδότες της πατρίδας. Ένα καταθόνιο σχέδιο πανσλαβιστών απειλεί τον ελληνισμό και τη Μεγάλη Ιδέα. Η ίδια η Βασίλισσα, λόγω καταγωγής αλλά και συγκεκριμένων ενεργειών της, υποτίθεται ότι διευκόλυνε τα σχέδιά τους. Οι διαμαρτυρίες για τη μετάφραση του Πάλλη, στράφηκαν τεχνηέντως στη μεταφραστική πρωτοβουλία της Όλγας, αν και προηγήθηκε χρονικά, προκαλώντας μεν συζήτηση, αλλά όχι τόση αντίδραση. Το Ευαγγέλιο συνιστά το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στον ελεύθερο και τον υπόδουλο ελληνισμό. Επομένως, η μετάφραση είναι μια εθνική υπόθεση. Οι μεταφραστικές απόπειρες των δημοτικιστών, οπλίζουν με ένα ακόμη επιχείρημα τον Φαλμεράνερ³⁴¹ και τους όμοιούς του, ότι οι σημερινοί Έλληνες δεν είναι απευθείας απόγονοι των αρχαίων.³⁴²

Για τα «Ευαγγελιακά» ο Γιάννης Κορδάτος, αναφέρει, πως η γερμανική διπλωματία εξαγόρασε μερίδα του Τύπου (*Εμπρός, Καιροί, Σκριπ*) για να πλήξουν το κύρος της Βασίλισσας και να μειώσουν τη ρωσική επιρροή που προωθούσε, ειδικά μετά τη δυσαρέσκεια εναντίον της. Επομένως, η πρωτοβουλία της Όλγας, στόχευε στην αλλοτρίωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης και έγινε με ρωσικά ρούβλια.³⁴³ Η Νίκη

³⁴⁰ Μαρωνίτη, ό.π.

³⁴¹ Jacob Philipp Fallmerayer, Γερμανός ιστορικός του 19^{ου} αιώνα, που αμφισβήτησε τη συγγένεια των Νεοελλήνων με τους αρχαίους.

³⁴² Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, ό.π., σ. 260-263.

³⁴³ Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, ό.π.

Μαρωνίτη, την εντάσσει σε μια γενικότερη προσπάθεια αναβάθμισης του ρόλου του Στέμματος και εμφάνισής του ως ρυθμιστικού παράγοντα στον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους την επαύριον του 1897.³⁴⁴

Και στα δύο γεγονότα, δεν πρέπει να παραβλέψουμε τις κινήσεις αυτοοργάνωσης των φοιτητών και ανάληψης συλλογικών δράσεων, που προδίδουν την εμπειρία τους από προηγούμενες κινητοποιήσεις, όπως τα «Γαλβανικά»³⁴⁵, γι' αυτό και η δραστήρια παρουσία των φοιτητών της Ιατρικής στα «Ευαγγελιακά, μάλλον δεν είναι τυχαία. Έντονη είναι και η παρουσία φοιτητών από αλύτρωτες περιοχές.³⁴⁶ Από την άλλη, με όλες αυτές τις κινητοποιήσεις, τεκμαίρεται ένα άλλο είδος πολιτικής συμμετοχής, η «πολιτική των δρόμων».³⁴⁷

Στην περίπτωση των «Ευαγγελιακών» η αστυνομία φέρεται να κράτησε μια αμήχανη στάση, δεχόμενη προπηλακισμούς και επιθέσεις από τους μαινόμενους φοιτητές, αλλά και η ίδια η κυβέρνηση Θεοτόκη, πιθανόν αιφνιδιάστηκε, έδειξε ανοχή και άργησε να αντιδράσει, είτε από πρόθεση του πρωθυπουργού να λήξουν τα επεισόδια αναίμακτα, είτε γιατί υποβάθμισε τη σοβαρότητα του γεγονότος και την ένταση της φοιτητικής οργής. Αδρανής, τουλάχιστον στην αρχή, ήταν και η στάση της Εκκλησίας. Ανάλογη διάθεση επέδειξε και ο Βασιλιάς, όταν τον επισκέφθηκε ο Βρετανός πρέσβης Έγκερτον και στάθηκε καθησυχαστικός απέναντί του, βέβαιος για τον τερματισμό των ταραχών. Παράλληλα, εξέφρασε στον ξένο διπλωμάτη τη λύπη του, που η καταδικαστική απόφαση της Ιεράς Συνόδου για τις μεταφράσεις, θα συμπεριλάμβανε και το μεταφραστικό πόνημα της Όλγας.³⁴⁸

Σε καμία περίπτωση βέβαια, η απάθεια του Θεοτόκη, δεν πρέπει να εκληφθεί ως υποστήριξη στην κίνηση της *Ακροπόλεως* να δημοσιεύσει τη μετάφραση του

³⁴⁴ Μαρωνίτη, «Εθνικός και δυναστικός λόγος: Συγκλίσεις και αντιπαραθέσεις με αφορμή τη μετάφραση του Ευαγγελίου», *Ευαγγελικά 1901-Ορεσטיακά 1903 νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ. 63 – 81 · Άννα Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, ό.π., σ. 262-263.

³⁴⁵ «Γαλβανικά», φοιτητικές ταραχές στην Αθήνα στα τέλη του 1896, που ξεκίνησαν από την αυταρχική συμπεριφορά του καθηγητή Οφθαλμολογίας Ιούλιου Γαλβάνη. Αρνήθηκε να δώσει στους φοιτητές του «απόδειξη ακροάσεως», χωρίς να προηγηθεί πρακτική άσκηση στη νοσοκομειακή κλινική του στον Ευαγγελισμό και οι αντιδράσεις κατέληξαν σε αιματηρά επεισόδια με νεκρούς και τραυματίες. Στη διαμάχη, ενεπλάκη και ο τότε πρότανης του Πανεπιστημίου, Αναστάσιος Χρηστομάνος.

³⁴⁶ Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα», ό.π., σ. 340 - 357.

³⁴⁷ ό.π., σ. 30.

³⁴⁸ ό.π., σ. 340-357.

Πάλλη, δεδομένου ότι, Γαβριηλίδης και Πάλλης, δεν έτρεφαν αισθήματα συμπάθειας ούτε για το Βασιλιά, ούτε για τον πρωθυπουργό.³⁴⁹

Αναφερόμαστε στο Πανεπιστήμιο, εννοώντας τις πρυτανικές αρχές, τους καθηγητές και το φοιτητικό σώμα. Δεν είναι αυτονόητο, ότι όλα τα παραπάνω στοιχεία βρίσκονταν σε απόλυτη σύμπνοια. Στη συνεδρίαση της Θεολογικής Σχολής (29.10.1901), ο κοσμήτορας Εμμανουήλ Ζολώτας,³⁵⁰ ζήτησε από τους συναδέλφους του ενδελεχή εξέταση του ζητήματος «ίνα μη περί του πράγματος καταλειφθή μηδεμία αμφιβολία». Σε αυτή έλαβαν μέρος οι καθηγητές Ζήκος Ρώσης³⁵¹ Ιωάννης Μεσολωράς³⁵² και Ιγνάτιος Μοσχάκης.³⁵³ Ο Διομήδης Κυριακός,³⁵⁴ δεν παρέστη στη συνεδρίαση της Θεολογικής Σχολής και με γραπτή του δήλωση συνέστηνε να μην αναμειχθεί η Σχολή στο ζήτημα της μετάφρασης, καθώς και την αναβολή της συζήτησης, αν και παρά την απουσία του, αυτή διεξήχθη κανονικά. Απέρριπτε μεν τη μετάφραση του Πάλλη, αλλά όχι κάθε μετάφραση. Ανήκει λοιπόν στις πιο νηφάλεις φωνές των «Ευαγγελιακών». Δεν παραβλέπουμε όμως, ότι είχε διατελέσει Βασιλικός Επίτροπος στην Ιερά Σύνοδο και άρα η σύμπλευση με την Όλγα, δεν μπορεί να θεωρηθεί εντελώς τυχαία. Αντίθετα, ο Ζήκος Ρώσης, είναι κατηγορηματικά αρνητικός και υπογραμμίζει τη βλάβη που επιφέρει η μετάφραση στη γλωσσική ενότητα του ελληνισμού. Ο Ιωάννης Μεσολωράς, θα παραπέμψει τους συναδέλφους του στα συγγράμματά του, όπου τεκμηριώνει την εναντίωσή του σε οποιαδήποτε μετάφραση και στην αρνητική αρθρογραφία του, με αφορμή τη μετάφραση της Όλγας, παλαιότερα. Όσο για τον Ιγνάτιο Μοσχάκη, συμφώνησε πλήρως στη γραμμή των συναδέλφων του, θεωρώντας το εγχείρημα επικίνδυνο για την ενότητα του ελληνισμού, με δεδομένο, ότι η θρησκεία αποτελεί ενωτικό σύνδεσμο του έξω με τον μέσα ελληνισμό. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε ο ιστορικός Παύλος Καρολίδης, θεωρώντας τη μετάφραση βλαβερή για το εθνικό συμφέρον, ενώ και ο καθηγητής Γλωσσολογίας Γεώργιος Χατζηδάκις άσκησε δριμεία κριτική.³⁵⁵

Ο Διομήδης Κυριακός απουσίασε και από την επόμενη συνεδρίαση της Θεολογικής Σχολής στις 5.11.1903, που ενέκρινε ένα αποδοκιμαστικό υπόμνημα προς

³⁴⁹ Βασίλης Καρδάσης, «Ευαγγελικά»: Από τη Βασίλισσα Όλγα στον Αλ. Πάλλη», Η μάχη της γλώσσας, *Ε Ιστορικά*, 253 (16.9.2004) 16-23.

³⁵⁰ Εμμανουήλ Ζολώτας, θεολόγος και πανεπιστημιακός.

³⁵¹ Ζήκος Ρώσης, θεολόγος, φιλόσοφος και καθηγητής της Θεολογικής Σχολής.

³⁵² Ιωάννης Μεσολωράς, καθηγητής της Θεολογικής.

³⁵³ Ιγνάτιος Μοσχάκης, καθηγητής της Θεολογικής.

³⁵⁴ Διομήδης Κυριακός, καθηγητής της Θεολογικής.

³⁵⁵ Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα», ό.π., σ. 333-340.

την Ιερά Σύνοδο και το υπουργείο Παιδείας και Εκκλησιαστικών, σχετικά με τις μεταφράσεις του Ευαγγελίου. Η στάση αυτή προκάλεσε τα ειρωνικά σχόλια της *Ακροπόλεως* για τον τρόπο εκλογής των καθηγητών της Θεολογικής και τη διαπλοκή στις μεταξύ τους σχέσεις. Το άρθρο εξόργισε τους φοιτητές, με αποτέλεσμα να κατευθυνθούν στα γραφεία της...Ο πρότανης Σπυρίδων Σακελλαρόπουλος³⁵⁶ στην έκτακτη συνέλευση της Σύγκλητου (6.11.1901) για την εκτίμηση της κατάστασης, παρουσίασε τις μεσολαβητικές προσπάθειες του Πανεπιστημίου μεταξύ της *Ακροπόλεως* και των φοιτητών και διαβλέποντας τον κίνδυνο από την εμπλοκή εξωπανεπιστημιακών, αποφάσισε το κλείσιμο του Πανεπιστημίου. Την επομένη, η Σύγκλητος συνεδρίασε ξανά, λόγω των εξελίξεων, όπου ο Σακελλαρόπουλος προσπάθησε να ηρεμήσει τα πνεύματα και πρότεινε αν κάποιος φοιτητής διαταράσσει την ησυχία, «...να παρακληθή η Κυβέρνησις να λάβη όσα μέτρα ήθελε κρίνη σκόπιμα και προσήκοντα προς κατίσχυσιν του κράτους του νόμου».³⁵⁷

Στα «Ορεστειακά», πριν τα επεισόδια, εκτός από τον δηλωμένο εχθρό Γεώργιο Μιστριώτη, που ξεσήκωνε φοιτητές και προσκείμενες εφημερίδες, ο Άγγελος Βλάχος και ο Γεώργιος Χατζηδάκις, τάχθηκαν εναντίον της μετάφρασης. Ο πρώτος αναμασά τις φήμες περί γλώσσας ακαλαίσθητης, «μίγμα χυδαίας και καθαρευούσης», πράγμα «ατοπώτατον εις τραγωδίαν εν γένει» και «πολύ...ατοπώτερον επί σκηνής Βασιλικού Θεάτρου», όπου κάθε άλλο μπορούσε κανείς να προσδοκά «ή τον εξευτελισμόν... της Εθνικής ημών γλώσσης». Η γλώσσα της τραγωδίας πρέπει πάντα να είναι «ευγενής, καθαρεύουσα, υψηλή» σύμφωνα «προς τον ιδανικόν και συνθηματικόν» χαρακτήρα της. Αναφερόμενος στη μετάφραση της «Αντιγόνης» από το Χρηστομάνο, υποθέτει «θα είνε χειροτέρα της “Ορεστειάς”»! Τη σκυτάλη παίρνει ο Γεώργιος Χατζηδάκις, συνδέοντας απευθείας το μεταφραστικό εγχείρημα της «Ορέστειας» με την προσπάθεια επιβολής του όρου «Ρωμαίοι» αντί «Έλληνες» από τον Εφταλιώτη και τα επιχειρήματα της πλευράς Πάλλη, που «καλούν» την κοινωνία, αναφορικά με την ελληνική [ενν. την καθαρεύουσα] «να την ρίψετε εις την θάλασσαν και να λάβετε αυτήν την οποίαν εις Παρισίους και Λιβερπούλην σάς κατεσκευάσαμεν κατά τους κανόνας της τέχνης». Μάλιστα, καλεί τον τύπο εφαρμόζοντας το αρχαίο «ο τρώσας και

³⁵⁶ Σπυρίδων Σακελλαρόπουλος, καθηγητής Λατινικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και πρότανης την περίοδο των «Ευαγγελιακών».

³⁵⁷ Χαρίκλεια Μπαλή, «Η θέση του Πανεπιστημίου», Η μάχη της γλώσσας, *Ε Ιστορικά* 253 (16.9.2004), σ. 29 – 31.

ιάσεται» να αποβάλει και «πάση δυνάμει» να καταπολεμήσει «τας αντεθνικάς τάσεις ταύτας».³⁵⁸

Το *Εμπρός*, ασταμάτητα, παρέθετε «την μίαν μετά την άλλην τας γνώμας περί της γλώσσης» εκείνων, «οίτινες αποτελούσιν ανεγνωρισμένην αυθεντίαν εν τω ζητήματι τούτω». Μία τέτοια «αυθεντία» και ο Παύλος Καρολίδης, επικαλούμενος τις έρευνες του Χατζηδάκι, εξηγεί ότι «η γλώσσα ως όργανον του πνευματικού βίου του έθνους έμεινε μία και η αυτή». Η καθαρεύουσα είναι «ακραιφνώς εθνική γλώσσα», ενώ η δημοτική, αν υποθέσουμε ότι υπάρχει στο λαό «διάφορος της λεγομένης καθαρευούσης», δύναται να θεωρηθεί «το πολύ γλώσσα του φυσικού βίου», αλλά δεν έπεται ότι μπορεί «να είνε και γλώσσα εθνική».³⁵⁹ Βλέπουμε πάνω κάτω τα ίδια πρόσωπα της πανεπιστημιακής κοινότητας, που πρωταγωνίστησαν δύο χρόνια ωρίτερα και την επίκλησή τους στον τύπο ν' αναλάβει δράση.

Μετά τις ταραχές, στην έκτακτη συνεδρίαση της Συγκλήτου στις 17.11.1903, ο τότε πρότανης Ιωάννης Ευταξίας δήλωνε: «...Η γλώσσα ημών τείνει και πρέπει να τείνη προς την αρχαίαν, ανταποκρινομένη προς τας πνευματικάς ανάγκας της εποχής...».³⁶⁰

Αν η κυβέρνηση Θεοτόκη έδειξε ολιγωρία και άργησε να πάρει θέση στο πρόβλημα, δίνοντας την ευκαιρία στην αντιπολίτευση του Δηλιγιάννη να εκμεταλλευτεί υπερβολικά το γεγονός, η κυβέρνηση Ράλλη, αντίθετα, κράτησε από την αρχή πιο σθεναρή στάση. Εκτός από τα μέτρα που είχαν ληφθεί πριν τα γεγονότα, την επομένη αυτών, ο πρωθυπουργός Δημήτριος Ράλλης δήλωσε κατηγορηματικά ότι «και αν άπαξ έτι συμβή έκτροπον τι» θα αναγκαστεί να λάβει αυστηρότατα μέτρα κατά του Πανεπιστημίου «διατάσσω εν ανάγκη και το κλείσιμον αυτού επί ολόκληρον εξάμηνον». Σε έκτακτη σύσκεψη στην οικία του με τους υπουργούς των Στρατιωτικών Ιωάννη Κωνσταντινίδη, των Εσωτερικών Κυριακούλη Μαυρομιχάλη και της Δικαιοσύνης Παναγιώτη Μερλόπουλο, αποφασίστηκε να καταβληθεί «πάσα προσπάθεια» εκ μέρους των αρχών «όπως λείψωσιν αι φοιτητικά διαδηλώσεις και ταραχαί» και ο Κωνσταντινίδης έλαβε οδηγίες να διατάξει όλα τα σώματα «όπως ενισχύσωσι την αστυνομίαν δι' ικανού αριθμού στρατιωτών».³⁶¹ Είδαμε βέβαια τους ιθύνοντες του Βασιλικού, το διευθυντή της Αστυνομίας Βούλτσο και τον υπουργό των

³⁵⁸ *Εμπρός*, αρ. 2528, 6.11.1903.

³⁵⁹ *Εμπρός*, αρ. 2530, 8.11.1903.

³⁶⁰ Χ. Μπαλή, ό.π.

³⁶¹ *Εστία*, αρ. 261, 17.11.1903

Εσωτερικών Μαυρομιχάλη να διαπραγματεύονται με τους φοιτητές, όταν αιτήθηκαν τη διακοπή της παράστασης, αλλά μπροστά στον κίνδυνο να επαναληφθούν τα έκτροπα των «Ευαγγελιακών», οι οδηγίες του Βασιλιά προς τον Πρωθυπουργό, αν και ο ίδιος επέλεξε να είναι απών εκείνη την ημέρα, ήταν σαφείς, όπως και η συνεννόηση Πρωθυπουργού και υπουργού Εσωτερικών για διατήρηση της τάξης πάσει θυσία.

Στα «Ευαγγελιακά» (1901) και τα «Ορεστειακά» (1903), με δεδομένες τις πολιτικές συνέπειες, οι κυβερνήσεις Θεοτόκη και Ράλλη αντίστοιχα, ενεπλάκησαν έμμεσα στην αντιμετώπισή τους. Ως κατασταλτικοί φορείς λειτούργησαν η Εκκλησία και το Πανεπιστήμιο. Στην πραγματικότητα, αναμετρήθηκαν με την πολιτική κρίση που επήλθε με αφορμή το γλωσσικό, αλλά όχι με το ίδιο το ζήτημα στην ουσία του. Αυτό θα γινόταν το 1907, με αφορμή το νομοσχέδιο για τα διδακτικά βιβλία. Ο Μαυρομιχάλης, προσπάθησε να περάσει τροπολογία, ώστε αυτά να συντάσσονται υποχρεωτικά «εν γλώσση απλή και καθαρευούση ίνα μη εισβάλη ο χυδαϊσμός εις το Σχολεῖον». Η καθαρεύουσα έχρηζε προστασίας, γιατί συνδεόταν με τη θρησκεία και απειλούνταν από το ξενόφερτο δημοτικιστικό κίνημα. Ο πρωθυπουργός Θεοτόκης, είτε από μετριοπάθεια, είτε υποβαθμίζοντας τον δημοτικιστικό «κίνδυνο», θεώρησε την τροπολογία περιττή και αποφεύχθηκε, τότε, η συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας.³⁶²

Όπως είδαμε, οι κατηγορίες κατά της δημοτικής βασίστηκαν στο γνωστό τρίπτυχο: αντιθρησκευτικότητα, αντεθνικότητα, ανηθικότητα, δηλαδή έννοιες που θα μπορούσαν να αγγίξουν ευαίσθητες χορδές της κοινής γνώμης, γιατί παραβίαζαν παγιωμένους κώδικες κοινωνικών και θρησκευτικών αξιών. Οι δημοτικιστές, στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, πάλεψαν να αποκτήσουν οργανωμένη υπόσταση με ζητούμενα την επιβολή της δημοτικής στο γραπτό λόγο και κυρίως τη σύνδεσή της με το ζήτημα της εκπαίδευσης και κατ' επέκταση με το εθνικό ζήτημα. Μέσω της γλώσσας, θα κατοχυρωνόταν η εικόνα της εθνικής ενότητας, εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας. Η σύνδεση με την εκπαίδευση, φανέρωσε τη νεωτερική διάσταση του δημοτικισμού και συνέδεσε το γλωσσικό με τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις.³⁶³

Βέβαια, η αναμέτρηση με την καθαρεύουσα ήταν άνιση, γιατί οι καθαρολόγοι μπορούσαν να επιβληθούν, δεδομένης της σχέσης ή ταύτισής τους με τους φορείς της

³⁶² Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα*, ό.π., σ.36 – 47, 167-178.

³⁶³ Σταυρίδη – Πατρικίου, ό.π., σ.167 – 178.

εξουσίας. Όταν ο δημοτικισμός παγιώνεται ως κίνημα, η απόπειρα καταστολής, προέρχεται από όλους τους επίσημους θεσμούς: Βουλή, Κυβέρνηση, Εκκλησία, Δικαιοσύνη, Πανεπιστήμιο. Αργότερα και η δημοτική έγινε κατεστημένος λόγος με την άρση της συνταγματικής απαγόρευσης.³⁶⁴

Στα παραπάνω, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το ρόλο του τύπου, όχι μόνο στη διάχυση της πληροφορίας, αλλά κυρίως στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, ή την αντανάκλασή της και την αμφίδρομη συχνά σχέση που υφάινεται μεταξύ τους. Παράλληλα, αποτελεί πρόσφορο πεδίο καταγραφής και διαφήμισης της πολιτικής ρητορείας και πρακτικής. Στις αρχές του 20^{ου}, τα ποσοστά του αναλφαβητισμού ήταν σαφώς μικρότερα, συγκριτικά με το 19^ο αιώνα, αλλά και τότε, αυτό δεν εμπόδιζε τις εφημερίδες να φτάνουν παντού και να διαβάζονται στα καφενεία και τις πλατείες. Μιλάμε κυρίως για «στρατευμένη» δημοσιογραφία, δηλαδή εφημερίδες κομματικά όργανα, δεμένες στο άρμα κάποιου πολιτικού. Υπάρχουν όμως και οι ανεξάρτητες, όπως η *Ακρόπολις*.³⁶⁵

Ο διευθυντής της Βλάσης Γαβριηλίδης, ήταν μια αιρετική φωνή της ελληνικής δημοσιογραφίας, που τολμούσε να αρθρώσει ανοιχτά τις απόψεις του από το βήμα της εφημερίδας κι αυτό καθιστούσε το λόγο του ακόμη πιο απειλητικό. Όχι τυχαία λοιπόν, βρέθηκε πολλές φορές στο στόχαστρο με διάφορες αφορμές. Στην περίπτωση των «Ευαγγελιακών», φιλοξένησε στην εφημερίδα την επίμαχη μετάφραση του Πάλλη και την υπερασπίστηκε με εμπρηστικά άρθρα. Κατήγγειλε τις αρχαιρεσίες της Θεολογικής Σχολής, αναφερόμενος σκωπτικά στην «Επιδημία Υπομνηματομανίας» καταλήγοντας «Αυτοί είναι οι Θεολόγοι! Και από τέτοιες υψηλαίς εμπνεύσεις ξυγγράφονται τα κουτσοφόρα υπομνήματά τους!»³⁶⁶ και δέχτηκε καταστροφικές επιθέσεις στα γραφεία της εφημερίδας του, κατηγορούμενος ως εχθρός του ελληνισμού.³⁶⁷ Μετά τα επεισόδια, με άρθρο «Πώς ο πεντάλεπτος τύπος υπεκίνησε τας ταραχάς» καταγγέλλει τις εφημερίδες *Καιροί*, *Εμπρός*, *Σκριπ* και *Αστραπή* για τους εμπρηστικούς τίτλους τους, όπως «Πυρπολήσατε την μετάφρασιν της Σλαύας» (*Καιροί*), «...δυνάμεθα να κηρύξωμεν τώρα και εις τας Αθήνας μίαν νύκτα ή και ημέραν του Αγίου Βαρθολομαίου» (*Εμπρός*).³⁶⁸

³⁶⁴ Σταυρίδη – Πατρικίου, ό.π.

³⁶⁵ Μαρωνίτη, Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα», ό.π., σ. 90 – 103.

³⁶⁶ *Ακρόπολις*, αρ. 7,072, 5.11.1901.

³⁶⁷ Μαρωνίτη, ό.π., σ.90 – 103.

³⁶⁸ *Ακρόπολις*, αρ. 7,078, 11.11.1901.

Η Ακρόπολις, θετικά διακείμενη απέναντι στο κίνημα του δημοτικισμού, βρέθηκε αντιμέτωπη με μεγάλο κομμάτι της διανόησης, που υπερασπιζόταν την καθαρεύουσα. Βέβαια, ο Ψυχάρης δεν συμπαθεί τον Γαβριηλίδη, τον οποίο θεωρεί προσωπικό του εχθρό και εχθρό του κινήματος και γι' αυτό, ήταν εξ αρχής αρνητικός στη συμπόρευσή του με τον Πάλλη.³⁶⁹ Η εφημερίδα, δεν διστάζει να ταχθεί άλλοτε με την κυβέρνηση και άλλοτε με την αντιπολίτευση.

Γενικά, οι εφημερίδες ασχολήθηκαν διεξοδικά με τα «Ορεστειακά», όπως δύο χρόνια νωρίτερα με τα «Ευαγγελιακά». Το *Άστρ* δείχνει πρώιμο ενδιαφέρον για την επικείμενη παράσταση ήδη από το 1900. Το *Εμπρός* από το φθινόπωρο του 1903, εκφράζει προσδοκίες για την «Ορέστεια» του Σωτηριάδη και την «Αντιγόνη» του Χρηστομάνου, αλλά γρήγορα απογοητεύεται και εξαπολύει μύδρους εναντίον τους, συντασσόμενο στη γραμμή Μιστριώτη. Η *Ακρόπολις*, με μακροσκελέστατα άρθρα παρακολουθεί κάθε πτυχή της υπόθεσης, τασσόμενη αρχικά στο πλευρό του Σωτηριάδη, αλλά κατά των ακραίων δημοτικιστών. Ο Γαβριηλίδης επαινεί τον Παλαμά για την «Ωδή στον Αισχύλο» και το Σωτηριάδη για τις διορθώσεις που επέφερε, μετά τις πρώτες ογλήσεις. Βέβαια, ο Τίμος Σταθόπουλος, ήταν ευθύς εξ αρχής καταδικαστικός τόσο απέναντι στη μετάφραση, επειδή δεν έγινε από το πρωτότυπο, όσο και στον Παλαμά. Στη συνέχεια, η εφημερίδα συμπορεύεται με όσους τη θεώρησαν απειλή για το έθνος, αλλά κυρίως, επιτίθεται στην αναβλητική πολιτική του πρωθυπουργού και τους χειρισμούς του, κατηγορώντας τον ότι χρησιμοποίησε το γεγονός για να κερδίσει χρόνο, καθώς και για υπερβολική χρήση βίας στην αντιμετώπιση των επεισοδίων.

Η *Εστία* ασχολείται καθημερινά με το θέμα, υπερασπίζεται τον Παλαμά και τον Σωτηριάδη, κατεριωνεύεται το Μιστριώτη, αλλά καταδικάζει και τους ακραίους «χυδαϊστές», υποστηρίζοντας μια μέση οδό. Είναι ξεκάθαρα αντίθετη στη «δήθεν δημόδη» γλώσσα, δημιούργημα, όπως πιστεύει, της φαντασίας των Ψυχάρη και Πάλλη, αλλά υπέρ της τήρησης της τάξης. Οι εφημερίδες *Εμπρός*, *Σκριπ* και *Καιροί* συστρατεύονται με τους φοιτητές, επαινώντας την πολιτική τους ετοιμότητα στην περιφρούρηση υψηλών ιδανικών και υπερτονίζοντας τους υποτιθέμενους κινδύνους για το έθνος. Ο Νουμάς, στηλιτεύει τις υπερβολικές αντιδράσεις, κριτικάρει με επιείκεια το Χρηστομάνο και πολύ αυστηρότερα το Σωτηριάδη, εχθρό του Ψυχάρη, αλλά τελικά θριαμβολογεί με τα γεγονότα, τα οποία θεωρεί νίκη του δημοτικισμού.

³⁶⁹ Μαρωνίτη, ό.π., σ. 333 – 340.

Ένα άλλο θέμα που με απασχόλησε είναι, ότι το φοιτητικό σώμα εμφανίζεται προσκολλημένο σε σχολαστικές αντιλήψεις, εκφραστής των οποίων ήταν το Πανεπιστήμιο. Μάλιστα, ο τύπος στο σύνολό του, οι καθηγητές και οι πολιτικοί, αναγνώριζαν τα ανιδιοτελή τους κίνητρα, επιδεικνύοντας μια αξιοθαύμαστη ανοχή στις «παραβατικές» συμπεριφορές τους, που νομιμοποιούσε η ανάγκη προάσπισης εθνικών συμβόλων. Ακόμη και ο *Νουμάς* από τη στήλη «Φαινόμενα και Πράγματα» γράφει : «Οι Μιστριώτιδες κ' οι Χατζηδάκιδες κ' οι Καλαποθάκηδες κι' όλες οι μαργιονέττες των τρανών αυτών καραγκιόζηδων,...όλοι...για το παλιοτόμαρό τους φροντίζοντας, έσπρωξαν με τα φουσκωμένα...λόγια τους απονήρευτα κι άμυαλα παιδιά κατά του Νόμου...κατά του Έθνους ακόμα, κι' ανάγκασαν την Πολιτεία να δείξη τα δόντια της και να δικαιολογήση την ύπαρξί της» και πιο ξεκάθαρα «Οι φοιτηταί δεν έφταιγαν.- Το 'μολογούμε»!³⁷⁰ Επίσης, η Πρυτανεία, με απόφαση της Συγκλήτου και κυβερνητική διαταγή, για να τους κατευνάσει, τοιχοκόλλησε έκκληση, διαβεβαιώνοντάς τους ότι η ελληνική γλώσσα δεν θα καταστεί ποτέ ξένη προς τους Έλληνες και κανείς δεν μπορεί να τους απαγορεύσει τη γνώση των υψηλών ιδεών της αρχαίας.³⁷¹

Ο υπουργός Παιδείας Θεόδωρος Φαρμακόπουλος, την επομένη των «Ορεστειακών» δήλωσε: «οι φοιτηταί υπερέβησαν τα εσκαμμένα». Όμως, φρονεί ότι τα αρχαία δράματα δεν πρέπει να διδάσκονται «από σκηνης εν μεταφράσει» και οι θεατές επειδή «δεν θα εννοούσι, να θαυμάζωσι μόνον την σκηνικήν μεγαλοπρέπειαν»!³⁷² Μετά από αυτές τις αντιφατικές τοποθετήσεις, φαντάζει ακόμη πιο οξύμωρο, που το Βασιλικό με τη χρηματοδότηση του Γεωργίου Α', προχωρά σε μια νεωτεριστική κίνηση, ανεβάζοντας αρχαία τραγωδία μεταφρασμένη στη δημοτική και απέναντί του βρίσκει τη δήθεν προοδευτική φοιτητική πρωτοπορία.

Έτσι, οι κουμπουροφόροι φοιτητές υπερασπίζονταν δυναμικά το «αμετάφραστον» του Ευαγγελίου και της «Ορέστειας», προκαλώντας μια αμηχανία στην προσπάθεια αποκρυπτογράφησης της κοινωνικής διάστασης του φαινομένου. Εδώ, υπεισέρχεται η δυσκολία στην περιγραφή του ελληνικού εθνικισμού και της διασύνδεσής του με το πανεπιστήμιο.³⁷³

Από συστάσεως ελληνικού κράτους, οι Έλληνες, φιλοτέχνησαν μια αυτοεικόνα, που στοιχειοθετούσε η πίστη στην παλαιότητα της φυλής τους και στο

³⁷⁰ *Νουμάς*, αρ. 71, 23.11.1903.

³⁷¹ *Ακρόπολις*, αρ. 7800, 19.11.1903.

³⁷² *Εστία*, αρ. 261, 17.11.1903.

³⁷³ Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», ό.π., σ. 9-35.

μέλλον της και η αίσθηση υπεροχής έναντι των γειτονικών τους εθνών.³⁷⁴ Το γεγονός ότι πολλοί από τους πληθυσμούς που είχαν επαναστατήσει, βρέθηκαν εκτός της ελληνικής επικράτειας, έκανε την Επανάσταση του 1821 να φαντάζει ατελής, δημιουργώντας την επιθυμία για επέκταση των συνόρων. Η προοπτική της Μεγάλης Ιδέας συσπείρωσε όλους τους Έλληνες, ανεξαρτήτως κομματικής ιδεολογίας ή κοινωνικής τάξης. Επομένως, πρόκειται για μια «υπερταξική» ιδεολογία με το πρόβλημα να εντοπίζεται στις «οβιδιακές» μεταμορφώσεις της και τις διαφορετικές κάθε φορά νοηματοδοτήσεις και στρατηγικές της.³⁷⁵

Το Πανεπιστήμιο Αθηνών κατέστη το «φυτώριο», όπου άνθισε το ιδεολόγημα της «εθνικής προόδου» με δύο κυριότερους άξονες τον εκσυγχρονισμό της χώρας και τη σύνδεση με την αρχαιότητα. Από την ίδρυσή του, το 1837, διατύπωσε τις στρατηγικές επικράτησης της Μ. Ιδέας, που περιλάμβαναν γεωγραφική και πολιτιστική εξάπλωση, εσωτερική ανάπτυξη και μεταλαμπάδευση του ελληνικού πνεύματος στην Ανατολή. Επιθυμούσε να «συναντήσει» τα άλλα μέλη της εθνικής κοινότητας που βρίσκονταν εκεί, να καλλιεργήσει την εθνική τους ταυτότητα και να ενισχύσει τη σχέση τους με το ελληνικό κράτος. Δεν είναι τυχαία η εγγραφή πολλών φοιτητών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα Επτάνησα, ειδικά τα πρώτα χρόνια. Στις κινητοποιήσεις των «Ορεστειακών», είδαμε και αιτήματα για την οικονομική τους διευκόλυνση, γιατί θεωρούνταν φορείς της εθνικής ιδεολογίας, όταν θα επέστρεφαν στον τόπο καταγωγής τους.³⁷⁶

Από την αρχή δεν έκρυψε τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του, προσβλέποντας στην ανάπτυξη σχέσεων με αντίστοιχα ιδρύματα του εξωτερικού. Η πλειονότητα των

³⁷⁴ ό.π.

³⁷⁵ Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Διαδικτυακή Διάλεξη), «Η Μεγάλη ιδέα και η «εθνική πρόοδος» στο νεοσύστατο βασίλειο» (18 Μαρτίου 2021), *Οι κληρονομίες του 1821. Τα πρόσωπα και οι ιδέες*, ΚΙΚΠΕ και ΑΣΚΙ: 2^{ος} Κύκλος Επιμορφωτικών Διαλέξεων για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση (Διοργάνωση), Bodossaki Lectures on Demand, στο <https://www.blod.gr/lectures/i-megali-idea-kai-i-ethniki-proodos-sto-neosystato-basileio/>.

³⁷⁶ Κώστας Γαβρόγλου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Χάιδω Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών [1837 – 1937] και η ιστορία του*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2022, σ. 8-13· Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Διαδικτυακή Διάλεξη), ό.π.: Κώστας Θ. Λάπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., 2004, σ. 99-105, στο <https://www.openbook.gr/panepistimio-kai-foitites-stin-ellada-kata-ton-19o-aiwna/>.

συντελεστών του (ιδρυτές, πρυτανικές αρχές, καθηγητικό προσωπικό), είχαν σπουδάσει στην Ευρώπη και κυρίως στη Γερμανία, τα πανεπιστήμια της οποίας λειτούργησαν ως πρότυπο για την οργάνωσή του. Επίσης, πολλοί φοιτητές του μετέβαιναν στην Ευρώπη για να συνεχίσουν τις σπουδές τους και στη συνέχεια να το στελεχώσουν. Όμως, εκφράστηκε και δυσπιστία εναντίον του από εκκλησιαστικούς κύκλους για τις επιπτώσεις της δυτικής παιδείας, που θα μετέφερε, στην ελληνική νεολαία και τη λειτουργία του ως χώρου ανατρεπτικών κηρυγμάτων. Άλλωστε, το θρησκευτικό στοιχείο αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στη συγκρότηση της φυσιογνωμίας του.³⁷⁷

Το έτερο καθοριστικό στοιχείο ήταν η σύνδεση με την ελληνική αρχαιότητα, που κατέλαβε περίοπτη θέση σε αυτό, σε επίπεδο συμβολικό και περιεχομένου, γιατί νομιμοποιούσε την ύπαρξη του ελληνικού κράτους και την αναγνώρισή του από τις Δυνάμεις κι αποτελούσε κύριο συστατικό της εθνικής ιδεολογίας. Τα Αρχαία Ελληνικά, από την αρχή, αναδείχθηκαν στην «ιερή» γλώσσα του ιδρύματος, ενώ η δημοτική ήταν απαγορευμένη. Στο τέλος του 19ου αιώνα το «αρχαιοπληκτο», κατά τους δημοτικιστές, Πανεπιστήμιο και ιδιαίτερα η Φιλοσοφική Σχολή, σε επίπεδο καθηγητών και φοιτητών, πρωτοστάτησε στο γλωσσικό ζήτημα. Βέβαια, το διακύβευμα δεν ήταν μόνο η περιφρούρηση των κεκτημένων, αλλά υπήρχαν και πρακτικά ζητήματα. Η καθαρεύουσα, θεωρούμενη ως ανώτερη γλώσσα, διαχώριζε την αστική τάξη από τα κατώτερα στρώματα, έδινε μια διακριτή ταυτότητα στους φοιτητές και κυρίως, τη δυνατότητα επαγγελματικής αποκατάστασης, γιατί θεωρείτο προαπαιτούμενο για το διορισμό τους στο δημόσιο.³⁷⁸

Εδώ, υπεισέρχεται ένα ακανθώδες ζήτημα για τους δημοτικιστές διανοούμενους της εποχής. Ήταν αναγκασμένοι, τότε και αργότερα, να καταφεύγουν στην καθαρεύουσα προκειμένου να βιοποριστούν. Ο Κωστής Παλαμάς, γενικός γραμματέας του Πανεπιστημίου, βρέθηκε στο στόχαστρο την περίοδο των «Ορεστειακών» και οι «γλωσσαμύνητες» ζητούσαν επίμονα την απόλυσή του από αυτό, γιατί, πριν την έναρξη της επίμαχης παράστασης, ακουγόταν το ποίημά του «Το Χαίρε της Τραγωδίας» στη δημοτική. Τηρώντας το θεσμικό του ρόλο υπέγραφε τις ανακοινώσεις του ιδρύματος στην καθαρεύουσα, αλλά ως διανοούμενος εκφραζόταν στη δημοτική κι αυτός ο «διχασμός» θα τον έβαζε σε περιπέτειες και στο μέλλον...

³⁷⁷ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών*, ό.π., σ.8 -13.

³⁷⁸ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, ό.π., σ.13-22.

Το Αθήνησι, εκτός από όργανο πνευματικής και εθνικής πολιτικής, εκλαμβάνοντας ως δεδομένο, ότι η «φιλομάθεια» αποτελούσε συστατικό στοιχείο της ελληνικής φυλής, φιλοδοξούσε να οδηγήσει στην ανύψωση του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου λαού και κλήρου, στη διαμόρφωση ικανών δημοσίων υπαλλήλων και επιστημόνων, ακόμη και στην εμπέδωση των ατομικών ελευθεριών, της ισότητας των πολιτών και της ευταξίας.³⁷⁹

Γρήγορα, τα ιδεολογήματά του περί υψηλής αποστολής, βρήκαν ανταπόκριση στους πλούσιους ομογενείς, δημιουργώντας ένα ισχυρό ρεύμα ευεργετισμού, που του εξασφάλισε οικονομικούς πόρους και δυνατότητα παρέμβασης στην πνευματική ζωή. Ειδικά με την καθιέρωση του θεσμού των ποιητικών διαγωνισμών, εδραιώθηκε το κύρος των καθηγητών του, ενώ ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν κανόνες και πρότυπα για τη λοτεχνική γραφή.³⁸⁰

Η εμπλοκή του επεκτάθηκε και σε πολιτικό επίπεδο, όταν το 1844 απέκτησε το δικαίωμα κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης. Ο βουλευτής του Πανεπιστημίου θα προάσπιζε τα συμφέροντα του «εκπαιδευτικού σώματος», όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά οι καθηγητές στην αίτησή τους στην Εθνοσυνέλευση. Οι διαδικασίες απέδειξαν την έντονη πολιτικοποίησή τους και η παρουσία του ιδρύματος στον κοινοβουλευτικό βίο διήρκεσε ως την επανάσταση του 1862.³⁸¹ Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πόσο βαρύνων και πολυσήμαντος ήταν ο ρόλος του.

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, το Πανεπιστήμιο, αναλαμβάνει πλέον ηγετικό ρόλο στη βελτίωση των όρων ζωής και την εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών, υποκαθιστώντας σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και το ίδιο το Κράτος. Η πρόοδος έχει ως χαρακτηριστικά τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό και την άρρηκτη σχέση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν, για τα οποία έγινε λόγος νωρίτερα.³⁸²

Το πρώτο χαρακτηριστικό, αυτό του ευρωπαϊκού προσανατολισμού, επιδέχεται νομίζω μια περαιτέρω διευκρίνιση, γιατί παραπέμπει στην άλλη παράμετρο της νεοελληνικής συνείδησης, το γνωστό αντιθετικό ζεύγος πολιτισμένη χριστιανική Δύση – βάρβαρη ισλαμική Ανατολή. Η Ευρώπη, μια επίσης αόριστη έννοια (γεωγραφική, οικονομική, πολιτική, πολιτισμική), συνδέεται με τις προστάτιδες Δυνάμεις, που ως αναπτυγμένες θεωρούνταν πρότυπο, κυρίως συνταγματικό, ειδικά η Αγγλία και η

³⁷⁹ Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, ό.π., σ. 99-105.

³⁸⁰ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, ό.π., σ.97-98· Λάππας, ό.π., σ. 105-123

³⁸¹ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, ό.π., σ.69-70· Λάππας, ό.π., σ. 105-123.

³⁸² Καραμανωλάκης (Διαδικτυακή Διάλεξη), ό.π.

Γαλλία. Όμως η Ευρώπη, δεν συνέδραμε τους Έλληνες στο όραμα της εθνικής ολοκλήρωσης, αν και ήταν ένα χριστιανικό έθνος, με αρχαιοελληνική κληρονομιά. Προφανώς, οι Έλληνες ξεχνούσαν τα στρατηγικά συμφέροντα κάθε χώρας, που υπαγόρευαν τη στάση της απέναντι στο Ανατολικό Ζήτημα, μέρος του οποίου ήταν και η ελληνική υπόθεση και οδηγούσαν σε ένα διαρκές διπλωματικό παζάρι. Οπότε, η αναβολή μιας συνολικής επίλυσης του προβλήματος, όπως στην περίπτωση του Κρητικού, συχνά υπονόμει την ταυτότητα των Δυνάμεων ως προστάτιδες του ελληνικού έθνους. Τότε, η Ευρώπη γινόταν «απειλή», προκαλώντας αισθήματα φόβου και ανασφάλειας στους Έλληνες, ελέγχοντας ποικιλοτρόπως τις επινοήσεις των «ετεροτήτων» από τις οποίες κινδύνευαν.³⁸³

Το Πανεπιστήμιο λοιπόν, βιώνοντας την ύπαρξή του ως θεματοφύλακας αξιών, που συνιστούν τα αναλλοίωτα στοιχεία της ελληνικής ταυτότητας -γλώσσα, θρησκεία, παραδόσεις- και έχοντας αναλάβει ηγετικό ρόλο στην ανάπτυξη και πρόοδο της χώρας, αντιδρά στη μετάφραση των Ευαγγελίων και των αρχαίων κειμένων, για να περιφρουρήσει αυτά τα σύμβολα.

Ο σαφής εθνικιστικός προσανατολισμός του, υπερτονίζεται σε περιόδους κρίσεων και καλεί σε «στρατολόγηση» όλο το διαθέσιμο δυναμικό του, καθηγητές και φοιτητές. Τα «Ευαγγελιακά» έδωσαν στο ίδρυμα τη δυνατότητα να αναλάβει πατριωτική - πολιτική δράση, αναβαθμίζοντας το κύρος της Θεολογικής Σχολής και δοκιμάζοντας την οριοθέτηση των σχέσεων πανεπιστημίου, κράτους και εκκλησίας. Επιπλέον, ήταν μια πρώτη τάξεως ευκαιρία να συγκρουστεί το πανεπιστημιακό κατεστημένο με το δημοτικισμό, σε μια πρώτη προσπάθεια εξουδετέρωσής του.³⁸⁴

Οι ίδιοι οι σπουδαστές, αν και δεν αποτελούσαν ένα ενιαίο σώμα, λόγω της διαφορετικής οικονομικής και γεωγραφικής τους προέλευσης, αλλά και της σχολής, την οποία παρακολουθούσαν, ωστόσο, από νωρίς είχαν μια δυναμική παρουσία στο δημόσιο βίο, συμμετέχοντας σε εκδηλώσεις, διαμαρτυρίες και συλλογικότητες, βασισμένοι και στην αντίστοιχη ευρωπαϊκή εμπειρία. Η κοινή αυτή στράτευση, οδήγησε σταδιακά στην καλλιέργεια της αίσθησης ότι επρόκειτο για μια διακριτή ομάδα της κοινωνίας, που οδηγούσε η πίστη στη Μεγάλη Ιδέα και τα υψηλά ιδανικά.³⁸⁵

Στα «Ορεσטיακά», ενδεικτικό του πώς αντιλαμβάνονταν οι γλωσσαμύνητες φοιτητές το ίδρυμα και το ρόλο τους σ' αυτό, είναι το κείμενο της αναφοράς προς τον

³⁸³ Μαρωνίτη, *Πολιτική εξουσία και «εθνικό ζήτημα»*, ό.π., σ. 46 – 75.

³⁸⁴ Μαρωνίτη, ό.π., σ. 357-369.

³⁸⁵ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, ό.π., σ.89-93.

Βασιλιά, στις 21.11.1903. Ο Αλέξανδρος Βασιλόπουλος, φοιτητής της Θεολογικής, τονίζει ότι στο Πανεπιστήμιο «ως εν καθαρηρίω πυρί αποκαθαίρεται οσημέραι η γλώσσα ημών και αποβάλλουσα τα ράκη άτινα περιέβαλον αυτή...». Ο συνάδελφός του Καλφακάκος διαχωρίζει τους Έλληνες φοιτητές έναντι των άλλων πανεπιστημίων «οίτινες εγκύπτουσι μόνον εις την επιστήμην των, αλλ' είνε και φρουροί των δικαιών της πατρίδος και της θρησκείας των» και πιο κάτω «...είνε στρατιώτης [ενν. ο Έλλην φοιτητής] της επιστήμης του άμα και της πατρίδος του, διότι είνε και άγρυπνος φρουρός και εις πολλές περιστάσεις αναγκάζεται να υπερμαχή». Όσο για τα κίνητρά τους, διαβεβαιώνουν το βασιλιά, ότι έπραξαν εμφορούμενοι «...μόνον εξ' αγνού ενθουσιασμού, προς μίαν ευγενή ιδέαν...», όχι για ατομικό όφελος, «πολλώ δε μάλλον (εκ) πολιτικής τινός υποδαυλίσεως».³⁸⁶

Εδώ, αξίζει να επισημάνουμε τον καθοριστικό ρόλο των αρχαιστών καθηγητών του Πανεπιστημίου στη συντηρητική διαπαιδαγώγηση των φοιτητών, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο του Μιστριώτη. Επρόκειτο για μια ισχυρή προσωπικότητα με δημαγωγικές και πατερναλιστικές τάσεις, που έχαιρε σεβασμού και τάχθηκε στο πλευρό των σπουδαστών σε αρκετές από τις διεκδικήσεις τους, αναφορικά με τα εκπαιδευτικά τέλη, τις εξετάσεις στα γενικά μαθήματα, την ίδρυση φοιτητικής λέσχης, ενώ πρωτοστάτησε και στην εκτόνωση των Γαλβανικών. Η προσέγγισή του στους φοιτητές γινόταν και μέσω του θεάτρου, καθώς τους χρησιμοποιούσε ως ηθοποιούς στις παραστάσεις αρχαίων δραμάτων, που ανέβαζε με την «Εταιρία» του.³⁸⁷

Στα επεισόδια που εξετάζουμε, ο Μιστριώτης, δύο μέρες μετά την προσαγωγή του στον ανακριτή, εμφανίζεται στο μάθημά του, εμμένοντας στις γνωστές θέσεις του: «Αν έχης γλώσσαν, έχεις έθνος και έχεις πάντα τα ειρημένα· της γλώσσης όμως απωλεσθείσης τα πάντα συναπόλλυνται». Ακόμη «και εκ του άλλου βίου ως αλάστωρ δαίμων ή ως τιμωρός Εριννύς, θέλω κατέλθη κατ' εκείνων, οίτινες δίκην πολυκεφάλου Ύδρας, ότε μεν ως ιδρυταί της Εθνικής Εταιρίας, οτέ δ' ως μεταφρασταί του Ευαγγελίου και οτέ ως άκακοι της «Ορεστείας» παρωδοί εμφανίζονται». Και παρακάτω, κατατάσσει τον εαυτό του στους «μάρτυρας της γλώσσης συρομένους από των εδωλίων της επιστήμης εις τα δωμάτια των κακούργων και των φθισιώντων».³⁸⁸

³⁸⁶ *Ακρόπολις*, αρ.7803, 22.11.1903.

³⁸⁷ Λάππας, ό.π., σ. 613-625.

³⁸⁸ *Ακρόπολις*, αρ. 7831, 20.12.1903.

Η συμμετοχή των φοιτητών στο αντιοθωνικό κίνημα και την κατάλυση της συνταγματικής μοναρχίας, ενίσχυσε το κύρος τους εντός και εκτός ιδρύματος και φτάσαμε στη συμμετοχή του Πανεπιστημίου στην εθνοφυλακή. Η Πανεπιστημιακή Φάλαγγα αποτέλεσε την πρώτη μαζική οργάνωση της φοιτητικής νεολαίας. Επισημοποιήθηκε με ψήφισμα της Προσωρινής Κυβέρνησης στα τέλη του 1862 για τη διαφύλαξη της δημοσίας τάξεως και τη στήριξη της επανάστασης και διαλύθηκε το 1865, ενώ το 1875 είχαμε την ανασύστασή της. Εφοδιάστηκε με στρατιωτικό υλικό και συμμετείχε στις ασκήσεις και τις «παρατάξεις» της εθνοφυλακής Αθηνών και Πειραιώς, όντας έτοιμη να συνδράμει την πατρίδα, αν το απαιτούσαν οι ανάγκες. Η εκτεταμένη ενασχόληση καθηγητών και φοιτητών με τη φάλαγγα, που τους απομάκρυνε από τα ακαδημαϊκά τους καθήκοντα, προκαλώντας μάλιστα τριβές με το Πανεπιστήμιο, τους ενέπλεξε στα πολιτικά πράγματα, συμβάλλοντας ακόμη περισσότερο στη συνειδητοποίηση του πολιτικού βάρους και των δικαιωμάτων τους. Η συμπεριφορά των φοιτητών θυμίζει κατά πολύ εκείνη των στρατιωτών, ενώ και οι δύο μαζί αποτελούσαν στη συνείδησή τους μια ενότητα.³⁸⁹

Ειδικά μετά το 1870, οι φοιτητικές κινητοποιήσεις αποκτούν ευρύτερο χαρακτήρα. Το 1874 ιδρύθηκε η Φοιτητική Λέσχη, αφού είχαν προηγηθεί και άλλες απόπειρες. Το 1878 μια ομάδα φοιτητών πήρε μέρος στην επανάσταση στη Θεσσαλία! Το 1897 η Εταιρία «Ελληνισμός» απέστειλε τον Γεώργιο Αντωνόπουλο³⁹⁰ ως διοικητή της φοιτητικής φάλαγγας, που κατέβηκε στην Κρήτη για να συμμετάσχει στην Επανάσταση. Κατά την αναχώρησή τους από το λιμάνι του Πειραιά, οι φοιτητές ορκίστηκαν στο λάβαρο της φάλαγγας υπό τις ενθουσιώδεις επευφημίες του πλήθους: «...ή θα γυρίσωμεν με την ελευθερίαν της [ενν. Κρήτης] ή θα πέσωμεν νεκροί στην αγκαλιά της».³⁹¹ Μετά από αυτά, δεν χωρούν αμφιβολίες για το πώς αντιλαμβάνονταν οι φοιτητές και το Πανεπιστήμιο γενικότερα, το «εθνικό καθήκον» τους.

Έτσι, η φοιτητιώσα νεολαία, αναθρεμμένη με τα ρομαντικά εθνικά ιδεώδη και κάτω από την παρότρυνση θερμόαιμων καθηγητών της, προτάσσει τα στήθη της, αναλαμβάνοντας έναν πιο ενεργητικό ρόλο απέναντι στην αναποφασιστικότητα του κράτους και της εκκλησιαστικής ιεραρχίας.³⁹²

³⁸⁹ Γαβρόγλου, Καραμανολάκης, Μπάρκουλα, ό.π., σ.36-41, 161-169· Λάππας, ό.π., σ. 533-542.

³⁹⁰ Γεώργιος Αντωνόπουλος, υπήρξε φοιτητής της Νομικής και της Φιλοσοφικής, χωρίς να πάρει ποτέ πτυχίο. Ως ένθερμος υποστηρικτής της στρατιωτικής εκπαίδευσης των φοιτητών, συμμετείχε σε ανάλογες πρωτοβουλίες. Την περίοδο των «Ορεσειακών» ήταν διευθυντής του Σκοπευτηρίου.

³⁹¹ Λάππας, ό.π., σ. 575-588· Μαρωνίτη, ό.π., σ.115-120.

³⁹² Μαρωνίτη, ό.π., σ.340-357.

Επιπλέον, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η οικονομική ανασφάλεια ως μέρος της γενικότερης πολιτικοκοινωνικής κρίσης της περιόδου, σε συνδυασμό με την αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού, προφανώς δημιουργούσε προβληματισμούς στο φοιτητικό σώμα σχετικά με το επαγγελματικό του μέλλον. Υπερασπιζόμενοι την καθαρεύουσα, που άλλωστε αποτελούσε πρωταρχικό στοιχείο της εκπαίδευσής τους, ουσιαστικά εξασφάλιζαν τη θέση τους στην κοινωνική και διανοητική ελίτ του ελληνικού κράτους.³⁹³

Μετά την ήττα του 1897, η έννοια της ομοιογένειας (γεωγραφική, πολιτική, κοινωνική) και συνέχειας, που με τόσο ζήλο καλλιεργήθηκε στο 19^ο αιώνα, δεν ήταν πλέον αυτονόητη και ο εθνικός στόχος, έπρεπε να επαναπροσδιοριστεί. Τα κοινοβουλευτικό σύστημα τέθηκε υπό σοβαρή αμφισβήτηση, με αποτέλεσμα την αναδίπλωση της Παλαιάς Ελλάδας σε συντηρητικές θέσεις. Η οξεία πολιτικοκοινωνική κρίση, που ακολούθησε, ειδικά την τριετία 1901 – 1903, πρέπει να αντιμετωπιστεί ως συνέχεια του μεταπολεμικού σκηνικού, όπου το εθνικό αίσθημα αναζητούσε τρόπους έκφρασης ιδιωτικής και δημόσιας για να επουλώσει το συλλογικό τραύμα.³⁹⁴

Σε θεσμικό επίπεδο, ζητήματα θρησκείας και γλώσσας δεν θα λείψουν από το προσκήνιο και τα επόμενα χρόνια, όπως και λαϊκές κινητοποιήσεις για τα ίδια ζητούμενα. Το Πανεπιστήμιο και ειδικά η Φιλοσοφική, θα εξακολουθήσει να κρατά την ίδια επιφυλακτική και αντιδραστική στάση. Το 1908, έτος ίδρυσης της Κοινωνιολογικής Εταιρείας, ο γενικός γραμματέας του Πανεπιστημίου Κωστής Παλαμάς και ο μαθηματικός Νικόλαος Χατζηδάκις, δέχτηκαν την ποινή της επίπληξης από τον υπουργό Παιδείας Ανδρέα Στεφανόπουλο για τη δημόσια δημοτικιστική τους τοποθέτηση. Ακόμη και η εγκατάσταση διδακτικού προσωπικού από την κυβέρνηση Βενιζέλου στη Φιλοσοφική το 1911, συναντά προβλήματα. Έτσι, ο πρώτος γύρος στη μάχη της γλώσσας, θα έκλεινε με το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1911 του Ελευθερίου Βενιζέλου, στο οποίο ψηφίστηκε ειδική διάταξη, που καθιέρωνε την καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα.³⁹⁵

Σύμφωνα με τους πολέμιους της δημοτικής, μόνο η καθαρεύουσα τεκμηριώνει τη συνέχεια και ενότητα του ελληνισμού, γι' αυτό και η επίθεση εναντίον της ήταν σφοδρή. Από κοινού λοιπόν τα «Ευαγγελιακά» και τα «Ορεστειακά», αν άφησαν κάτι σαν παρακαταθήκη, ήταν αναμφίβολα η δυναμική του δημοτικισμού, ως ένα

³⁹³ Γαβρόγλου, Καραμανωλάκης, Μπάρκουλα, ό.π., σ. 161-169.

³⁹⁴ Μαρωνίτη, ό.π., σ. 457 - 466, 357 – 369.

³⁹⁵ Ρένα Σταυρίδη – Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, σ.167 – 178.

προμήνυμα των εξελίξεων που θα ακολουθούσαν αναφορικά με τη δημοτική γλώσσα και τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις. Με λίγα λόγια, άνοιξαν το δρόμο για την καταστολή του δημοτικισμού, μέσα από τη νομοθετική κατοχύρωση της καθαρεύουσας.³⁹⁶

Όσο για την επίμαχη μετάφραση της «Ορέστειας», με το αντιφατικό και άτεχνο γλωσσικό της ύφος, όπως εξάγεται και από τα σχόλια του τύπου, θα παραμείνει «μνημείο μετέωρης γλωσσικής αναποφασιστικότητας», που εκμεταλλεύτηκε δεόντως η συγκεκριμένη ιστορικοπολιτική συγκυρία...³⁹⁷

³⁹⁶ Άλκηστις Βερέβη, «Το χρονικό των γεγονότων», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ. 27 - 42.

³⁹⁷ Έλσα Ανδριανού, «Η «λέξις» του Γεωργίου Σωτηριάδου: μεταφραστική προσέγγιση στην «Ορέστεια» του Αισχύλου», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, ό.π., σ. 129 – 140.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές

www.parliament.gr (Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής/Εφημερίδες):

Τύπος της εποχής

Ακρόπολις, 5.8.1901, 5.11.1901, 11.11.1901, 1.11.1903, 2.11.1903, 3.11.1903, 4.11.1903, 5.11.1903, 6.11.1903, 7.11.1903, 9.11.1903, 10.11.1903, 12.11.1903, 13.11.1903, 14.11.1903, 16.11.1903, 17.11.1903, 18.11.1903, 19.11.1903, 20.11.1903, 21.11.1903, 22.11.1903, 23.11.1903, 24.11.1903, 25.11.1903, 26.11.1903, 27.11.1903, 28.11.1903, 10.12.1903, 19.12.1903, 20.12.1903, 14.1.1904.

Άστν, 14.8.1888, 17.11.1900, 18.11.1900, 19.11.1900, 29.11.1900, 1.12.1900, 8.12.1900, 10.12.1900, 11.12.1900, 12.12.1900, 15.12.1900, 16.12.1900, 2.11.1903, 3.11.1903, 9.11.1903, 11.11.1903, 15.11.1903, 16.11.1903, 17.11.1903.

Εμπρός, 30.10.1903, 31.10.1903, 3.11.1903, 4.11.1903, 5.11.1903, 6.11.1903, 8.11.1903, 17.11.1903, 18.11.1903, 19.11.1903, 23.11.1903, 26.11.1903, 28.11.1903, 18.12.1903, 25.1.1904.

Εστία, 2.11.1903, 4.11.1903, 5.11.1903, 6.11.1903, 7.11.1903, 10.11.1903, 11.11.1903, 12.11.1903, 14.11.1903, 16.11.1903, 17.11.1903, 26.1.1904.

Καιροί, 5.11.1903, 8.11.1903, 9.11.1903, 13.11.1903, 27.1.1904.

Νουμάς, 30.1.1903, 9.11.1903, 13.11.1903, 23.11.1903, 30.11.1903.

Πρωΐα, 2.11.1903, 4.11.1903, 7.11.1903, 8.11.1903, 9.11.1903, 11.11.1903, 18.11.1903.

Σκριπ, 16.11.1903, 18.11.1903, 19.11.1903.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδη – Συμεωνίδα Α., «Ευαγγελικά και Ορεστειακά», *Το Γλωσσικό Ζήτημα. Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, Μπαμπινιώτης, Γ. (επιμ.), Αθήνα 2011, 253 - 281.
- Βερέβη Α., (Εισήγηση), «Το χρονικό των γεγονότων», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, 27 - 42.
- Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκης Β., Μπάρκουλα Χ., *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών [1837 - 1937] και η ιστορία του*, Ηράκλειο 2022.
- Δελβερούδη Ελ.-Α., «Θέατρο», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, Χατζηϊωσήφ Χρ. (επιμ.), Αθήνα 2000, τ.Α2, 353 - 387.
- Διάλλα Αντ., «Ευαγγελικά και Πανσλαβισμός: Ο παράδοξος συσχετισμός;», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, 43-61.
- Καραμανωλάκης Β., (Διαδικτυακή Διάλεξη), «Η Μεγάλη ιδέα και η «εθνική πρόοδος» στο νεοσύστατο βασίλειο» (18 Μαρτίου 2021), *Οι κληρονομίες του 1821. Τα πρόσωπα και οι ιδέες*, ΚΙΚΠΕ και ΑΣΚΙ: 2^{ος} Κύκλος Επιμορφωτικών Διαλέξεων για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση (Διοργάνωση), Bodossaki Lectures on Demand, στο <https://www.blod.gr/lectures/i-megali-idea-kai-i-ethniki-proodos-sto-neosystato-basileio/>.
- Κορδάτος Γ., *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα 1973.
- Λάππας, Κ., Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα, Αθήνα 2004, στο <https://www.openbook.gr/panepistimio-kai-foitites-stin-ellada-kata-ton-19o-aiwna/>.
- Λούβη Λ., *Ο εθνικός μας κλαυσίγελως*, εφημ. Το Βήμα Online, 24.11.2008.
- Λούβη Λ., *Περιγέλωτος Βασιλείου, οι σατιρικές εφημερίδες και το εθνικό ζήτημα 1875-1886*, Αθήνα 2002.
- Μαρωνίτη Ν.,(Εισήγηση), «Εθνικός και δυναστικός λόγος: συγκλίσεις και αντιπαραθέσεις με αφορμή τη μετάφραση του Ευαγγελίου», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό

Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, 63 – 81.

Μαρωνίτη Ν., *Πολιτική εξουσία και «Εθνικό Ζήτημα» στην Ελλάδα, 1880-1910*, Αθήνα 2009.

Μαυρικού –Αναγνώστου Μ., *Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος και η Νέα Σκηνή*, Αθήνα 1964.

Μηνάς Κ, «Γλωσσικές αντιμαχίες: Κωνσταντίνος Ασώπιος – Παναγιώτης Σούτσος, Κωνσταντίνος Κόντος – Κωνσταντίνος Ασώπιος, Δημήτριος Βερναρδάκης – Κωνσταντίνος Κόντος, Γεώργιος Χατζηδάκης – Δημήτριος Βερναρδάκης», *Το Γλωσσικό Ζήτημα. Σύγχρονες Προσεγγίσεις*, Μπαμπινιώτης, Γ. (επιμ.), Αθήνα 2011, 234 - 251.

Μπάλτα Ν., «Η εξέλιξη της ειδησεογραφίας στις ελληνικές εφημερίδες τον 19^ο αιώνα (1830 κ. ε.)», *Ο Ελληνικός Τύπος 1784 έως σήμερα, Θεωρητικές και Ιστορικές προσεγγίσεις*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2005, 65 – 72.

Μπουρνάζος, Στρ., «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. τομ. Α2: Οι απαρχές 1900-1922*, Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), Αθήνα 2000, τ.Α2, 186 – 281.

Πατρικίου Ε.,(Εισήγηση), «Το γλωσσικό ζήτημα ως πρόσχημα της ερμηνευτικής απορίας: Το παράδειγμα της σκηνικής αναβίωσης της τραγωδίας», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεστειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ. 155 – 185.

Πλουμίδης Γ., «Οι εφημερίδες *Πρωΐα* και *Ώρα* στα χρόνια του Χαριλάου Τρικούπη (1882-1886)», *Δωδώνη*, αρ. 5 (1976), σ.193-208, στο www.openarchives.gr.

Σιδέρης Γ., «Τα Ορεστειακά. Ταραχές για να μην παίζονται οι τραγωδίες σε μετάφραση», *Θέατρο*, 33:51-61, 34/35:89-99, στο <https://ejournals.lib.uoc.gr/index.php/theatre/issue/archive>

Σκοπετέα Ε., «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, τομ. Α2: Οι απαρχές, 1900-1922*, Χατζηιωσήφ Χρ.(επιμ.), Αθήνα 2000, 9-35.

Σολομός Αλ., *Θεατρικό Λεξικό: Πρόσωπα και Πράγματα στο Παγκόσμιο Θέατρο*, Αθήνα 2002.

Σταυρίδη – Πατρικίου Ρ., *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, Αθήνα 1999.

Σταυρίδη – Πατρικίου Ρ.,(Διάλεξη), «Παλαιές ιδέες και νέοι φόβοι», *Ευαγγελικά (1901) – Ορεσειακά (1903) νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις*, Επιστημονικό Συμπόσιο (31 Οκτωβρίου & 1 Νοεμβρίου 2003), Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2005, σ.13-24.

Σταυρίδη – Πατρικίου Ρ., «Οι προσδοκίες του Δημοτικισμού», *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες*, Αρώνη – Τσίχλη Κ., Τρίχα Λ. (επιμ.), Αθήνα 2000, σ. 487 – 494.

Σταυρίδη – Πατρικίου Ρ., *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Αθήνα 2008.

Τρίχα Λ., *Ο Χαρίλαος πίσω από τον Τρικούπη*, σειρά «Ηγέτες», εφημ. «Η Καθημερινή», Αθήνα 2014.

Χουρμούζη, Ε. «Η Ελλάδα μετά τον πόλεμο του 1897», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός. Από το 1881 έως το 1913*, Αθήνα 1977, τ. ΙΔ', 160-179.

Ψυχάρης Γ., *Το ταξίδι μου*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα 1971.

Ιστότοποι

<https://ejournals.lib.uoc.gr/index.php/theatre/issue/archive>

<https://www.blod.gr/lectures/i-megali-idea-kai-i-ethniki-proodos-sto-neosystatobasileio/> .

www.openarchives.gr.

<https://www.openbook.gr/panepistimio-kai-foitites-stin-ellada-kata-ton-19o-aiwna/>.